

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СІВАК ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ

УДК 342.3:340.12:321.5/.8

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМА ПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**

081 – Право
08 - Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ В.М. Сівак

Науковий керівник:
ФЕДОРОВ Валентин Андрійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України

Одеса – 2024

АНОТАЦІЯ

Сівак В.М. Форма правління України: теорія та практика державотворення. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (з галузі знань 08 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2024.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню форми правління України.

Здійснено аналіз еволюції історико-правової та політичної думки через послідовний розгляд державно-правових поглядів на форму правління: С. Дністрянського, П. Юркевича, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, П. Скоропадського, Д. Донцова, В. Липинського дав змогу констатувати, що переважна більшість українських мислителів вбачали Україну суверенною самостійною правовою державою як основний соціальний інститут, яка мала б авторитет, володіла єдністю та неподільністю всієї державної влади, самостійністю, соборністю, верховенством і незалежністю, повнотою суверенних прав, від всецілої реалізації яких залежать блага і досягнення суспільства. Констатовано про виділення двох ключових груп дослідників, у працях яких розглядаються причини утворення державності, що корелюють із формою правління. Представники однієї переконані в необхідності створення держави, а потім формування української нації; інші — розглядають спочатку формування нації, а потім — держави.

Сформовано комплекс методологічних проблем державознавства, розв'язання яких сприятиме виробленню наукової концепції еволюції форм правління: стан і проблеми пізнання форм правління, завдання правової науки щодо вироблення підходів до її раціонального вибору й ефективного застосування; методологічна природа форм правління: співвідношення і взаємодія в пізнанні форм правління філософії, соціальних і політичних наук, право- і державознавства, антропології; методологічні особливості

трансформації форм правління, співвідношення ефективних форм із догматичними постулатами, а також сучасними концепціями управління в умовах невизначеності, співвідношення національного і міжнародного права, державного і національного суверенітету, державної й особистої та громадської безпеки, геополітичних концепцій і правових доктрин, юриспруденцією та філософією права; необхідність методологічного плюралізму, застосування міждисциплінарного підходу до пізнання форм правління (методологія трансформації форм правління); деякі методологічні аспекти вивчення форм правління як політико-правового явища, методологічні труднощі в державознавстві (ефективність форм правління щодо реалізації цілей держави та суспільства); методологічні проблеми історико-правових досліджень (еволюція форм правління); методологічні проблеми інтеграції гуманізму, антропоцентризму, софійності, страатагемності та розумної ойкумени для опису внутрішнього світу глави держави, моральних цінностей політичної еліти, віри в людину, її силу духу, внутрішню енергетику нації.

Виділено окремі напрями теоретико-правових концепцій до визначення поняття форми правління: 1) метафізичний; 2) космологічний; 3) аксіологічний; 4) антропологічний. На підставі цих підходів розроблено матрицю категорійно-понятійної системи через такі групи категорій, що описують: 1) зміст форми правління; 2) нормативну складову закріплення та легітимність функціонування форми правління; 3) правовий статус вищих органів державної влади. Розкрито зміст кожного елемента. Встановлено, що жодна форма правління не є найкращою, оскільки кожна має і сильні, і слабкі сторони, через що науково обґрунтовано завдання щодо вироблення засад до визначення класифікаційних критеріїв форм правління.

Запропоновано модель системного виміру форми правління, на практичних прикладах та пропозиціях подано детальний аналіз кожного з компонентів. Відповідно до сформульованих компонентів системного виміру форми правління визначено її субстанційні характеристики: розширення

сфери реалізації державної політики за межі державного кордону; формування й уведення до геостратегічного ландшафту, окрім громадян України, етнічних українців, які населяють територію РФ (чітко визначені регіони компактного проживання та історичного заселення українцями території РФ); підвищення ролі і значення в необхідності розроблення теоретико-методологічних і правових засад нового геоправового простору, а також геостратегічного ландшафту; формування нових цивілізаційних парадигм, що зумовлюють переосмислення форми правління України; кардинальна зміна ролі стратегічної інфраструктурної політики, зокрема тієї, що суттєво впливає на стратифікацію суспільства; зміна характеру людської праці; поява нового віртуального та симулятивного середовища.

Стверджуються визначальні ознаки форми правління: 1) правовий статус вищих органів державної влади: порядок та способи формування й організації, компетенція, принципи, рівень комунікації і взаємодії, балансу та відносин; 2) суверенітет: верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади, незалежність; 3) система вищих органів державної влади (глава держави, парламент, уряд): стійкість, цілісність; ступінь розподілу функцій влади, обсяг та співвідношення повноважень вищих органів влади. Подано критерії до формування самої класифікації як ментальної форми пізнання: наукова обґрунтованість, істотність, цілісність, конститутивність класифікаційних ознак.

Встановлено, що з урахуванням геополітичної обстановки, передусім збройної агресії РФ проти України, діяльність вищих органів державної влади має бути зосереджена на забезпеченні стійкості інституційної системи, прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні й нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз державній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, забезпеченні конституційних прав та свобод людини і громадянина, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності й правопорядку, збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі. Обґрунтовано

необхідність інтерпретації загроз державній безпеці як факторів, що суттєво впливають на форму правління, оскільки, на відміну від національної безпеки, вона виступає тим системним і комплексним інструментарієм, за допомогою якого створюються умови для забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз формі правління в Українській державі. Наведено аргументацію щодо збігу за змістом процесів функціонування форми правління і забезпечення державної безпеки.

Констатовано, що трансформація наукових досліджень про еволюцію форми правління має ґрунтуватися не лише на поняттях теорії, а й на прагматизмі щодо реалізації стратегічних національних інтересів, стратегічній політиці і стратегічному курсі держави, компетентності, фаховості й відданості, творенні державності та збереженні національної ідентичності. У контексті аналізу наукових підходів до питань трансформації форми правління в Україні виділено ті, в рамках яких автори по-різному формують наукові завдання і отримують різні висновки. Розроблено проблемоутворювальну матрицю питань, розв'язання яких має визначати напрями трансформації форми правління: за якої форми правління може бути розроблено і впроваджено стратегічний курс держави, спрямований на реалізацію стратегічного потенціалу і реальних спроможностей забезпечення та гарантування: державного суверенітету, соборності, національної єдності, демократичного конституційного ладу, територіальної цілісності Української держави і недоторканності державного кордону, оборонного, економічного й науково-технічного потенціалу, кібербезпеки та інформаційної, безпеки об'єктів стратегічної інфраструктури, державної таємниці та службової інформації.

Встановлено, що, незважаючи на фактичне закріплення парламентсько-президентської форми правління, ініціатором удосконалення безпекового законодавства, передусім щодо розроблення й упровадження нової стратегії

національної безпеки, виступає президент. А тому за критерієм форми правління: чи то парламентсько-президентської, чи то президентсько-парламентської, відсутні причини для ствердження про кореляцію зміни векторів державної політики відповідно до нового складу парламенту — таким критерієм виступає обрання нового президента і проголошений ним стратегічний курс. Доведено, що новообраний президент визначає зміст державної безпекової політики цілком та окремі елементи форми правління і вектори функціонування інституційної влади як цілісної та стійкої системи, практично реалізує механізми взаємодії особливо щодо розподілу функцій влади зосібна. Відповідно до сформульованих елементів форм правління, визначено життєво важливі національні інтереси, загрози ефективному функціонуванню, а також напрями функціонування форми правління на сучасному етапі.

Запропоновано внести зміни та доповнення до розділу 5 Закону України „Про національну безпеку України”, доповнивши його відповідною статтею щодо змісту та призначення Стратегії державної безпеки України; розробити та ухвалити Закон України „Про Офіс Президента України”.

За допомогою логіко-семантичного підходу продемонстровано наукову необґрунтованість застосування оцінної категорії „концентрація влади” щодо президентсько-парламентської форми правління через послідовний аналіз реально здійснюваних легітимних повноважень Президента України як 1) глави держави; 2) гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина; 3) Верховного Головнокомандувача ЗСУ; 4) голови РНБОУ. Сформульовано принцип зміцнення балансу системи стримувань та противаг: концентрація влади має дорівнювати концентрації відповідальності.

Сформовано достатні наукові засади для визнання оптимальною та пріоритетною формою правління на сучасному етапі історичного і державного розвитку України — президентсько-парламентську республіку. Доведено, у тому числі й через аналіз фактичної діяльності, що Президент України як глава

держави формує і впроваджує стратегічну політику, окремі елементи її моделі, що має наслідком саме інституційні зміни, тобто зміни в балансі повноважень у межах владного трикутника, які й формують умови для визначення реального виду форми правління. Наголошується на важливості Щорічних послань до ВРУ „Про внутрішнє та зовнішнє становище України”, в яких визначається стратегічний курс розвитку держави як кінцева мета національного-політичного розвитку, що конкретизується у відповідних указах, розпорядженнях, директивах, дорученнях, вказівках і технічних завданнях. Розроблена матриця системних вимірів функціонування інституту глави держави уможливила додатково науково обґрунтувати доцільність легітимації президентсько-парламентської форми як пріоритетної для нашої країни на даному етапі.

Ключові слова: держава, сучасна держава, Україна, форма держави, форма правління, сучасна українська держава, функції держави, українська нація, законодавство, правова система, демократія, місцеве самоврядування, євроінтеграція, європейські цінності, засоби та методи ведення війни.

ABSTRACT

Sivak V.M. The form of the Ukrainian Government: Theory and Practice of State Formation. – Qualification scientific paper as a manuscript.

A thesis for obtaining a scientific degree of Doctor of Philosophy (PhD) in specialty 081 “Law”. – National University “Odesa Law Academy”, Odesa, 2024.

The thesis is devoted to a comprehensive study of the modern state form of government.

An analysis of the evolution of historical-legal and political thought has been conducted through examining state and law views on the form of government by

S.Dnistrianskyi, P.Yurkevych, M.Drahomanov, B. Kistiakivskyi, P. Skoropadskyi, D. Dontsov, and V. Lypynskyi. It allowed stating that the vast majority of Ukrainian scholars considered Ukraine a sovereign independent legal

state as the main social institution that would have authority, unity and integrity of state power, independence, unity, supremacy and independence, full sovereign rights, the full exercise of which influences the benefits and achievements of society. It is marked the separation of two key groups of scientists whose contributions deal with reasons for the formation statehood that correlate with a form of government. Representatives of the former are convinced of the need to create a state and then develop the Ukrainian nation; the latter consider the formation of the nation first, and then the state.

The author formulates a set of methodological problems of jurisprudence, the solution of which will contribute to the formulation of a scientific concept of the evolution of forms of government: the state and problems of cognition of forms of government and the tasks of legal science in developing approaches to its rational choice and effective application; methodological nature of forms of government; correlation and interaction of philosophy, social and political sciences, law and state studies, anthropology in the knowledge of forms of government; methodological features of transformation of forms of government, correlation of effective forms with dogmatic postulates, as well as modern concepts of governance under uncertainty, correlation of national and international law, state and national sovereignty, state and personal and public security, geopolitical concepts and legal doctrines, jurisprudence and philosophy of law; the need for methodological pluralism, the use of an interdisciplinary approach to studying forms of government (methodology of transformation of government forms); some methodological aspects of studying forms of government as a political and legal phenomenon, methodological difficulties in state studies (effectiveness of forms of government in achieving the goals of the state and society); methodological problems of historical and legal research (evolution of forms of government); methodological problems of integrating humanism, anthropocentrism, sophism, stratagem and smart ecumene to describe the inner world of the head of state, moral values of the political elite, faith in man, his strength of spirit, and the internal energy of the nation.

Individual approaches to theoretical-legal concepts on defining the forms of government are singled out: 1) metaphysical; 2) cosmological; 3) axiological; 4) anthropological. Based on these approaches, a matrix of the system of concepts and categories was developed through the following groups of categories describing 1) the content of the form of government; 2) the regulatory component of the consolidation and legitimacy of the functioning of the form of government; 3) the legal status of supreme public authorities. Each component is specified. It is established that no form of government is the best since each has both advantages and disadvantages, and therefore the task of developing a framework for determining the classification criteria for typologizing forms of government is scientifically substantiated.

The author puts forward a model of the systemic dimension of the form of government based on practical cases and suggestions and conducts a detailed analysis of each component. According to the formulated components of the systemic dimension of the form of government, its substantive characteristics are determined: expanding the scope of state policy implementation beyond the state border; forming and introducing ethnic Ukrainians living in the territory of the Russian Federation into the geostrategic landscape (clearly defined regions of compact residence and historical settlement of Ukrainians in the territory of the Russian Federation), in addition to Ukrainian citizens; increasing the role and importance of the need to develop the theoretical-methodological and legal foundations of a new geo-legal space, as well as the geostrategic landscape; shaping new civilizational paradigms that lead to a rethinking of the form of government of the modern state; a fundamental change in the role of strategic infrastructure policy, especially the one that significantly affects the stratification of society; changing the nature of human labor; the emergence of a new virtual and simulation environment.

The defining features of the form of government are stated: 1) the legal status of supreme state authorities: the procedure and methods of formation and organization, competence, principles, level of communication and interaction, balance and relations; 2) sovereignty: supremacy, autonomy, fullness and

indivisibility of power, independence; 3) the system of supreme state authorities (head of the State, parliament, government): stability, integrity; the degree of separation of power functions, the scope and balance of powers of supreme authorities. The author presents the criteria for elaborating the classification as a mental form of cognition: scientific validity, materiality, integrity, and constitutiveness of classification features.

It is established that, given the geopolitical situation, first of all, the war against Ukraine, the activities of the supreme public authorities should be focused on forecasting, timely detection, prevention and neutralization of external and internal threats to the state security, protection of sovereignty and territorial integrity of Ukraine, ensuring constitutional rights and freedoms of man and citizen, improvement of the system of public authority, strengthening of legitimacy and law order, preservation of socio-political stability of society, and intensifying Ukraine's position in the world. It is justified the need to interpret threats to state security as factors that significantly affect the form of government, since, unlike national security, it is the systemic and comprehensive instrument that creates conditions for ensuring the protection of state sovereignty, territorial integrity and democratic constitutional order, and other vital national interests from actual and potential threats to the form of government in the Ukrainian state. The author provides an argumentation that the processes of functioning of the form of government and ensuring state security coincide in content.

It is noted that the transformation of scientific research on the evolution of the form of government should be based not only on theoretical concepts but also on pragmatism in terms of the realization of strategic national interests, strategic policy and strategic course of the State, competence, professionalism and commitment, creation of statehood, and preservation of national identity. Amidst the analysis of scientific approaches to the transformation of the form of government in Ukraine, it is distinguished those which formulate scientific tasks in different ways and draw different conclusions. It has been developed a problem-forming matrix of issues, whose solution should determine the transformation directions of the form of

government: which form of government may contribute to developing and implementing the strategic course of the state aimed at realizing the strategic potential and actual capabilities of provision and guarantee of state sovereignty, unity, national unity, democratic constitutional order, territorial integrity of the Ukrainian state and inviolability of the state border, defense, economic and R&D potential, cybersecurity and information security of strategic infrastructure, state secrets, and proprietary information.

It is established that, despite the actual consolidation of the parliamentary-presidential form of government, the president is the initiator of improving security legislation, primarily in terms of developing and implementing a new national security strategy. Consequently, following a criterion of the form of government – either parliamentary-presidential or presidential-parliamentary – there are no reasons to assert that the change in the vectors of state policy under the parliament's new composition is correlated with the election of a new president and his proclaimed strategic course. It is proved that the newly elected president determines the content of the state security policy and individual elements of the form of government and functioning vectors of institutional power as an integral and sustainable system, and implements interaction mechanisms, especially in terms of distribution of power functions, in practice. Pursuant to the formulated elements of the forms of government, the author identifies vital national interests, threats to effective functioning, and directions of functioning of the form of government at the present stage.

The author proposes to amend and supplement Section 5 of the Law of Ukraine „On National Security of Ukraine” by adding a relevant article on the essence and objective of the State Security Strategy of Ukraine; to develop and adopt the Law of Ukraine “On the Office of the President of Ukraine”.

Using the scenario and logical-semantic approaches, it is demonstrated the scientific unreasonableness of applying the assessment category “concentration of power” toward the presidential-parliamentary form of government through a consistent analysis of the legitimate powers of the President of Ukraine exercised as

1) the head of state; 2) the guarantor of state sovereignty, territorial integrity of Ukraine, observance of the Constitution of Ukraine, human and civil rights and freedoms; 3) the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces; 4) the head of the National Security and Defense Council. The principle of strengthening the balance of the system of checks and balances is formulated: the concentration of power should be equal to the concentration of responsibility.

Sufficient scientific grounds have been formed to recognize the presidential-parliamentary republic as the optimal and priority form of government at the present stage of Ukraine's historical and state development. It is proved, including through the analysis of actual activities, that the President of Ukraine as the head of state forms and implements strategic policy and certain elements of its model, which results in institutional changes, i.e., changes in the balance of powers within the power triangle, which shape the conditions for determining the actual type of government. The author highlights the importance of the Annual Address to the VRU „On the Internal and External Situation of Ukraine”, which defines the strategic course of the state development as the ultimate goal of national political development, which is specified in the relevant decrees, orders, directives, instructions, and terms of reference. The developed matrix of systemic dimensions of the functioning of the institution of the head of state made it possible to further scientifically substantiate the expediency of legitimizing the presidential-parliamentary form as a priority for our country at the present stage.

Keywords: state, modern state, Ukraine, form of state, form of government, modern Ukrainian state, state functions, Ukrainian nation, legislation, legal system, democracy, local self-government, European integration, European values, means and methods of warfare.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сівак В.М. Системний вимір форми правління сучасної Української держави. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 197-206. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.28>
2. Сівак В.М. Форма правління крізь призму сучасних трансформацій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 529-532. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/129>
3. Сівак В.М. Методологія дослідження форми правління. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 6. С. 185–190. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/30>.
4. Сівак В.М. Сучасний зміст поняття форма правління. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 4 (82). С. 319–324. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.50>.

Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Сівак В.М. Державно-правові погляди Памфіла Юркевича на форму правління. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 395–397. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-292-3-112>.
2. Сівак В.М. Щодо визначення поняття «форма правління». *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 439–441. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-351-7-118>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ	12
1.1 Стан теоретико-правових досліджень форми правління	12
1.1.1 Роботи методологічного характеру	14
1.1.2 Еволюція української історико-правової та політичної думки	20
1.2 Методологія дослідження форми правління	37
1.3 Категорійно-понятійна система дослідження	51
Висновки до першого розділу.....	59
РОЗДІЛ 2. ФОРМА ПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ У СВІТЛІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ.....	67
2.1 Форма правління: її субстанційні характеристики і динаміка	67
2.2 Класифікація форм правління.....	79
2.2.1 Теоретико-правові підходи до формування класифікації та її критеріїв.....	80
2.2.2 Класифікаційні критерії форми правління	83
2.3 Забезпечення стійкості форми правління в координатах сучасних викликів	90
Висновки до другого розділу	123
РОЗДІЛ 3. ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ.....	134
3.1 Форма правління в умовах трансформаційних процесів	134
3.2 Пріоритетна форма правління Української держави в сучасних умовах	154
Висновки до третього розділу.....	173
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	189
ДОДАТКИ.....	216

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ — Верховна Рада України

ЗСУ — Збройні сили України

ЗУ — Закон України

НПА — нормативно-правовий акт

РНБОУ — Рада національної безпеки і оборони України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність теми дослідження зумовлена розбудовою в Україні правової, соціальної, демократичної держави та необхідністю модифікації окремих елементів форми правління відповідно до сучасних реалій.

Трансформації форм правління зумовили перехід окремих країн від авторитаризму до демократії, проте це не стало результатом утворення демократичнішого світу. Означений процес є складним, оскільки характеризується як спільними ознаками, які описують форму правління, так і відмінностями та чинниками, що впливають на регіональні особливості її реалізації.

У такому аспекті форму правління доцільно досліджувати в динаміці, через аналіз її трансформації, особливостей і головне — наслідків упровадження перехідних моделей державної влади з метою створення умов для формування моделі становлення республіканської форми правління в сучасній Українській державі. Розуміння структурно-функціонального виміру політичної системи уможливить сформулювати науково обґрунтовані результати.

Наукова проблема правильного визначення форми правління на сучасному етапі, її якості й ефективності є, без перебільшення, однією із ключових для подальшого розвитку державності.

Наукове осмислення форми правління як правового феномена стало предметом дослідження таких науковців, як: Я. О. Бариська, С. О. Болдіжар, С. К. Бостан, О. Т. Волощук, А. З. Георгіца, І. І. Дахова, М. І. Козюбра, В. П. Колісник, А. Т. Комзюк, В. В. Копейчиков, В. В. Кравченка, Р. С. Мартинюк, О. В. Марцеляк, П. В. Мироненко, М. Г. Нурмухометова, Ю. М. Оборотов, М. П. Орзіх, Р. М. Павленко, О. В. Петришин, Н. Г. Плахотнюк, В. Ф. Погорілко, В. Є. Протасова, І. В. Процюк,

С. Г. Серьогіна, В. В. Сухонос, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фрицький, М. В. Цвік, В. М. Шаповал, О. Н. Ярмиш та ін.

Однак теоретико-правові засади форми правління, зокрема виділення її пріоритетної форми потребують подальшого дослідження з урахуванням нових правових і безпекових реалій, що є свідченням актуальності і практичної значущості цієї дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» у контексті теми: «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 р.р. (державний реєстраційний номер 0122U000266), а також в рамках плану науково-дослідницької роботи кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія» – «Право і держава ХХІ століття: генезис, сучасність, перспективи» на 2021–2025 р.р. і комплексної цільової теми «Правовий вимір цілісності та децентралізації української держави в умовах євроінтеграції».

Мета та задачі дослідження. *Мета* роботи — на підставі аналізу наявних наукових і нормативних джерел дослідити загальну характеристику форми правління та особливості її трансформаційних процесів у сучасних умовах, окреслити її реалізацію на практиці, стан, перспективи розвитку та сформулювати науково обґрунтовані висновки, теоретичні положення і практичні рекомендації у досліджуваній сфері.

Відповідно до поставленої мети в роботі було визначено такі основні *завдання*:

- визначити стан теоретико-правових досліджень форми правління;
- з'ясувати методологію дослідження форми правління;
- охарактеризувати категорійно-понятійну систему дослідження, визначити зміст основних категорій;
- сформулювати субстанційні характеристики форми правління;
- здійснити класифікацію форм правління;

- узагальнити сучасні загрози в контексті забезпечення стійкості форми правління;
- з'ясувати особливості форми правління України в умовах трансформаційних процесів;
- визначити пріоритетну форму правління Української держави в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження виступає форма держави.

Предмет дослідження — теорія та практика становлення й розвитку форми правління України у державотворчому вимірі.

Методи дослідження. Методологічна база визначена з урахуванням мети і дослідження, особливостей його об'єкта і предмета. У роботі як основний використовувався міждисциплінарний підхід, що дав змогу розглядати форму правління в нерозривній єдності внутрішніх та зовнішніх зв'язків, виявити сучасні фактори, що впливають на модифікацію форм правління та зумовлюють їх, встановити закономірності їх класифікації. За допомогою структурно-функціонального підходу було визначено класифікаційні критерії форм правління (підрозділ 2.2).

Використання антропологічного підходу сприяло сформуванню розуміння політичних процесів та механізмів організації владних відносин у сучасних соціальних системах (підрозділи 2.1, 2.3, 3.1).

Використання зазначеного підходу також уможливило виявлення антропологічно вимірних і обумовлених основ правової й державної сфер життєдіяльності, пошук інтерпретаційних моделей правової реальності, модерних антропологічно зорієнтованих напрямів як наукового дослідження, так і впровадження відповідної республіканської форми правління (підрозділи 3.1, 3.2).

Застосування природно-правового нормативізму та психолого-соціологічних підходів уможливило на різних концептуальних засадах осмислювати конкретні поняття як кількісні виміри реальності,

особливостями яких є суттєві відмінності множинності від одності (підрозділи 1.3, 2.3, 3.2).

За допомогою аксіологічного підходу отримало дальшого розвитку положення щодо обґрунтування стійкості як цінності для ефективного функціонування форми правління (підрозділ 2.3).

Герменевтичний підхід сприяв у дослідженні та інтерпретації текстів монографічних видань, наукових статей та нормативно-правових актів.

Використання методів формальної логіки (аналізу й синтезу, узагальнення, абстрагування) уможливило встановити елементи форми правління, визначити основні поняття та сформулювати науково обґрунтовані висновки (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2, 2.3).

Використання логіко-семантичного та герменевтичного методів дало підставу сформулювати структуру категорійно-понятійної системи, надати низку дефініційних конструкцій (підрозділи 1.3, 2.3).

За допомогою порівняльно-історичного методу було досліджено державно-правові і політичні явища в тісному зв'язку з певно визначеною історичною ситуацією, еволюцію державно-правових поглядів на форму правління, узагальнено державно-творчий досвід і науковий спадок із метою розуміння доцільності обрання тих чи тих форм правління на певних етапах історичного розвитку соціальної системи (підрозділ 1.1, 3.2).

У роботі також було використано основні положення сучасного праворозуміння, поєднання та інтеграція юридичного позитивізму, соціологізму, інтегративної юриспруденції (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1).

Нормативну основу дослідження становить законодавство України.

Емпіричну основу дослідження становлять статистичні дані, рішення Конституційного Суду України та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є однією з перших у вітчизняній теоретико-правовій науці комплексних монографічних робіт, присвячених вивченню проблем форми правління сучасної Української держави, її системного виміру. У результаті

дослідження сформульовано низку нових наукових положень і висновків, що виносяться на захист, зокрема:

уперше:

– запропоновано визначення поняття «форма правління сучасної держави» як закріплена в конституційно-правових нормах, інституційна система влади, зміст якої визначається правовим статусом вищих органів державної влади, синхронізована й скоординована діяльність яких утворює гарантовані умови для забезпечення суверенітету і незалежності, реалізації національних інтересів, утворює системні здатності держави та суспільства своєчасно ідентифікувати загрози і небезпеки, виявляти вразливості й оцінювати рівень їх потенційної небезпеки, запобігати негативним впливам або мінімізувати їх, ефективно реагувати на виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними, а також швидко і повномасштабно відновлюватися після них;

– виділено окремі напрями теоретико-правових концепцій до визначення поняття форми правління: 1) метафізичний — форма правління постає як абсолютне буття, що існує в історичному просторі та часі й описується наперед визначеними конститутивними ознаками; 2) космологічний — розглядає форму правління як центральний вимір форми держави крізь призму еволюції природи і соціальної системи, характеризується допущенням еволюції і трансформацією елементів форми правління; 3) аксіологічний — включає до форми правління всі можливі цінності конкретної соціальної системи, зокрема людини як найвищої цінності, творця форми правління через причетність до Бога як досконале творіння; 4) антропологічний — визначає буття форми правління через її суверена — главу держави, його повноваження, цінності, які він упроваджує, досягнення рівня щастя як прояв людської сутності. У пропонованій концепції уявлення про главу держави як свідомого творця світової еволюції, перетворює його на відповідальну особу за результати власної діяльності,

ставить підвищені вимоги до рівня суб'єктивного фактора, висуваючи на перший план його професійні, організаційні, моральні і духовні риси;

- сформульовано матрицю категорійно-понятійної системи через такі групи категорій: 1) ті, що описують зміст форми правління; 2) ті, що описують нормативну складову закріплення та легітимність функціонування форми правління; 3) ті, що описують правовий статус вищих органів державної влади (порядок формування, компетенцію, принципи організації та взаємодії вищих органів влади), подано детальний перелік понять до кожної групи;

- сформульовано сучасні нові субстанційні характеристики форми правління: 1) розширення сфери реалізації державної політики за межі державного кордону; 2) формування нових цивілізаційних парадигм, що зумовлюють переосмислення форми правління сучасної Української держави; 3) кардинальна зміна ролі стратегічної інфраструктурної політики; 4) зміна характеру людської праці; 5) поява нового віртуального та симулятивного середовища; 6) мілітаризація суспільних відносин. На основі названих характеристик подано модель системного виміру форми правління, що містить такі компоненти: онтологічний, гносеологічний, феноменологічний, аксіологічний, антропологічний, інфраструктурний, ідеологічний, кібернетичний та мілітарний;

- застосовано критерій загроз як чинник впливу на ефективне функціонування форми правління через визначення напрямів модифікації форми правління з часів відновлення державності із 1991 року й будови пріоритетної форми правління Української держави на сучасному етапі, на підставі чого надано конкретні пропозиції, спрямовані на удосконалення чинного законодавства, зокрема Стратегії забезпечення державної безпеки;

удосконалено:

- аргументацію на користь класичного підходу до поділу форм правління на монархію і республіку;

- критерії класифікації форми правління сучасної держави й доповнено їх критерієм загроз;

– визначення поняття форми правління, зокрема зазначено, що *форма правління* — закріплена в конституційно-правових нормах, інституційна система влади, зміст якої визначається правовим статусом вищих органів державної влади, синхронізована та скоординована діяльність яких утворює гарантовані умови для забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності державних кордонів, демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів;

– пропозиції щодо внесення змін та доповнень до Закону України „Про національну безпеку України” в частині доповнення його в розділі 5 необхідною статтею щодо змісту та призначення Стратегії державної безпеки України;

– поняття „сучасна держава” — правова, стійка, цілісна і стабільна, безпекова, мілітарна, сильна, інформаційно-комунікативна, стратегічно розвинена, інституціональна система ефективної організації державної влади у визнаному міжнародним співтовариством просторі;

набули подальшого розвитку:

– ідеї дослідження форми правління крізь її антропоцентричний вимір, залишаючи в тіні глибинні важелі експлікації культурно-цивілізаційного змісту антропоцентричної ідеї бінарної опозиції справедливості й ейдосу; уособлення ідеї єднання верховенства людини й ефективності відповідно до мети форми правління;

– положення про невідповідність сучасної форми правління її справжньому змісту;

– ідеї та наукові положення щодо адаптації наукових підходів до вивчення форми правління з урахуванням чинника загроз;

– положення про те, що ідеї консерватизму можуть слугувати так званим балансиrom між крайніми поглядами від поновлення монархізму до встановлення народної демократії в рамках президентсько-парламентської форми правління.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес та можуть бути використані в таких напрямках:

- *науково-дослідницькій діяльності* — для розроблення теоретичних і практичних проблем правового регулювання функціонування форми правління в Україні;
- *правотворчій діяльності* — для підготовки пропозицій щодо вдосконалення законодавства;
- *правозастосовній діяльності* — у процесі правового регулювання трансформації форми правління в Україні;
- *освітньому процесі* — у викладанні студентам закладів вищої освіти дисциплін «Теорія права та держави», «Актуальні проблеми теорії держави та права», «Історія вчень про державу та право», для підготовки посібників із відповідних дисциплін, а також наукових статей і повідомлень.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації були оприлюднені на двох міжнародних науково-практичних конференціях: «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Запоріжжя, 24-25 лютого 2023 р.), «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 22-23 грудня 2023 р.).

Публікації. Основні положення роботи знайшли відображення в чотирьох наукових статтях, які опубліковано у виданнях, що визнані МОН України як фахові з юридичних дисциплін, а також у двох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 217 сторінок, у тому числі основного тексту – 188 сторінок, список використаних джерел налічує 273 найменування та розміщений на 27 сторінках, 1 додаток розміщено на 2 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ

1.1 СТАН ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ

Важливим етапом дослідження виступає вивчення стану наукових розробок.

Одразу ж відзначимо, що фокус нашої уваги становитимуть ті праці, в яких предметом виступає форма правління. Інші роботи, стосовно форми державного устрою, форми політичних режимів і взагалі форми держави, є важливим і почасти пов'язаними, але виходять за рамки чітко окресленого предмета цього дослідження.

Здійснений нами контент-аналіз наукових досліджень, дав змогу дійти висновків про значну розробленість обраної для аналізу теми, особливо стосовно презентації різних форм правління на їх співвідношення між собою. Однак у науковій літературі замало розвідок, в яких з позицій методів історичної реконструкції, дедукції та індукції, методів політичного прогнозування та правничої герменевтики було здійснено неупереджений аналіз причин і умов вчинення збройної агресії, конфліктів різної інтенсивності, зменшення ролі права як регулятора суспільних відносин.

Критичний аналіз здебільшого зводиться до певних побажань стосовно окремих ознак у тих чи тих визначеннях, або ж пропозицій щодо удосконалення змішаних форм правління.

Водночас в Україні десятий рік поспіль триває збройна агресія, і корпус досліджень здебільшого стосується безпекової та військової тематики, є чимало робіт з економіки і навіть права. Однак нам не вдалося встановити репрезентативність щодо виявлення кореляції між неефективною формою правління та настанням конфлікту і переростання його у війну.

Зважаючи на вищесказане, висуваємо *наукову гіпотезу*, що може розглядатися елементом наукової новизни: **невідповідність форми правління її справжньому змісту.**

Отже, подальший хід дослідження відбуватиметься, зокрема і через такий контекст.

Повномасштабне вторгнення в Українську державу російських окупаційних військ (далі — РОВ) триває вже понад 10 років, і це докорінно змінило уявлення про державу як важливий політичний інститут і значно трансформувало інститути громадянського суспільства.

Однак, незважаючи на докорінні зміни, на які також вказують дослідники [192, с. 11], замало робіт присвячено розумінню необхідності аудиту форми правління на предмет її здатності до реалізації Конституції України і національних інтересів.

Маємо певні вектори консолідації навколо української державності, української мови і культури, історії, традицій та самобутності.

Докорінні зміни економіки, формування ефективного інвестиційного клімату, розбудова та реалізації ветеранської політики, формування молодіжної політики та політики реінтеграції, розв'язання демографічних питань — все це потребує свого удосконалення та виробництва дієвих механізмів.

Окреме питання, з урахуванням безпекознавчого підходу, це інтеграція безпекової системи до європейських стандартів, декорумпізація владних еліт і формування проукраїнської державної політики й проукраїнської форми правління.

Інституційна спроможність держави є наслідком форми правління, а не причиною, тож у роботі зосередимо увагу на чітко визначеному предметі дослідження, оскільки упевнені, що розбудова як державності, так і формування оновленої форми правління, потрібні передусім українцям.

Ці спонуки щодо зміни форми правління і нашої відповідальності як учених за наукове забезпечення розвитку державності лягли в ідею здійснення цього дослідження.

Звичайно, наша позиція матиме проукраїнський та гуманістичний характер і ґрунтуватиметься та розсудливості, законності, опиратиметься на природно-правову концепцію.

Алгоритм дослідження стану теоретико-правових розвідок за темою побудовано з урахуванням хронологічних критеріїв відповідно до кожної сформованої нами групи:

1) *роботи загальнотеоретичного концептуального характеру*, в яких на рівні монографії розкривається зміст аналізу сутності форм правління, аналізуються їх трансформації, особливості перехідних моделей державної влади в різних політичних просторах, динаміка становлення демократичної форми правління в сучасній Українській державі;

2) *праці, присвячені компаративним дослідженням з еволюції форм правління*;

3) *студії, в яких аналізуються перехідні форми правління*;

4) *публікації, в яких визначено різні аспекти розвитку республіканської форми правління в сучасній Україні*.

Одразу ж наголосимо, що навіть сформований підхід відображає структурний розвиток наукових досліджень, у яких недостатньо повно представлені роботи і відповідні їм питання методологічного характеру.

1.1.1 Роботи методологічного характеру

Однією із фундаментальних робіт, присвячених формі правління сучасної держави, виступає монографія **С. К. Бостана „Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики”**[26]. Її цікавинкою є те, що в ній визначені методологічні засади пізнання, розкриті основні тенденції розвитку форми державного правління, виявлені її характерні для сучасного етапу розвитку риси й особливості. З позицій двох юридичних наук — теорії держави і права та конституційного (державного) права —

виявлена сутність поняття форми державного правління, визначені історичні типи форм державного правління „монархія” — форма правління держави кастово-станового суспільства та „поліархія” — форма правління держави громадянського суспільства. Простудійовані також історичні основи прототипів поліархічних форм правління — парламентської, президентської та змішаної, проаналізовані їх конституційні моделі й політичні прояви в практиці зарубіжних країн. На тлі згаданого вище зарубіжного досвіду, розглянуті історичні й теоретичні засади форми правління сучасної Української держави, сконструйовані її конституційні та політико-практичні моделі, виявлені проблеми їх реалізації, підготовлені деякі пропозиції щодо їх вирішення [26, с. 2]. Певні аспекти монографії відображено й у відповідній докторській дисертації [27].

Можна підтримати позицію автора в його прагненні до визначення методологічних засад дослідження, адже цим питанням безпосередньо присвячено перший розділ, у якому С. К. Бостан розглядає:

- 1) філософські засади методології дослідження форм правління;
- 2) загальнонаукові засади;
- 3) спеціальнонаукові засади [26, с. 16–66].

Автор наголошує на дворівневій системі методологічних знань, спрямованість яких зумовлена симбіозом двох галузевих юридичних наук: загальної теорії держави і права і конституційного (державного) права [26, с. 48].

Цікавими в контексті наших ремарок щодо авторського бачення теми, виступають і думки автора, що „реальна, фактична форма правління не завжди відповідає її „законному, юридичному” прототипові. Численні „республіки” Африки, деякі „республіканські” держави Азії, певною мірою й Латинської Америки мало чим відрізняються від монархій... через що політична та конституційно-правова науки мають реанімувати поняття «законної» й «незаконної форми правління», сміливіше досліджуючи проблеми, пов’язані із тіньовими проявами» [26, с. 49–50].

Важливим у роботі є звернення до гуманізму платонівської та позиції Сократа, які наголошували на необхідності правління тими, хто вміє правити, розум, людину як істоту моральну і розумну. Звідси акцентуємо на доцільності позбавитися певної схоластики, коли стверджується про необхідність здійснення правління філософами, адже Платон, посиляючись на філософів, прагнув показати необхідність поєднання в майбутнього правителя розуму і моральності одночасно.

Так само С. К. Бостан підтримує ідею Політії Аристотеля [11, с. 148–149], в якій проголошується необхідність забезпечення солідарності вільних, тобто ідея солідарності, яка знаходить відображення і в сучасних теоретико-правових концепціях, зокрема теологічних: окремих енцикліках, де наголошується на солідарності, зменшенні розриву між багатством та бідністю.

Звертається С. К. Бостан і до праць Н. Макіавеллі, якого, на відміну від усталеної традиції, не вважає родоначальником поділу форми правління на монархію і республіку, а пов'язує із появою „контурів понять «сутність держави» і «форма держави»» [26, с. 51].

У роботі також розглянуто ключові ідеї таких мислителів, як: Ж. Боден, Г. Гроцій, Б. Спіноза, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель (з акцентом на розроблення ним поняття „форми”, неподільності державної влади, і її поділеності в межах єдиної влади на окремі гілки), Б. Констан (ідеї нейтральної і арбітражної влади якого підтримує С. К. Бостан), Н. Макіавеллі [111], Г. Єллінек [67].

Для позначення форми правління сучасної держави С. К. Бостан пропонує замість терміна „республіка” використовувати „поліархія”, тому що це усуває дисбаланс у мовно-термінологічному („грецько-латинському”) критерії класифікації типів форм правління, адже термін *μοναρχία* грецького походження, а *res publica* — латинського [26, с. 458].

На переконання С. К. Бостана, „потрібно рухатися у бік становлення парламентської форми правління німецького зразку, тобто до змішаної

поліархії убік парламентаризації її елементів..., що сприятиме становленню її парламентсько-президентського змісту” [26, с. 455].

Як показує практика, такі міркування мали сенс до початку збройної агресії, але нині саме парламентаризація безпекової політики призводить до затягування постачання зброї. В умовах широкомасштабної збройної агресії парламентська форма правління німецького зразка, виявилася найменш придатною для формування ефективної коаліції, системної та своєчасної допомоги Україні. Тож після війни маємо враховувати теоретичні розробки, але спиратися на власний практичний досвід, аналіз помилок, зокрема стратегічних, які виявилися наслідком функціонування неадекватних сучасним реаліям державотворення і масштабним війнам форм правління.

Серйозною науковою працею монографічного рівня стало дослідження **С. Г. Серьогіної „Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики”** [218]. У ньому комплексно досліджено форму правління як елемент форми держави, з’ясовано її елементний склад і видове розмаїття, проаналізовано еволюцію й основні сучасні моделі республіканської та монархічної форм правління, визначено їхні сутнісні ознаки й особливості конституційно-правового закріплення. Значну увагу зосереджено на аналізі еволюції форми правління незалежної України, окреслено пріоритетні напрями розвитку форм правління на початку XXI століття.

Також за цією темою було захищено відповідну дисертацію [216]. У своїх роботах українська дослідниця чітко наголошує на тому, що „далеко не завжди монархія є символом збереження автократичних або тоталітарних традицій, а проголошення республіки — обов’язковою умовою демократичних перетворень” [217, с. 6]. На думку вченої, головним критерієм поділу форм державного режиму має бути співвідношення народу і публічної влади. *Авторитарний режим* у всіх його проявах передбачає відчуження народу від влади, тоді як *демократичний* — наявність у нього реальних можливостей для впливу на зміст державно-владних рішень [217, с. 12].

На думку С. Г. Серьогіної „форма правління й форма державного режиму значною мірою обумовлюють одна одну і здійснюють обопільний вплив; зміна однієї з них неодмінно призводить до певних змін в іншій. Так само як кожна з форм правління передбачає не лише набір певних інституцій, але й відповідний інструментарій володарювання, так і будь-яка форма державного режиму передбачає конкретну систему органів влади та відносин між ними” [217, с. 13].

Також звертаємо увагу на монографію **П. В. Мироненка „Форма правління: політичні трансформації на зламі століть”**, в якій дискурсивно репрезентовано основні напрями політологічного аналізу сутності форм правління, проаналізовано їх трансформації, особливості перехідних моделей державної влади на постсоціалістичному просторі, розкрито динаміку становлення демократичної форми правління в сучасній Україні [148].

Унаслідок проведеного дослідження автором сформульовано комплекс наукових висновків, найбільш важливими з-поміж яких, на наш погляд, є такі:

- модифікації форми державного правління визначають вектор стратегічного розвитку суспільства, що приводить до його або демократизації, або автократизації;
- одні й ті самі ознаки узагальненого типу політичної системи можуть неоднаково виявлятися в різних ситуаціях;
- політичний розвиток значної кількості країн в останні десятиліття відзначається поліваріантним, гібридним характером форм правління й типів політичних режимів;
- у рамках моделі республіканського правління можна розглядати таку її варіацію, як бікамеральна форма правління;
- включити до обігу поняття „поліархія”;
- до головних ознак держави доцільно включити ідею державності, що дає змогу глибше проникати в сутність різних моделей соціально-економічного та політичного устрою, у специфіку базових культурних норм

конкретних регіональних і локальних цивілізацій, а також знаходити спільні ознаки й відмінності різних політичних систем;

- незважаючи на актуальність дослідження векторів модернізації республіканської форми правління, потрібно вивчати подальші модифікації монархічної форми правління;

- форма державного правління в суспільстві має відповідати особливостям його політичного розвитку, традиціям, культурі, загальному стану справ у ньому. Суперечність між переважальною політичною культурою (часто патріархальною, авторитарною або анархістською) і республіканською моделлю, яка впроваджується в нових державах за підтримки західних урядів та неурядових організацій, як правило, врегульовується за допомогою позитивістської ліберальної логіки;

- політична компетентність системи державної влади в нинішніх умовах постає як одна з найгостріших проблем сучасної політики [148, с. 193–201].

Звичайно, є в роботі й інші цікаві положення, однак, ми виділили найбільш важливі з огляду на предмет нашого дослідження і розуміння логіки досягнення його цілей. Відзначаємо недостатній рівень вивчення національного доробку щодо форм правління. Робота має класичну структуру і побудована за принципом аналізу змісту форми правління, компаративного аналізу еволюції форм правління, вивчення перехідних форм правління, а також перспектив розвитку форм правління в Україні. Однак за рамками студії залишаються важливі, передусім безпекові, аспекти, формування внутрішньої спроможності до збереження такої форми правління, яка гарантувала б реалізацію національних інтересів.

Усебічний науковий аналіз значного масиву досліджень дав нам можливість об'єднати їх у такі групи, представлені публікаціями з:

- теоретичних засад форми правління та поділу влади [27; 210; 136; 3; 13; 57];
- республіканської форми правління [117; 242; 81];

- монархічної форми правління [233; 240];
- форми правління в зарубіжних країнах [22; 20; 48; 113; 151; 187];
- парламентсько-президентської республіки [207; 208; 81; 184];
- змішаної форми правління [129];
- напівпрезидентської форми правління [256];
- інституту глави держави [232; 127; 266];
- народного представництва [78];
- форми правління в політико-правових концепціях вчених і мислителів [270];
- трансформації форм правління [3].

1.1.2 Еволюція української історико-правової та політичної думки

Важливим є звернення до національного доробку українських вчених і мислителів, які розробляли теоретичні підвалини форми правління.

Аналізу теоретико-правових поглядів ***С. С. Дністрянського*** присвячено роботу В. І. Восьного [35]. Екстраполюючи висновки, отримані в ній, відзначимо таке.

С. С. Дністрянський створив власну концепцію держави і права, в якій намагався відійти від традиційного правничого позитивізму, підкреслюючи соціальний характер норм і природних засад права. Він уважав, що існують генетично обумовлені *«органічні суспільні зв'язки»*, в основі яких лежить родово-економічна сполука: родина, рід, плем'я тощо. Проявом цих зв'язків є подружжя, договори, спадщина та інші поширені форми взаємовідносин між людьми. Подібні соціальні зв'язки старші за державу, адже не є її витвором, а їхній розвиток базується на внутрішній силі суспільства (те, що у Ліни Костенко отримало назву *„гуманітарна аура нації”* [106]).

Іншу групу складають *«організаційні суспільні зв'язки»* — церква, суспільні стани, класи тощо. Відповідно, С. С. Дністрянський виходив із первинності права щодо політики, відзначаючи, що остання утворюється на основі вже усталених норм суспільного життя.

Розуміння ефективності форми правління можна знайти в працях цього українського вченого, адже в них констатується, що держава є вищим типом органічних суспільних зв'язків, ґрунтується на територіальному принципі і, зберігаючи внутрішній суспільний лад, забезпечує реалізацію власних цілей, підпорядковуючи цілі нижчих зв'язків (родин, родів, племен) під свою вищу мету. Однак С. С. Дністрянський чітко наголошував, що держава не повинна зачіпати внутрішньої сфери (автономії) родини, роду, племені, якщо вони відповідають вищим державним інтересам [35].

Тож розуміння означеної тези є ключем до усвідомлення реальних причин збройної агресії. Ті форми правління, за яких порушується автономія родини, суспільства, призводять до активізації конфліктогенного потенціалу і формують реальні причини збройної агресії. Адже, якщо масштабувати цю думку, то держави, які прагнуть змінити внутрішній конституційний лад іншої держави, порушити її територіальну цілісність, посягають на права і свободи, виступають прямою загрозою державній безпеці. Наявність таких прагнень — індикатор можливої війни.

Важливими є думки С. С. Дністрянського, що народ як окремий органічний суспільний зв'язок — вищий за державу і має свою організацію з власними цілями. Однак тут, певним чином дисонуючи із думками сучасників, які заперечують органічну теорію розвитку нації (Т. Снайдер), український вчений вказує не просто на народ або населення, а на націю, яка володіє: національною свідомістю, національною ідеєю і має національну мету [36; 34]. Як бачимо, учений зробив спробу об'єктивно визначити місце і роль українського народу в історії відновлення української державності [32]. У такий спосіб закладаються підвалини для розвитку національної школи націо-, етно- і державогенези як єдиного організму.

Отже, форма правління повинна мати таку модель і структуру, за якої держава повинна створювати сприятливі умови для досягнення передусім інтересів нації, тобто національних інтересів. За іншого випадку, коли форма правління спрямована на утримання влади, всупереч національним інтересам,

формується умови для внутрішніх конфліктів. І більше: якщо інтереси однієї країни суперечать інтересам іншої, а форми правління не передбачають інтеграційних механізмів балансу міжнародних інтересів, формується умови для війни. Свої здобутки вчений реалізував у розроблених конституційних проєктах: „Устрій Галицької держави” та „Конституція Західно-Української народної Республіки”.

Обґрунтував С. С. Дністрянський і перспективу руху від авторитарної держави до демократичної. Теоретичною базою такого положення стала вироблена ним концепція самовизначення українського народу в результаті реалізації права нації або окремих регіонів на політичне самовизначення, основу якого складала національна ідея як об’єднувальний психологічний чинник українського народу, що усвідомив етнічність своєї території та спільність культури [33].

Отже, відповідно до концепції С. С. Дністрянського, форма правління має забезпечувати право української нації на самовизначення на своїй етнічній території через реалізацію концепції державності і побудову власної національної Української держави.

Філософське осмислення форм правління зі значною екстраполяцією можемо сформулювати і через аналіз праць **П. Юркевича** [244], наукова спадщина якого ґрунтувалася на модифікованій філософії кордоцентризму Г. Сковороди із додаванням теологічних елементів і виходом на власну концепцію моральної держави. П. Юркевич ґрунтуючись на релігійно-романтичній „філософії серця”, вбачав у формі правління реалізацію божого задуму і божественного ідеалу любові. Джерелом розвитку держави він уважав розвиток передусім духовної сфери, творення всезагальної любові, яка сприятиме відчуженості людей, гармонізації державних і приватних інтересів через „сердечне знання”.

У дусі класичної філософсько-правової традиції П. Юркевич убачав призначення філософії права в оцінці явищ правового і державного життя з позиції вищих світоглядних розумно-етичних зачинів, із метою відповіді на

питання: яка ідея має лежати в основі форми правління, якою держава має бути і які функції вона покликана виконувати.

Форма правління має забезпечити баланс між позитивним правом і справедливістю, позитивним і природним правом, справедливістю і свободою.

До розуміння сутності держави П. Юркевич підходив з позицій двомодального, позитивно-негативного відношення, і це дало йому можливість виявити не сам об'єкт (державу), а його ціннісну предметність. Тобто змістом форми правління, на думку П. Юркевича, має виступати ціннісна предметність. Оскільки примус і каральні функції держави викликають негативне ставлення, то форма правління має своїм змістом здебільшого виконувати соціальні функції, які позитивно оцінюються суспільством. І саме в такий спосіб форма правління формує позитивне враження про державу і остання інтерпретується як позитивний феномен.

Отже, форма правління, за П. Юркевичем, має забезпечити збільшення питомої ваги соціальних функцій за рахунок зменшення карально-репресивних; служити інститутом соціального компромісу в суспільстві; за допомогою юридичних норм згладжувати приватні (особисті) суперечності, культивувати мораль [243, с. 5–6].

Ідеалізм, теологічність і романтизм — найбільш увиразнені риси державно-правових поглядів П. Юркевича, адже він, по суті, стверджував, що „держава не вічна, має свій початок і матиме свій кінець... йдеться про відмирання держави, в результаті сходження держави до вищого ступеня розвитку, яким є моральна держава. Досягнення вершин моральності зробить державу непотрібною і в юридичному відношенні” [243, с. 5-6].

На переконання П. Юркевича, форма правління в державі має створити такі умови, за яких людина матиме можливість розвиватися відповідно до загальнолюдської моральності, в основі якої лежить моральний божественний Закон. Держава ж не має нав'язувати офіційної моралі, ідеології, натомість покликана мінімізувати каральні репресії, віддати перевагу дозволам перед державними заборонами. У соціально-компромісній функції П. Юркевич убачає

сутність і призначення держави, яка за допомогою юридичних норм повинна згладжувати приватні (особисті) суперечності, культивувати мораль. Він моделює моральну, етичну, державу, де пріоритетними є не закони, а принципи моралі, що збігаються із суспільною мораллю і підтримуються громадською думкою [243, с. 14].

Отже, вважаємо, що спадщина П. Юркевича є важливою з позицій теорії права, однак малодосяжною в реальному житті. Моральність, порядність, справедливість — ці категорії не стали на сучасному етапі дороговказами для сучасних держав. Тож спадок філософа можна трактуватися як вагомий, але як один із багатьох можливих варіантів. Обмеження форми правління із поступовим зникненням держави не вбачається нам корисним і відповідальним напрямом теоретичного як розроблення, так і втілення, принаймні на нинішньому етапі історичного розвитку [220].

Більш прагматичні ідеї були сформовані в концепціях одного із засновників концепції українського націоналізму Д. Донцова.

Одним із розробників конституційно-правової доктрини виступив свого часу і *М. Драгоманов*, який запропонував автономістсько-федералістську концепцію, що передбачала політичну автономію України та її статус суб'єкта майбутньої федеративної російської держави. На думку А. Комзюка: „Концепція М. Драгоманова є різновидом українського самостійництва. М. Драгоманов, розрізняючи поняття «політична самостійність» і «державна самостійність», розглядає їх як дві форми “незалежності певної області чи нації” [99, с. 8]. Постулати цього вченого спираються на праці М. Павлика [152], в яких останній стверджує про хибність замовчування „програми Драгоманова й Подолинського з року 1880 [63], ... де проривається з усею силою всеукраїнський політичний сепаратизм, ідея про українську державу”, яка охоплювала б усі українські землі [182, с. 24].

Однак у науковій літературі існують різні оцінки політичної спадщини М. Драгоманова, зокрема в роботах І. Лисяка-Рудницького, який ототожнює її із антагоністичними концепціями української державності та

самостійності [47; 116]. Українським соціалістом-федералістом М. Драгоманова вважає С. Єфремов, наголошуючи на спадкоємності його ідей із федералізмом Кирило-Мефодіївського братства [68]. На це ж звертає увагу і М. Грушевський [49; 50].

Федералістські ідеї і достатньо ґрунтовна критика наукових положень М. Драгоманова чітко викладено і в статтях його послідовника — І. Франка [250; 251]. На нашу увагу заслуговують думки М. Драгоманова про те, що революція не є синонімом еволюції: „Не революція, а еволюція — се був девіз Драгоманова, а властиво революція як явище хвилеве і місцеве — се тільки одна з форм загальної еволюції” [251, с. 428]. На шлях автономізації України та автономію як напрям дослідження М. Драгоманова вказував свого часу і Д. Донцов [59].

Як стверджує А. Комзюк, у часи М. Драгоманова „відстояти інші, менш сурогатні, форми державності українській «плебейській» нації виявилось не під силу. Причому не лише з огляду на зовнішні фактори, але й (чи не насамперед) через власну неспроможність у державотворенні... Історичний досвід підтвердив, що його концепція, ґрунтуючись на реальній оцінці власних сил і можливостей, пропонувала шляхи національно-державного відродження, самою історією визнані найбільш реальними” [99, с. 133].

З огляду на збройну агресію РФ проти України погляди М. Драгоманова сьогодні не є репрезентативними, адже пропагування „братерських українсько-російських відносин” не лягає у контекст сучасного політичного прогнозування. М. Драгоманов уважався одним із представників прудонізму, тож рекомендував праці Прудона як найкраще джерело для вивчення ідей федералізму. Тому будь-які інтерпретації та перекручування щодо змісту концепцій Драгоманова не мають під собою підстав і наукового обґрунтування: М. Драгоманов — громадівець і федераліст [60]. І хоча він поцінював демократію і народний характер держави [61], його концептуально-федералістські погляди виходять за межі аналізу нашого дослідження. А отже, суголосно із наведеними, аналіз відповідної форми

правління виходить за межі нашого концептуального та принципового бачення України як самостійної держави із республіканською формою правління.

Додатково наголосимо, що і не прудонівський анархізм, або, за словами А. Комзюка, які не можемо підтримати, „неспроможність у власному державотворенні”, а саме постійне прагнення до знищення та геноциду української нації були одним із важливих чинників унеможливлення реалізації концепції державності.

Тож пропозиції М. Драгоманова можна інтерпретувати та вкладати в них різний власний зміст, але все це — герменевтика, причому не особливо суб’єктивна. Більше того, на сучасному етапі погляди М. Драгоманова, а також тих, хто підтримує федералізацію України в будь-яких формах, не відповідають тим векторам державотворення, сучасній практиці і загалом концепції зовнішньої політики і Конституції України [104]. Ідея федералізму для України в осяжній перспективі є не реалізованою.

Відповідно, це впливає також на побудову адекватної форми правління, за якою самостійність і незалежність, суверенітет нашої держави гарантуватимуться і зберігатимуться.

Важливим є також звернення до спадщини **Б. Кістяківського**, який чільну увагу приділяв методологічним питанням право- і державознавства, схилиючись до синтетичної теорії права, здійснивши вагомий внесок у державотворення [249; 258], соціологічне вивчення права [5; 6], а також у розроблення загальнотеоретичних і методологічних проблем права і держави, пропагуючи науковий плюралізм.

На думку О. Меленко, Б. Кістяківського можна характеризувати як методолога і теоретика права, і при дослідженні його наукової спадщини варто виходити саме з цієї характеристики, оскільки його загальнотеоретичні погляди як теоретика права охоплюють такі питання: а) поняття права: множинність понять права і єдність права; б) право як соціальне явище; в) соціальні функції і соціальне призначення права; г) реальність об’єктивного

права; д) об'єктивне і суб'єктивне, раціональне й ірраціональне в праві; е) право, держава й особистість: проблеми усунення суперечностей між інтересами держави й особистості; є) проблеми теоретичного обґрунтування прав людини й громадянина; ж) сутність державної влади; з) співвідношення права і держави; и) конституційна або правова держава [142, с. 5].

Для нас вивчення праць Б. Кістяківського є важливим з огляду на можливість екстраполяції його досліджень на тему нашого дослідження, зокрема стосовно інтерпретації методології. Підсумовуючи, формулюємо власні висновки щодо форм правління:

1) необмеженість методології лише методологічними проблемами форм правління, а також наявність і включеність до цього кола проблем право- і державознавства як наук;

2) тісне переплетення методологічного знання зі знанням предметним відповідно до умов функціонування та етапів еволюції державності і відповідних їй форм правління;

3) дослідження методологічних проблем інституційного дизайну, трансформації форм правління в контексті відповідних проблем соціально-гуманітарних наук загалом та на міждисциплінарній основі зокрема.

За Б. Кістяківським, методологічні проблеми форм правління можуть бути розв'язані і розглядатися в тісному зв'язку із розвитком не лише правової науки, а й соціально-гуманітарних наук.

Адже 1) недосконалість теорії державного будівництва і місцевого самоврядування, не сформулювала чітких критеріїв існування розгалужених інститутів громадянського суспільства і сильної держави [9]; 2) у рамках державознавства досі концептуально не до кінця з'ясованими залишаються питання первинності існування і функціонування держави або ж першості формування національної ідентичності нації, а вже потім — відповідної держави (теорія нації В. Старосольського [64]); 3) у рамках історії правових і політичних учень про державу і право, не сформульовано несуперечливу концепцію про трансформації форм правління і відповідних форм права, а

також успішності функціонування держави, витвору державницької нації; 4) у рамках теорії права форми правління розглядаються суто теоретично, через аналіз притаманних тим чи тим з них певних ознак як правового явища із умоглядним описом їх позитивів та негативів без виходу на практичний аналіз функціонування цих форм як субстанційних сутностей.

Наша думка знаходить підтвердження у працях Б. Кістяківського, який відзначав невпевненість у вірогідності й об'єктивності цих знань, визнання відсутності загального й об'єктивного критерію для того, щоб віддати перевагу тій або тій теорії. Він також не погоджується з класифікацією соціально-наукової істини за тими або тими суспільними групами, інтересами, виділенням буржуазної і пролетарської наук, буржуазної й пролетарської точок зору. Криза в соціально-науковому знанні наочно демонструється ученим на прикладах натуралістичної соціології й економічного матеріалізму [143].

Для нашої роботи важливим є звернення до вивчення Б. Кістяківським держави як правового явища [87], з'ясування змісту плюралістичної інтерпретації її сутності.

На його думку, правова наука може вивчати лише один бік феномена держави — суто формальний і зовнішній, оскільки спроба вийти за ці межі веде не до з'ясування, а до затемнення понять. Саме тому необґрунтованим є прагнення деяких учених-правознавців дати дефініцію «сутності» держави і вичерпати весь зміст останнього суто юридичними поняттями. Учений схвально ставився свого часу до розмежування науки про право і науки про державу.

Натомість не погоджувався з тими вченими, які пробували з'ясувати питання про сутність державної влади за допомогою державно-правової догматики [143, с. 124].

На його думку, „питання про сутність державної влади — це питання не державно-правової догматики, а загального вчення про державу. Вирішити це питання ми зможемо тільки тоді, коли поряд з юридично-догматичними

дослідженнями будуть здійснені історико-політичні, соціологічні, психологічні та філософсько-ідеологічні дослідження” [90]. Тобто вчений постійно прагне до застосування міждисциплінарного, або як він його називає — синтетичного підходу, пропагуючи науковий плюралізм.

На думку В. Волинця, „Б. Кістяківський спромігся не лише виступити зі змістовною та цінною у науковому плані критикою цілого ряду теорій організації і функціонування державної влади, а й обґрунтувати своє власне концептуальне бачення того, що саме являє собою держава, якими є цілі її розвитку та основні функції, що визначаються загальною логікою правової взаємодії держави, суспільства та індивіда” [40, с. 4].

Ототожнюючи поняття конституційної та правової держави, Б. Кістяківський відзначав, що „тільки весь народ... має справжню державну владу... найважливішою установою правової держави народне представництво, що виходить з народу” [89, с. 330]. У конституційній державі влада солідарна з народом, адже в ній безпосередньо утворюються умови для їхньої інтеграції. Народному представництву підпорядковане й законодавство, що регулює як відносини окремих осіб та його груп між собою, а й ставлення самої держави до громадян, і навіть діяльність усіх державних установ. Найважливішою умовою успішного функціонування правової держави є самодіяльність суспільства та народних мас, без якої вона немислима. „Свого повного розвитку правова держава досягає при високому рівні правосвідомості народу і за сильно розвиненого в ньому почуття відповідальності” [89, с. 333].

Стабільність правового порядку, на переконання Б. Кістяківського, навіть за демократичного державного устрою узалежнена великою мірою від певного рівня правосвідомості суспільства, тобто від сукупності індивідуальних духовних якостей, оснований на глибоко осмислених і свідомо сприйнятих цивілізаційних цінностях як усією спільнотою, так і кожним її членом [89, с. 178].

Певним чином наслідуючи П. Юркевича, який також розглядав державу-майбутнього, Б. Кістяківський не вважає можливим на цьому етапі повне єднання державної влади з народом, будучи переконаним, що такий процес може відбутися у державі майбутнього. Продовжуючи свої думки про будову соціально-справедливої держави, основу якої становитиме особливе суб'єктивне публічне право — „право на гідне існування” [89, с. 340], доходимо висновку про певний романтизм, науково-філософський ідеалізм” [88, с. 31-96] і віддаленість вченого від практичного життя.

Важливість дослідження категорій, права, необхідності і справедливості, рівності та гідності набуває значущості, коли ці категорії допомагають поліпшити сучасний стан суспільних відносин, закласти підвалини для впровадження такої форми правління, за якої буде можливим досягнення досліджуваних вченим ідеалів та цінностей, умов для органічного розвитку держави й особистості [87, с. 237-274].

До речі, свого часу І. Франко також писав: „Занадто гаряче люблю загальнолюдські ідеали справедливості, братерства і волі” [252, с. 31].

Для розуміння ефективної форми правління доцільно спиратися на ознаки правової держави, розроблені Б. Кістяківським. Для нього правова держава була ідеальною моделлю, реальною історичною формою державності, найвищою з тих, що практично існували, в якій поступово знаходить втілення цей ідеал. Вона виникає, коли держава, використовуючи право як інструмент упорядкування, сама стає підпорядкованою їй.

Природу правової держави, вважав учений, відрізняють дві основні риси:

- 1) в ній влада обмежена та підзаконна;
- 2) як деякі органи влади, так і сам правовий порядок організовуються за допомогою народу.

Відповідно до позиції українського мислителя, основу і передумову правової держави становлять права людини та громадянина, правопорядок і праворозуміння, правове виховання і правова особистість.

По-перше, невід'ємні права особистості обмежують державну владу. „Обмеженість влади у правовій державі створюється визнанням за особистістю невід'ємних, непорушних та недоторканих прав” [89, с. 328].

По-друге, вони виступають основою та доповненням підзаконності влади. „Законність передбачає суворий контроль та повну свободу критики всіх дій влади, а для цього необхідне визнання за особистістю та суспільством їх невід'ємних прав”.

По-третє, ці права знаходять вираження в організації влади, яка не пригнічує особистість. У правовій державі „як окрема особистість, так і сукупність особистостей – народ має бути не лише об'єктом влади, а й суб'єктом її” [89, с. 282-283].

Отже, призначенням форми правління має бути створення таких умов, за яких будуть реалізовані вищеперелічені завдання.

На наш погляд, заслуга українського вченого полягає і в тому, що з позицій соціального лібералізму він здійснив юридичне обґрунтування природного права, виклав власне бачення на сутність і призначення державної влади, обґрунтував принцип належнісного.

Ґрунтовними в розвідках вченого стали також положення стосовно інтегрального типу праворозуміння, необхідності для з'ясування сутності державно-владних проведення історико-політичних, філософсько-ідеологічних, психологічних й соціологічних досліджень, спрямованих на виявлення залежностей, що зумовлюють функціонування держави та її влади [90].

Сучасними і такими, що не втратили актуальності, виступають ідеї автора щодо співвідношення сили та ідеї як визначального чинника збереження державної влади, адже, на його думку, якщо держава втрачає ідею, то вона неминуче гине.

Одним із яскравих не лише теоретиків, а й передусім практиків був П. Скоропадський.

Сповідуючи наступність між нашими ідеями, логічним є звернення також до робіт і державно-правових поглядів не лише теоретиків, а й практиків, передусім *П. Скоропадського*, який власноруч апробував власну теорію державного суверенітету України та диктатури як форми державного правління і згодом сформулював самостійницькі погляди та концепцію трудової спадкової монархії як форми Української Держави [260].

На думку А. Хитрої, тогочасними найгострішим і найактуальнішими були суперечності між „федералізмом” і „самостійництвом” у питанні державного суверенітету України, між республіканською та монархічною тенденцією встановленні форми держави і відповідно, між одноосібною й колегіальною владою, між національним і соціальним у змісті держави та революційних перетворень, між ідеологіями консерватизму, соціалізму, націоналізму та більшовизму. Ці фундаментальні конфлікти становлять не тільки історію політичної і правової думки в Україні, а й визначають стратегію розвитку української держави у ХХІ столітті [259, с. 2].

Тож питання форми правління для Української держави не є чимось новим, воно завжди поставало в ті часи, коли держава зупинялася в розвитку, а нація втрачала орієнтири шляху. Недарма в більшості публікацій і спроб творення української державності йшлося про вибір не між видами республіканської форми правління, а між республіканською і монархічною формами правління. Тож в умовах сучасності, у поствоєнній Україні не варто нехтувати широким горизонтом дискусій і не розглядати монархію як чужу форму правління.

Тому що нині в класичному розумінні в Україні не представлені політичні партії, то дуже складно виділити види сучасної проукраїнської ідеології. Так само складно визначити ту постать, яка стала б інтегральним елементом у системі зв'язків: українська національна ідея — національна ідеологія — форма правління — національних рух.

Вивчення досвіду П. Скоропадського є важливим з огляду на його постать як впливового не лише теоретика, а й провідника українського консерватизму

та монархізму у формі гетьманства. До ключових постулатів українського консерватизму, які можуть чинити вплив на обрання належної форми правління, включають:

- *територіальний патріотизм* — дає можливість консолідувати усіх громадян України, незважаючи на національну, мовну чи партійну приналежність;
- *суспільний плюралізм*, який заперечує моністичні теорії, що говорять про недопустимість включення до процесу управління чи побудови держави етнічно та класово „чужих” елементів. Пропонується розвиток диференційованого соціального організму, що зміцнює підвалини державності;
- *політичний і релігійний плюралізм*, які передбачають можливість постійної, легально визнаної опозиції і рівноправність усіх віросповідань, теорію еліт, яка передбачає її формування за принципом взаємних поступок і соціального компромісу, залучення частини старої еліти до нового державотворення [259, с. 2–3].

Після завершення війни потрібно унеможливити домінування соціального радикалізму, адже основою процвітання держави є спроможність політичних сил досягти консолідації не лише щодо мети розвитку держави, а й її засобів та векторів. Євроінтеграція має стати незмінною константою діяльності й розроблення засад для будь-якої проукраїнської ідеології та її подальшої реалізації тією чи тією політичною партією.

Тож звернення до ідеології монархічного консерватизму і вивчення досвіду діяльності уряду П. Скоропадського [262] полягає в подоланні однобічності підходів щодо домінуючої форми правління, зміцненні національних традицій, прищеплення суспільству усвідомлення власної активної ролі в побудові держави, а також розумінні та сприйнятті ролі еліти, стратегічної політичної культури, національної церкви і держави.

Питанням формування національної еліти П. Скоропадський приділив чимало уваги, розглядаючи їх необхідною складовою частиною при творенні української державності і відповідної форми правління. Основним завданням

еліти має будова саме форми правління і безпосередньо держави. П. Скоропадський не розглядає формування держави як результат націєтворчого процесу — так само як і В. Липинський він переконаний, що спочатку еліта як провідна верства нації створює державу, відповідну форму правління, а потім уже в її рамках, консолідуючи українство, організовує його в цілісну соціально-економічну структуру.

Вочевидь, що в повоєнні роки Україну може накрити хвиля популізму, демагогії, радикалізму, або навпаки наївного романтизму. Тож ідеї консерватизму можуть слугувати так званим балансиrom між крайніми поглядами від поновлення монархізму до встановлення народної демократії в рамках республіканської форми правління.

Так само зауважує і А. Хитра: „Перевага концепції республіканської форми правління не применшує, однак, ідейної цінності консервативного монархізму” [259, с. 11].

Європейський розвиток України можливий також через декорумпізацію суспільства, із якою не може впоратися жодна цивільна влада протягом 33 років відновлення української державності. Із аналогічною ситуацією соціальної фрагментації та хаотизації стикнувся свого часу і П. Скоропадський, який виступав за сильну владу і диктатуру (змістовно наближена до давньоримської необмеженої тимчасово сильної влади, не є синонімом фашизму чи сталінізму), за якої відбувається істотне обмеження прав людини і демократії, без їх повного знищення, будується авторитарна держава із посиленими охоронними функціями, однак із невтручанням у приватні відносини. Так, у ЗУНР було передбачено пост диктатора.

Більше того, П. Скоропадський, реалізуючи ідею суверенітету гетьмана (інституційного суверенітету), обумовив обмеження влади правом, вважаючи пріоритетними інтереси держави, а не права і свободи громадян [261], що не завадило детально виписати і задекларувати основні права громадян у конституційних за своїм характером законах про тимчасовий державний устрій України [259, с. 12].

Нині від окремих політиків лунають пропозиції увести тимчасову військову форму правління як альтернативу для подолання олігархату та тотальної корупції, адже в рамках чинних демократичних інститутів подолати та знизити рівень корупції на державну політику не вдалося жодному президенту і за жодної форми правління, які змінювалися упродовж цього часу. Тобто стосовно боротьби з корупцією визнаємо слабку ефективність чинних форм правління.

Отже, можна теоретично припустити, що в рамках форм правління, які існували за часів відновлення української державності, не було створено умов для гарантованого забезпечення реалізації національних інтересів, національної безпеки, а також подолання рівня корупції та інших негативних чинників, які суттєво впливають на сталий розвиток нашої держави. Суголосною є думка М. Драгоманова, який відзначав, що після того, як „розвалилась держава римська, в різних країнах Європи складались окремі держави майже завше через військову перевагу певної національності над іншими” [62].

Отже, можна суто теоретично припустити, що за умови повторення помилок минулого, настання інших результатів, ніж маємо нині, — малоймовірно.

Тож питання щодо сучасної форми правління має не суто теоретичний контекст (пошук форми правління у наперед визначених реалістичних, раціоналістичних та ідеалістичних концепціях суверенітету), а передусім практичний зміст, адже від нього залежить потенційна здатність до відновлення держави та її розвиток після війни. Розмежування поняття суверенітету і його носія одвічно закладає фундамент для дестабілізації і дезорганізації соціальної системи, через що суверенітет на цьому етапі нестабільності політико-правових відносин можна розглядати безпосередньо як державну владу.

Нами встановлено, що думки *Д. Донцова*, який вважається одним із засновників українського націоналізму, певним чином корелюють із позицією

С. Дністрянського. Адже якби такий автор, як Д. Донцов, міг з'явитися бодай у 1890-х роках, то цілком можливо, що йому вдалося б виховати те покоління українців, яке перемогло б у Першій московсько-українській війні 1918–1922 років. На жаль, на ту пору національна свідомість більшості українців була дуже слабка [58, с. 6].

Класичний науковий діалог між В. Липинським і Д. Донцовим полягав у тому, що якщо перший накреслював шлях українців від держави до нації, пишучи, що тільки в Українській Державі — тільки в процесі співжиття мешканців України на одмежованій державно території — може витворитись з них Українська Нація [114], то Дмитро Донцов єдином можливим уважав інший шлях — від нації до держави, стверджуючи, що потрібно, щоб народ спочатку усвідомив потребу у власній державі і здобув її [85, с. 117–118], у такий спосіб певним чином продовжуючи громадівські ідеї М. Драгоманова і розвиваючи патріархальну теорію. Однак на відміну від М. Драгоманова, який заперечував вплив національного характеру [226, с. 53], Д. Донцов чітко переконував у наявності національної волі, культури та ідеології, що становило сукупність рис, які формують ядро національної ідентичності і національний характер.

Для Д. Донцова була неприйнятною доктрина українського неомонархізму, разом з іншими правими ідеологіями; український монархізм у міжвоєнному часі виглядає надто штучною і архаїчною для політичного втілення конструкцією. Дуже далекою була гетьманська ідея від широких верств народу, занадто „панською” для українців. Тому Д. Донцов ставиться до монархізму як до певної політичної зашореності, небажання бачити реальний світ і жити в ньому. Так чи так, це обмеження національної революційної творчості, яке, на його думку, має бути усунуте з українського політичного життя [85, с. 118].

Зрозуміло, що наукова дискусія щодо форм правління має враховувати цей контекст методологічного дискурсу. Фактично, на сьогодні державу вже створено. Як влучно відзначив український вчений В. Ліпкан : „Держава у нас є,

лишилося сформувати українців” [126]. Відтак форма правління має враховувати вектор творення не лише держави, а й української нації.

Сьогодні вектор націо- і державотворення, закладений В. Липинським — рух від держави до нації — набуває дедалі більшої політичної актуальності. Адже після закінчення війни конче потрібним буде формувати оновлену форму правління одним із завдань якої виступатиме трансформація і створення нової української політичної нації, яка живе у власній Українській державі відповідно до розробленого стратегічного курсу розвитку.

Отже, вивчення спадку українських мислителів та філософів має стати обов’язковою умовою проведення дослідження українськими вченими, які через радянські канони, змушені тупцювати в розлогах дискусіях іноземців, водночас спустошуючи національні надбання.

Приклад аналізу концепцій Д. Донцова і В. Липинського — один із багатьох, що унаочнює достатньо ґрунтовну базу як правову і політичну, так і методологічну й історичну [92; 16] для ствердження про існування національної теоретико-методологічної школи щодо вивчення еволюції форми правління та її трансформативних можливостей у різні не лише історичні періоди, а й у майбутньому.

1.2 МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ

Питання методології, на нашу думку, мають важливе значення, адже від правильно обраних методів залежить взагалі можливість досягнення мети дослідження, розв’язання усіх поставлених наукових завдань.

Більшість дослідників при аналізі теоретичних дисертацій з проблематики форм правління, здебільшого занурюються у правові методи, певним чином нівелюючи аналіз того середовища, в якому розвивається форма правління як організм. Більше того, навряд чи можна підтримати тих дослідників, які на третьому десятилітті відновлення української державності

стверджують про „необхідність переосмислення ролі марксизму і сильних традицій радянського правознавства” (С. Болдіжар) [23, с. 19]. При цьому авторка не звертається у своїй роботі до напрацювань Д. Донцова, Ю. Липи, В. Винниченка, М. Грушевського, С. Дністрянського, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, П. Скоропадського, М. Колодзінського.

Важливим виступає не лише декларування подолання догматичного позитивізму, а й реальне ставлення до методології як тих концептуальних прийомів і способів, які дають змогу досягати поставленої мети. *Позитивізм*, втрачаючи вагу, має бути трансформований до нових форм, більш органічних із правом природним, більшим вплетенням юснатуралістичних позицій. Також дедалі більше спостерігається тенденція застосування і провідних наукових дослідженнях міждисциплінарного підходу, адже вузькість і звуженість методології предметом дослідження не дає змоги досягти відповідності критеріям повноти, всебічності та значно ускладнює отримання об’єктивних висновків.

Інструментальний підхід має стосуватися не лише безпосереднього змісту методології, а й права як регулятора суспільних відносин, інструмента далеко не єдиного впливу на них.

А отже, застосування *філософсько-правових, історико- і політико-правових концепцій* збагачує як безпосереднє дослідження, так і значно сприяє досягненню системного результату.

На сьогодні більшість правових досліджень щодо форми правління все одно акцентовано розглядають теоретичні питання співвідношення різних компонентів у рамках республіканської форми правління. А поза увагою залишаються питання відповідності форми правління проголошеній меті розвитку держави, або національної мети. Недосягнення цих завдань має низку причин, однією з яких виступає недостатньо правильне обрання методології.

Одним із прикладів є оцінки в рамках історіографії діяльності П. Скоропадського. Якщо у форматі *народницької школи* здебільшого

критично оцінюють діяльність цього державного діяча, відносячи його до кола реакційних діячів національної історії через намагання сформувати в Україні політичну еліту, припинити соціальні експерименти, пронімецьку політичну орієнтацію, абсолютизацію влади. Натомість у рамках *державницької школи* українських істориків до гетьмана ставилися апологетично, вважаючи його зразком державного та політичного діяча за спроби утвердити в Україні чіткий державний лад [259, с. 7].

Більше того, при аналізі тих чи тих форм правління і діяльності політичних діячів доцільно зважати на умови, в яких протікали означені процеси. Адже давати оцінки, через століття, маючи почасти поверхові знання про суспільно-політичні умови і воєнний потенціал, рівень правозастосування під час відновлення української державності, політичну кон'юнктуру, орієнтацію суспільних сил, об'єктивні потреби зміцнення влади в умовах революційних потрясінь, не завжди коректно.

Аналіз діяльності П. Скоропадського дає змогу констатувати, що ідея державного суверенітету логічно пов'язана з ідеєю соборності України. Тож, як і В. Липинський, він був переконаний, що держава має стати об'єднувальним началом для численних націй і народностей, які проживали в Україні.

Так, П. Скоропадський дуже виразно акцентував на необхідності формування національної еліти, адже від моменту розроблення форми правління до відповідної реалізації її сутності, саме їй має належати активна та дієва участь. Під елітою П. Скоропадський розумів єдність усіх елементів громадянства, завдяки яким вони перетворилися на провідну верхівку свого класу.

Свого часу, сповідуючи географічний детермінізм, коли хліборобське населення переважало міське, було обґрунтовано такі форми правління: монархія та класократична.

Розглядаючи питання методології, важливо послуговуватись історичним доробком і тими працями, в яких приділено значну увагу саме

методологічним питанням. Зокрема, звертаючись до надбання Б. Кістяківського і розробленої ним концепції „плюралістичної методології права” відзначаємо наступність традицій правознавства у сучасній правничій науці.

Зважаючи на праці Б. Кістяківського, формуємо комплекс важливих методологічних проблем правознавства, розв’язання яких сприятиме вироблення наукової концепції еволюції форм правління:

- стан і проблеми пізнання форм правління, завдання правової науки щодо вироблення підходів до її раціонального вибору й ефективного застосування;
- методологічна природа форм правління: співвідношення і взаємодія у пізнанні форм правління філософії, соціальних і політичних наук, право- і державознавства, антропології;
- методологічні особливості трансформації форм правління, співвідношення ефективних форм із догматичними постулатами, а також сучасними концепціями управління в умовах невизначеності, співвідношення національного і міжнародного права, державного і національного суверенітету, державної і особистої та громадської безпеки, геополітичних концепцій і правових доктрин, юриспруденцією та філософією права;
- необхідність методологічного плюралізму, застосування міждисциплінарного підходу до пізнання форм правління (методологія трансформації форм правління);
- деякі методологічні аспекти вивчення форм правління як політико-правового явища, методологічні труднощі в державознавстві (ефективність форм правління щодо реалізації цілей держави та суспільства);
- методологічні проблеми історико-правових досліджень (еволюція форм правління);
- методологічні проблеми інтеграції гуманізму, антропоцентризму, софійності, стратагемності та розумної ойкумени для опису внутрішнього

світу глави держави, моральних цінностей політичної еліти, віри в людину, її силу духу, внутрішню енергетику нації.

Розвиток форм правління їх еволюція і трансформація свідчать також про розвиток методологічної науки в Україні, віддзеркалюють напрями історико-правових учень, а також формують умови для розроблення правових прогнозів розвитку соціальної системи в умовах тих чи тих форм правління.

Як можемо констатувати із вищевикладеного, високо піднімається не лише планка права, вчень про нього, їх ролі у формуванні української держави, а й передусім української науки право- і державознавства. Цікавими у цьому аспекті є дослідження С. Гусарєва і О. Тихомирова про співвідношення державорозуміння і державознавства [51; 52, с. 221-232].

Методологічним підґрунтям формулювання й обґрунтування державознавчих ідей Б. Кістяківського стала його теорія множинності понять права, що поєднала етичний *природно-правовий нормативізм та психолого-соціологічні підходи*, уможливаючи на різних концептуальних засадах осмислювати конкретні поняття (наприклад, „державна”, „влада”) як кількісні виміри реальності, особливостями яких є суттєві відмінності (включно із протиставленням) „множинності” („плюральності”) від одності (єдиного як одного). Тож плюралізм теоретичного пояснення, що доповнюється дослідженням статистичних імовірностей (у цьому роль ученого як соціолога), набував рис системності й увиразнювання як методологічний плюралізм, за яким можливі різні (методологічно зумовлені) формулювання однієї, трансцендентної істини [248, с. 488].

Важливе місце в нашому дослідженні посідатиме *порівняльно-історичний метод*, який уможливорює шляхом конкретного аналізу державно-правових і політичних явищ у тісному зв’язку з певно визначеною історичною ситуацією, у якій вони виникли і мали місце, узагальнювати державно-творчий досвід і науковий спадок з метою розуміння обрання тих чи тих форм правління на певних етапах історичного розвитку соціальної системи.

Названий метод органічно доповнюватиме принцип історизму, який допомагає здійснювати історичне відтворення та регенерацію із подальшою екстраполяцією за допомогою конкретних подій у певних соціальних системах. На думку В. Завальнюка, *принцип історизму*, безперечно, є одним із ключових принципів класичної методології юриспруденції: він концентрує у собі принцип детермінізму, принцип об'єктивізму та інші пізнавальні пріоритети, якими оперувала класична юридична думка [75, с. 345].

При вивченні методологічних питань варто враховувати відмінність методів, у рамках яких вивчається походження влади і відповідної їй форми правління і методів, якими описується виправдання влади і відповідна їй форма правління.

Також доцільно зважати на антропологізм сучасної правової науки, розповсюдження концепції людиноцентризму, превалювання певний час соціальної держави над безпековою. Це стало наслідком пріоритезації використання *антропологічного підходу* в дослідженнях державно-правових явищ, його застосування до аналізу праворозуміння, інтерпретації в умовах війни (людиноцентрична мілітаризація).

Отже, чітко формуються такі напрями: біосоціальний (людина вільна тією мірою, якою вона не посягає на права і свободи інших осіб з відповідною формою правління) та етнографічний (етнічна зумовленість права і правового статусу особистості, зумовленість форми правління здатністю збереження національних інтересів, цінностей, традицій та самобутності) і відповідні їй методи дослідження.

Тож важливим методологічним підходом у нашому дослідженні виступатиме *правова антропологія* як галузь, що спрямована на виявлення антропологічно вимірних і обумовлених основ правової і державної сфер життєдіяльності, яка дає змогу пошуку інтерпретаційних моделей правової реальності, модерних антропологічно зорієнтованих напрямів як наукового дослідження, так і впровадження відповідної республіканської форми правління. Як влучно відзначає В. Завальнюк „тільки тоді, коли окрема

людина, її світ опиниться у фокусі уваги юридичної антропології, стане можливою адекватна дійсному єству речей рефлексія вчинків людини в правовій сфері” [72, с. 362]. Даним дослідником здійснено низку ґрунтовних публікацій із юридичної антропології, висновки і результати яких враховано в даній роботі [73; 74; 71; 76; 70].

Окрім правової, вагоме місце серед методологічних підходів посідає *політична антропологія* [10, с. 26]. Вона має велике значення для розуміння політичних процесів та механізмів організації владних відносин у сучасних соціальних системах, адже у фокусі уваги опиняється необхідний спектр владної проблематики: з’ясування антропологічного виміру й онтологічного змісту державної влади; уточнення структури вищих органів державної влади як еволюційна форма структури влади, заснованої на традиціях, символіці, ритуалах, самобутності української нації; вивчення процесу адаптації традиційних відносин влади до новостворених адміністративних та політичних інститутів насамперед після війни; виявлення неефективних елементів, форм і проявів владних відносин; аналіз правового становища вищих органів державної влади та їх співвідношення крізь призму антропологічного виміру політичного простору, негативні прояви людського фактора як глави держави.

У роботі також активно використовуються основні положення *сучасного праворозуміння, поєднання та інтеграції юридичного позитивізму, соціологізму, інтегративної юриспруденції*. Важливим є також принцип розмежування права і закону, взаємної відповідальності інституційних структур та інститутів громадянського суспільства. У роботі, крім того, застосовано діяльнісний, функціональний, догматико-юридичний підходи, які дали змогу аналізувати правові засади формальної і практичної форми правління.

Безперечно, активно застосовуються в дослідженні й *емпіричні методи*, що формують підстави для перевірки відповідності проголошеної мети реальним результатам, яких досягла соціальна система під час

функціонування в рамках певної форми правління. Також емпіричний метод активно залучається при формулюванні класифікаційних критеріїв типології форм правління.

Зважаючи на предмет дослідження, корисним видається застосування *порівняльно-правового методу*, який використовується на всіх етапах дослідження, аналізу еволюції та розуміння векторів трансформації форми правління у сучасних умовах.

Герменевтичним підходом послуговуємося в дослідженні з метою пізнання та інтерпретації текстів монографічних видань, наукових статей, навчальних матеріалів, а також текстів нормативних актів. Це дало змогу розкрити зміст та сформулювати правильні інтерпретаційні схеми для розуміння властивостей форм правління, відповідно до часу і місця, в якому перебував автор, методологічної парадигми, яку сповідував на певному етапі власного наукового пошуку.

Формально-юридичний метод виступає одним із вагомих інструментів нашого дослідження, адже за його допомогою уможливлується послідовне формування і розуміння системних параметрів форми правління, зважаючи на етапи українського державотворення, зміст правового статусу відповідних суб'єктів, війну, фрагментацію безпекових структур, зменшення ролі міжнародного права.

Науковий підхід до дослідження проблем еволюції форми правління зумовлює отримання відповіді на питання, якою мірою розв'язання проблем функціонування правильної форми правління потребує створення адекватної теоретико-методологічної бази. Відповідь на це питання може бути отримано в рамках теорії систем, при якій формуються можливості для виділення іманентних та системостворювальних ознак будь-якої системи як органічної єдності взаємопов'язаних компонентів. Причому форму правління ми інтерпретуємо як елемент форми держави, а тому розглядаємо необхідність застосування *системного підходу і теорії систем* необхідним й контекстуально відповідним авторському баченню.

Власну концепцію системного аналізу, яка передбачає при дослідженні політичної системи структур, що виконують політичні функції, сформулював Г. Алмонд. Дослідник виділив два рівні функціонування політичних структур — інституційний і асоціативний [271, р. 393-394].

Розмірковуючи в цьому напрямі, С. Бостан розглядає форму правління за допомогою *системного аналізу* [25, с. 12-16].

Для адекватного розуміння причин обрання коректної форми правління необхідно мати чітке уявлення щодо таких чинників:

- структури національних цінностей, національних інтересів, їхньої пріоритетності;
- ідеологічного виміру держави, її візії і бачення у світі, сприйняття її статусу як активного суб'єкта міжнародних відносин;
- походження, рівня і характеру джерел загроз державі, відповідності форми правління сучасному безпековому середовищу;
- наявності ресурсного потенціалу для реалізації в рамках тієї чи тієї форми правління цілей держави і особи;
- закономірності формування, організації, функціонування, розвитку і зникнення різноманітних форм правління в умовах трансформаційних змін.

Застосування *структурно-функціонального методу* уможливорює розглядати форму правління як складну і багатофункціональну систему, що має власні закономірності й логіку розвитку. Зважаючи на це, форма правління розглядається як органічна сукупність взаємопов'язаних елементів, де кожен виконує свою певну функцію, а разом утворюють нову якість [111].

У рамках даного підходу доцільно послуговуватись методологічним правилом *Ф. Боаса* і дійти певних висновків [246, с. 76]. При дослідженні форми правління іншої країни необхідно, щоб дослідник звільнився від усіх оціночних категорій, цінностей, в тому числі правових, які лежать в основі функціонування форми правління в його країні (яка ним суб'єктивно сприймається як базова модель). Об'єктивне і всебічне наукове дослідження

уможливлюється за умови, коли нам вдасться зрозуміти умови функціонування форми правління відповідно до її власних законів розвитку, традицій національного і державотворення, особливостей національного менталітету, силу духу та віри нації в правові цінності. Звідси певним чином можна вийти на ідею відносності усіх класифікаційних критеріїв форми правління, унаочнюючи ідеї релятивізму.

Структурно-функціональний метод є доцільним для застосування до багаторівневих систем, оскільки уможливлює виявляти усі структурні рівні форми правління, що мають власні принципи виникнення та розвитку через функціонування загальної системи як органічної цілісності.

Із структурно-функціональним тісно пов'язаний інший метод дослідження — *системно-структурний*. Він також є ефективним при дослідженні складних нелінійних систем завданням яких є збереження стійкості. Стосовно форми правління, то можливості даного методу полягають у вивченні структури елементів даної системи, властивих їм взаємозалежностей (внутрішніх зв'язків), а також виявленні системоутворювальних елементів, які і забезпечують цілісність системи за умови впливу на неї чинників різного характеру. Адже одним із ключових завдань є забезпечення стійкості форми правління [157; 158; 214].

Звертаємо увагу і на фундаментальні роботи О. Мережко, в яких детально описуються гносеологічні питання [144; 145].

Дослідженню *природно-правових підходів* в юридичному регулюванні присвячено монографію С. Рабіновича, який відзначив, що „значення природно-правових підходів для державно-юридичної політики України залежить насамперед від того, якою мірою вони передбачають звернення до соціальних основ юридичного регулювання, до закономірностей розвитку конкретного типу соціуму. Без урахування цього реформування юридичної системи втрачатиме наукове підґрунтя й слугуватиме виключно партикулярним політичним інтересам. В останньому випадку ліберально-лібертарний „кантіанський” дискурс може виявитися лише формою, яка

приховуватиме дискурс „макіавелліанський”, владно-маніпулятивний [213, с. 516], а В. Ліпкан, розглядаючи можливості використання природно-правових підходів при розробленні геостратегії відзначає на „десоціалізацію людини як процес ерозії Волі Бога щодо людини” і доходить висновку про існування макрозагроз для форми правління, висновуючи, що „війна — це стаціонарність зла, стабільність агресії та узгодження некрофілії із деградацією і поступовим знищенням людяності в людях”, водночас реалізація стратегічної функції держави „формується не навколишнім геостратегічним ландшафтом, а детермінується властивостями людської природи” [122, с. 270-272]. Співзвучними виступають ідеї соціального натуралізму О. Костенка, який наголошує на тому, що розроблена ним теорія соціального натуралізму розглядається засобом протидії свавілля й ілюзіям — першоджерелом всякого суспільного зла, і як інструмент забезпечення суспільного прогресу, „філософією, яка здатна культивувати душу” [107, с. 93], а суспільство даний вчений визначає „природною реальністю, так само як і фізичні й біологічні явища” [107, с. 10].

Вагомі напрацювання з *методології юридичної науки* містяться у наукових працях Ю. Оборотова [161; 166], який звертає увагу на досягнення правових цінностей [178]. Важливими стали думки даного представника одеської школи права щодо зміни парадигми методології юриспруденції, яку, на думку Ю. Оборотова [165], неприпустимо обмежувати методологією правознавства. Найбільш характерними сучасними підходами виступають: антропологічний, аксіологічний, цивілізаційний, синергетичний і герменевтичний [170], які активно використано в нашій роботі.

Важливе місце в контексті певної „консервації” методології правничих досліджень в Україні, закольцованості на загальнонаукових методах, позбавленості юридичних досліджень експериментальної складової посідає *міждисциплінарний підхід* [156].

Нинішні проблеми суспільного розвитку здебільшого мають складний і комплексний характер, тож використання знань лише однієї науки і

відповідних їй методів, чітко обмежених предметом, унеможлиблює наперед системне та цілісне, повне та всебічне дослідження складних адаптивних систем, що самоорганізуються. Використання міждисциплінарного підходу до дослідження форми правління не є штучним, адже законодавчо можна визначити лише компетенцію інституційних складових.

На доцільність застосування міждисциплінарного підходу вказує і В. Завальнюк, вказуючи на необхідність його виведення „на один рівень із ключовим для постнекласичної методології юриспруденції принципом додатковості” [75, с. 343].

На прикладі трансформації форми правління в Україні нами в роботі буде доведено можливість її самоорганізації і трансформації відповідно до досягнення стратегічного курсу і реалізації стратегічної політики. Міждисциплінарність наукової проблеми зумовлює застосування міждисциплінарної методології.

Важливим виступає застосування *синергетичного підходу*, за допомогою якого форма правління аналізувалася як відкрита система, що має адаптуватися під змінювані умови зовнішнього середовища і має механізми самоорганізації [121; 119].

Зокрема на механізми самоорганізації вказував свого часу і В. Завальнюк, відзначаючи, що „сьогодні ми є свідками становлення постнекласичного типу раціональності та нелінійного стилю мислення, які застосовані в дослідженнях процесів самоорганізації у відкритих системах фізичної, хімічної, біологічної, соціальної й іншої природи [75, с. 342]; „синергетична проблема нелінійності суспільно–правових взаємодій висуває на перший план нестійкість і неоднозначність ситуацій вибору (прийняття рішень), невідворотність і довільність процесів формування нових структур із елементів середовища, в якому знаходиться суб’єкт [75, с. 344]. Одним із перших даний метод в праві серед українських вчених застосував В. Ліпкан, розглядаючи систему національної безпеки як відкриту і нелінійну [118; 124; 123].

Розвиваючи думки щодо використання синергетики в дослідженні нами відзначається, що було б невірним вважати, що можна досліджувати форму правління (теоретичний аспект), а тим більше модифікувати її відповідно до змінюваного середовища і змін у пріоритезації стратегічних національних інтересів (практичний аспект), послуговуючись лише традиційними логіко-епістемологічними моделями та поняттями, які зображують форму правління у вигляді сталих аксіом і принципів.

Зважаючи на необхідність дедальшого впровадження методів правового моделювання, на які відзначають Т. Михайліна [156, с. 29], а також інтегруючи положення щодо слабких і сильних країн, розроблені Ю. Оборотовим [172], знаходимо додаткове обґрунтування доцільності використання *синергетичного підходу* для розуміння можливих векторів розвитку процесів самоорганізації та утворення, підтримання і розпаду різних форм правління. Адже синергетика вивчає виникнення нових властивостей у складних системах, вона формує додатковий гносеологічний потенціал для розуміння взаємозв'язків і кореляцій між різними елементами форми правління, конструювання різних сполучень класифікаційних критеріїв. Більшого того, безпосередньо в рамках синергетичного підходу уможливорюється усвідомлення принципів організації складних систем в умовах їх зміни під час адаптації до умов зовнішнього і внутрішнього середовища.

Ба більше, застосування синергетичного підходу дозволяє відійти від одномірного розуміння змісту форми правління, і, за Ю. Оборотовим, реалізувати „апологію права” яка формує ціннісно-нормативну модель, актуальність якої полягає в тому, що вона дозволяє долати розрив між реальною правовою ситуацією та правовою нормою [31, с. 144].

Апологія права в даному контексті детермінує спрямованість розвитку форми правління та аксіосфери права на певну ключову цінність. Відтак модель апологізації права через цінність правової держави і, з певною корекцією — цінність верховенства права, має суттєві недоліки, головний із яких — відсутність у них місця для суб'єкта правового життя, котрий

фактично виступає творцем аксіосфери і безпосереднім філіатором цінностей права і правових цінностей [169, с. 72]. Адже вирішальну роль в оточуючому світі відіграють нестійкість та нерівновага, тож має йтися не лише про абстрактні конструкції форми правління, почасти відірвані від правової реальності, а зважати на характер правової реальності, структуру правового простору і наявність стратегічної меритократії — еліти здатної формувати стратегічний зміст та вектори розвитку держави, які реалізуються через форму правління в рамках стратегічної політики і стратегічного курсу держави (про що йтиметься нижче в роботі).

Ю. Оборотов із цього приводу влучно відзначає „сьогодні необхідно забезпечити ефективність діяльності в державному управлінні, що повинно бути забезпечене участю кращих, а це націлює на ствердження елементів аристократичної форми державної влади” [163, с. 11].

Застосовано в роботі також *еволюційний підхід*, адже форма правління нами аналізується крізь призму еволюції держави, відповідної суспільно-політичної та економічної формації, розвитку соціальної системи, а також розвитку історії політико-правових учень про державу і право. Залучення цього методу дає змогу визначити в динаміці прогресивність і демократичність держав, позбавляючи оцінні категорії суб’єктивізму [221].

Відповідно, органічно пов’язаним із даним методом, виступає *діалектичний метод*. Відзначаємо, що в сучасних працях правників не отримали належної уваги підходи до застосування *діалектичного методу* при дослідженні форм правління, зокрема, співвідношення форми і змісту в умовах збройної агресії і в поствоєнній Україні.

Зasadничі положення даного методу нами використовуються для пояснення механізмів модифікації форми правління, суперечливих процесів зв’язку між різними її компонентами, в тому числі переходу кількісних змін у якісні, набуття формою правління нового якісного рівня, креативної ролі представників стратегічної меритократії, їхня роль у перетворенні правової реальності згідно з національними інтересами.

Екстраполюючи думки В. Бачиніна щодо діалектичного методу відзначаємо, що внутрішня суперечливість тієї органічної цілісності, яку являє собою форма правління, притаманний йому саморух та саморозвиток зумовлюють необхідність звернення до положень діалектичної філософії як до інструментарію, який видається адекватним предметним особливостям досліджуваної проблематики [15, с. 157-161].

Ґрунтуючись на засадничих положеннях даного методу, систему форми правління доцільно трактувати в якості складної системи, в рамках якої утворюється органічний зв'язок між розвитком особи, нації та держави в якості єдиного адаптивного та гнучкого організму. Саме це створює можливість вивчати дані категорії не у статиці, а у динаміці, що виявляється у різноманітних аспектах функціонування форми правління.

За допомогою даного методу уможлиблюється вивчення процесів і явищ, а також становлення самої системи знань про форми держави в цілому і форму правління зокрема в динаміці, виявляти різноманітні чинники, які можуть впливати на стійкість форми правління.

1.3 КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТІЙНА СИСТЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідити державу з точки зору *сутності* означає виявити, волю та інтереси яких прошарків суспільства, груп, класів вона передовсім виражає та захищає. Розглянути державу під кутом зору *змісту* означає встановити, як і в яких напрямках вона діє. Вивчати ж державу з точки зору її *форми* — насамперед вивчити її побудову, основні складові частини та способи здійснення державної влади [2, с. 22].

Екстраполюючи ці думки, чимало дослідників змішують підходи до визначення поняття форми держави і форми правління. Це пов'язано із загальним підходом до аналізу філософської категорії „форма”. Однак за

нашого випадку він не завжди коректний, адже поняття „форма правління” необхідно розглядати як нерозривну словосполуку.

Отже, під **формою правління** в найбільш поширеному вигляді, представленому в більшості наукових досліджень, розуміють структуру, правове становище і співвідношення вищих органів державної влади [103, с. 115]. У цьому понятті чітко виділяються три класифікаційні ознаки:

- 1) структура вищих органів влади;
- 2) правове становище вищих органів влади;
- 3) співвідношення функцій вищих органів влади.

С. Бостан пропонує структуру поняття „форма держави” вважати базовою: 1) форма соціально-політичного режиму; 2) форма державно-політичного режиму; 3) форма державного правління; 4) форма державно-територіального устрою. При цьому наголошується на необхідності виділення «внутрішньої» та «зовнішньої» форми держави [27, с. 15–16].

На думку І. Процюка, для розуміння підходів щодо розмежування понять форми правління і поділу влади доцільно використовувати юридичний критерій класифікації форми правління, яким виступає закріплена у конституції держави і реалізована на практиці модель поділу державної влади. Саме вона визначає специфічний порядок формування гілок влади, особливості розмежування їхньої компетенції, передбачає обрання тих чи тих важелів впливу (систему стримувань і противаг). Отже, поділ влади характеризує змістовий аспект влади, а форма державного правління — організаційний [210, с. 4–5].

Найбільш розповсюдженим є визначення поняття форми правління як порядок утворення й організації вищих органів влади в державі [212, с. 55; 225, с. 73].

На думку Я. Бариської, *форма державного правління* відображає систему інституційно-правових відносин у сфері формування, організації та здійснення публічної влади на національному рівні в суспільстві; цю

категорію необхідно розуміти як інтеграцію двох взаємопов'язаних понять: а) систему інституцій; б) систему правових стосунків [13, с. 8].

Форма правління є одним із трьох елементів *форми держави* — сукупність способів організації, устрою та реалізації державної влади, що виражають зміст держави [235, с. 193]. Через це В. Сухонос під формою правління розуміє спосіб організації державної влади, який засвідчує особливості відповідальності глави держави. За формою правління усі держави поділяються на:

- *монархії* (глава держави не притягується до юридичної відповідальності);
- *республіки* (главу держави можна притягти до юридичної відповідальності в результаті процедури імпічменту) [234, с. 15].

Можна погодитися із Р. Мартинюком, який, уточнюючи підхід В. Сухоноса та інших дослідників, наголошує, що „*форма правління* — це нормативно встановлена організація державної влади, а не її функціональна характеристика, адже предметом дослідження юридичної науки є правова організація влади. І те, що певна форма правління в різних зовнішніх умовах функціонує по-різному, зовсім не засвідчує, що тим самим змінюється її конституційна сутність” [137, с. 207]. Тобто увиразнюється *нормативістський підхід* до визначення.

Здійснений аналіз наукових підходів до визначення поняття форми правління дає підставу приєднатися до тих авторів, які наголошують на некоректності застосування емпіричного методологічного підходу із наголосом на функціональному аспекті форми правління. За такого випадку здійснюється підміна аналізу форми правління аналізом політичного режиму.

Наприклад, Ю. Воскресенський визначає *форму правління* як *діяльність* політичних інститутів зі здійснення політичного керівництва суспільством, його *вид і способи* [42, с. 180]. Тобто фактично відбувається ототожнення понять форма правління і політичний режим.

Як відображений в основному законі спосіб організації державної влади, що засвідчує особливості компетенційних взаємозв'язків між вищими органами держави, насамперед тими, що співвіднесені із законодавчою і виконавчою владою визначає форму державного правління В. М. Шаповал [265, с. 49].

Дещо уточнено порівняно із наведеною дефініцією визначає це поняття А. Георгіца, стверджуючи, що це *„спосіб організації та функціонування вищих органів, котрий у принципі зумовлюється становищем глави держави та його відносинами з законодавчою владою”* [44, с. 199]. За такого випадку акцент робиться не лише на організації влади, а й на її функціонуванні, також акцентовано на зв'язках глави держави лише із законодавчою владою.

Узагальнюючи подані дефініції, З. Макарова визначає *„форму державного правління”* як спосіб організації та функціонування вищих органів державної влади, що зумовлює особливості компетенції, взаємовідносини владного трикутника (президент — уряд — парламент) [134, с. 84].

Ще глибше розмірковує С. Бостан, який з позиції конституційного права під *„формою державного правління”* розуміє стійку, закріплену в конституційно-правових нормах, інституціональну систему влади, зміст якої визначається правовим статусом (порядком формування, компетенцією, принципами організації та взаємодії) вищих органів державної влади [28, с. 151].

По-перше, звертає на себе увагу застосування в поданому визначенні описової ознаки системи влади *„стійкість”*; по-друге, повністю підтримуємо застосування автором для опису влади терміна *„система”*; по-третє, С. Бостан чітко наголошує на необхідності закріплення системи влади в конституційно-правових нормах; по-четверте, автором не виділяється окремо голова держави або окремі гілки влади, а вживається узагальнювальний термін *„вищі органи державної влади”*; і, нарешті, по-п'яте, чітко вказано на те, що зміст влади визначається її правовим статусом.

На наш погляд, наведене визначення є одним із найбільш репрезентативних і науково обґрунтованих із позицій юридичної техніки і правничої герменевтики та юридичного термінознавства.

На думку М. Терещука, *форма правління* визначає порядок організації державної влади — це система, спосіб формування, компетенція і порядок взаємовідносин усіх складових державного механізму. При цьому дослідник відзначає, що прихильники вузького трактування запропонованого поняття пов'язують форму правління лише із правовим становищем, натомість прихильники широкого — долучають відносини вищих органів державної влади із центрами економічної і політичної влади, політичне середовище [241, с. 75].

Однак така позиція є дискусійною, адже форма правління залежить від організації верховної державної влади і від визначення правового становища глави держави. Тобто при з'ясуванні ключового поняття, доцільно відмовитись від підходу, за якого застосовується так зване „широке” та „вузьке” розуміння. Адже цілісне розуміння зумовлюється істотними і сутнісними ознаками поняття. Щодо форми правління цією ознакою виступає правове становище глави держави, а не відносини усіх складових механізму держави.

Також дискусійною є позиція цього автора щодо включення до наведеного переліку органів судової влади і прокуратури.

Адже розбіжності між двома основними формами правління, що властиві зарубіжним країнам, — монархією і республікою — визначаються тим, хто стоїть на чолі держави, — монархом або президентом. Демократизм або реакційність, агресивність або миролюбність, централізація або децентралізація, ступінь злиття правлячої партії з державним апаратом, політичний режим та інші чинники не залежать прямо від форми правління [103, с. 115].

Як можна зауважити, М. Терещук певною мірою ототожнює поняття форм правління і державного управління, послуговуючись емпіричним

підходом. Загальнозрозуміло, що в основі наукової класифікації форм правління мають лежати конститутивні правові формально-визначені ознаки, адже, як слушно зазначає Р. Мартинюк, „те, що певна форма правління в різних зовнішніх умовах функціонує по-різному, зовсім не засвідчує, що тим самим змінюється її конституційно встановлена сутність” [137, с. 215].

На думку М. Вегеша, *форма державного правління* — це певний спосіб організації верховної влади в державі, який визначається джерелами влади, порядком формування і правовим статусом вищих державних органів, зумовлює структуру, принципи взаємовідносин та сферу компетенції кожного з них. Форма державного правління вказує на те, як організована верховна влада в державі, в який спосіб формуються її центральні органи та як вони підпорядковуються один одному [195, с. 83].

Підсумовуючи аналіз визначень поняття, відзначимо, що вони не є строкатими і конструктивно відповідають двом базовим схемам будови: 1) в яких зазначено лише нормативну організацію державної влади; 2) в яких наголошується на таких ознаках, як способи здійснення керівництва, взаємовідносини вищих органів влади.

Стосовно республіканської та монархічної форм правління наведено позиції авторів, які пропонують настільки важкі класифікації, що постає проблема в ідентифікації тієї чи тієї форми правління, залежно від політичного режиму, що не є конструктивним. Одним із прикладів такої схоластики є твердження Ю. Мацієвського, що гібридизація виступала визначальною тенденцією постреволюційної динаміки в Україні. Причому під гібридизацією він розумів відтворення і збереження підривного впливу неформальних інституцій на формальні [140].

Наголошується на гібридній формі правління і в підручнику з Конституційного права, де наголошено, що сутність тієї чи тієї гібридної форми правління визначається не арифметичними підрахунками ознак, що відрізняють її від інших сучасних форм, а співвідношенням конституційних і реальних повноважень у сфері виконавчої влади, якими володіють президент

і прем'єр-міністр. Крім того, необхідно врахувати і те, що реальний їхній статус може змінюватися залежно від суспільно-політичних обставин і навіть від авторитету політиків, які займають відповідні посади [44]. На гібридній формі правління також зосереджують увагу З. Макарова [132, с. 75], П. Мироненко [146, с. 128].

Однак автори, наголошуючи на „недосконалості загальної класифікації”, пропонуючи широкий спектр різноманітних форм правління, називаючи їх „гібридними”, не надають методологічного обґрунтування такого рішення, досконалої системи узагальнення і пропозиції нових підходів до формування класифікаційних критеріїв типології форм правління.

У значній кількості публікацій встановлено плутанину із поняттями форми правління і політичних режимів. Одним із прикладів є робота О. Майборода, який зауважує, що „між політичними інститутами і економічною динамікою, слід звернути увагу на висновки із проведеного дослідниками порівняльного аналізу щодо впливу на неї демократичних і авторитарних форм правління” [130, с. 210].

Також набули популярності підходи, в яких дослідники прагнуть виділити ту чи ту форму правління, спираючись на емпіричний підхід. Такий підхід, зосібна, представлено в дисертації Я. Бариської, яка виділяє „фюрерську республіку”, „радянську республіку” тощо [13]. Адже вони стосуються окремих держав, а екстраполяція алгоритму їх дослідження на інші державні утворення не завжди дасть однаковий результат за однакових висхідних умов застосування методології.

Також потребують більшої наукової та понятійної точності деякі інші роботи [14].

Необхідно також звернутися до визначення поняття *державної влади*, без якого неможливо досліджувати форму правління, адже саме влада, її сутність, зміст і напрями прояву становлять сутність і внутрішнє наповнення форми правління.

На думку Б. Кістяківського, народні маси перетворює на силу ідея, тому вона є головним елементом, який творить силу. Звідси можна також і перейти до аналізу окремих функцій держави, визначальності або першості, пріоритет яких, по суті, чітко характеризує її форму правління. Якщо П. Скоропадський виступав за сильну державу, то й охоронні та поліцейські, воєнні функції були у нього на першому місці. Відповідною і була форма правління — монархічна. Якщо ж говорити про П. Юркевича, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, Д. Донцова, В. Старосольського, сучасних представників правничої української думки М. Козюбри, С. Гусарєва О. Тихомирова, А. Колодія, то, надаючи пріоритет правам людини, її гідності, розвитку інститутів громадянського суспільства і правової держави — чітко виходимо на республіканську форму правління і демократичний правовий режим.

Аналізуючи монархічну форму правління, А. Завальний переконався в первинності поліцейської функції держави і зауважив, що вона виникає з необхідності створення у суспільстві порядку, забезпечення безпеки громадян і роботи економічних, соціальних і фінансових та інших механізмів [69, с. 139].

На думку Г. Гроція, державна влада повинна забезпечити громадянам відому міру свободи і недоторканності особистості, а механізмом цього має виступати розподіл влад, теорія якого була розроблена Дж. Локком і вдосконалена Ш.-Л. де Монтеск'є.

Доцільним при аналізі поняття державної влади, сповідуючи наступність у застосуванні методології, є використання методів політичної антропології, для якої поняття влади виступає центральним, адже розглядається в контексті інтеракціоністського підходу як взаємодія між індивідами та групами включно із неформальним дискурсом. З політико-антропологічних позицій *влада* — неформальні відносини домінування, що проявляються у соціальних групах різних рівнів з обов'язковим урахуванням психологічних, символічних та світоглядних ресурсів влади, завдяки яким забезпечується підкорення об'єкта влади суб'єктові. При цьому, на думку

М. Юрія, суб'єкт влади здійснює вплив не тільки на поведінку об'єкта, а й на його свідомість [268, с. 408].

Цікаво трактує *політичну владу* І. Побочій, вважаючи, що це „специфічні відносини, що складають якісну визначеність системи політичної діяльності, її субстанцію, але в площині її реалізації, тобто в її внутрішньому зв'язку з соціальним управлінням” [190, с. 22]. За такого підходу з'являється можливість виділяти якісні характеристики форми правління, не звужуючи їх лише нормативними рамками.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Унаслідок проведеного нами аналізу *стану теоретико-правових досліджень форми правління* формуємо такі важливі висновки.

Переважна більшість аналізованих робіт була підготовлена до початку перерозподілу світу і до початку збройної агресії РФ проти України, тобто в іншій геоправовій та геопросторовій реальності. Однак у них було відображено більше теоретико-концептуальний бік явища прагнення докладно висвітлити поняття форм правління і, провівши компаративний аналіз, запропонувати власний погляд у вигляді модифікації тієї чи тієї моделі та її структури: в рамках чи то парламентської, чи то змішаної, чи то президентської форми правління. Окремий пласт робіт складали публікації, у яких обґрунтовувалася ідея федералізму. Натомість обмаль робіт, де проаналізовано практичний результат функціонування тієї чи тієї форми правління, співвіднесення задуму, мети і отриманого результату. Головне: в роботах превалує теоретичний бік, певна відірваність від безпекових та політико-правових реалій, рівня мілітаризації правових відносин, існування тліючих вогнищ конфліктів і війн.

Замало досліджень, у яких зроблено неупереджені висновки та науковий аналіз результативності й ефективності проведення конституційних реформ. Не визначено їхню методологію, не сформовано прогностичні сценарії впливу

на суспільні відносини в умовах їх трансформації, певної змінюваності і неможливості точного прогнозування стану суспільних відносин.

Із цих позицій дещо методологічно неточними виглядають висновки окремих дослідників, зокрема С. Болдіжар, яка стверджує, що „істотні зміни у конституційній реформі дозволяють виявити тенденції розвитку форми правління в європейському регіоні” [23, с. 19]. Адже форма правління має бути не стільки наслідком змін, скільки виступати їх причиною і визначати тенденції розвитку суспільних відносин, а не навпаки.

Здійснений аналіз еволюції історико-правової та політичної думки дав змогу констатувати, що переважна більшість українських мислителів вбачали Україну суверенною самостійною правовою державою як основний соціальний інститут, яка мала б авторитет, володіла єдністю та неподільністю всієї державної влади, самостійністю, соборністю, верховенством і незалежністю, повнотою суверенних прав, від повної реалізації яких залежать блага і досягнення суспільства. Констатуємо про виділення двох ключових груп дослідників, у працях яких розглядаються причини утворення державності, що корелюють із формою правління. Представники однієї переконані в необхідності створення держави, а потім формування української нації; інші — розглядають спочатку формування нації, а потім — держави.

Отже, аналіз результатів сучасних наукових досліджень форм правління демонструє, що вона є предметом різних правових та інших соціально-гуманітарних наук, кожна з яких виокремлює властиву їй наукову проблематику. Здійснений нами аналіз уможливив виділити окремо декілька їх напрямів:

- дослідження філософського рівня;
- теоретико-правові дослідження;
- міждисциплінарні.

За І. Франком та М. Драгомановим — майбутнє Української держави має базуватися на принципах республіканізму. І нами ця позиція цілком підтримується.

У першому розділі також було представлено софійні початки та історичні корені формування правових учень про форму правління серед українських дослідників. У такому аспекті детально і предметно проаналізовано спадок національних учених: С. Дністрянського, П. Юркевича, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, П. Скоропадського, Д. Донцова, В. Липинського.

Аналіз положень цих учених уможливив констатувати про пробудження національного самовизначення українського народу, відтворення ідеї софійності, яка поєднується із філософемами неоплатонізму, ідеєю онтологічного оптимізму й апокатастасису. Саме це пробудження загостило потребу та інтерес суспільства до універсальних основ як європейської цивілізації у вигляді античності, християнства та просвітництва, так і державотворення. Саме тому унаочнюється національна унікальність поєднання античних антропологічних та християнських і національних ідей, які цілком слушно можна визнати схожими із ідеями антропоцентризму, поширеними у Західній Європі.

Показано наступність у національних ученнях через аналіз праць докторського рівня С. Бостана, С. Серьогіної та П. Мироненко. За допомогою структурного аналізу сформовано типологію публікацій, присвячених різноманітним аспектам форми правління.

Аналіз доробку українських вчених чітко свідчить про виділення та наголос на формі правління передусім крізь її антропоцентричний вимір, залишаючи в тіні глибинні важелі експлікації культурно-цивілізаційного змісту антропоцентричної ідеї бінарної опозиції справедливості й ейдосу.

Відповідно до доробку національної української інтелектуальної еліти, форма правління, ґрунтуючись на постструктуралістських тенденціях, виступає уособленням ідеї єднання верховенства людини і ефективності відповідно до мети форми правління. Не держава формує людину, а людина — державу і відповідну форму правління згідно з власною силою духу, вірою в людину, правовою культурою, рівнем світорозуміння.

Ґрунтовні концепції і доктрини формують стале і могутнє підґрунтя для творення національно зумовленої та національно ідентичної і відповідної національним інтересам форми правління. Це ідеї:

- самостійності Української держави — роботи Д. Донцова та М. Міхновського;
- національної еліти — праці В. Липинського, реалізована в діяльності українських гетьманів і козацької старшини як передової верстви національно-визвольного і державницького руху, втілена в життя П. Скоропадським;
- духовної індивідуальності Ю. Вассияна;
- персоналізму О. Кульчицького;
- гуманізації українського Просвітництва та бароко, реалізовані в філософії любові Г. Сковороди;
- сучасні правові і політичні концепції форм правління.

Нами було продемонстровано важливість трьох відомих елементів форми держави: форма правління, форма політико-правового режиму і форма державно-територіального устрою, які є однаково значущими для ефективного розвитку держави. Однак саме форма правління відображає порядок організації вищих органів державної влади, правовий статус голови держави, особливості його взаємодії з органами державної влади.

Розглянуто критичні підходи окремих авторів, які, наголошуючи на „недосконалості”, „застарілості” класичного підходу до поділу форм правління на монархію і республіку, не завжди надають науково обґрунтовану аргументацію, здебільшого послуговуючись емоційними й оцінними судженнями на кшталт „абсолютизація формальних ознак”. Доведено, що чіткість і сталість поділу форм правління є наслідком обрання чітких класифікаційних критеріїв для формування її типології. Будь-які змішані, гібридні тощо форми таких критеріїв не мають, і фактично виходять не з формулювання наукової моделі форми правління як певної узагальненої

абстракції, а з аналізу емпіричних даних, що певним чином зменшує наукове і практичне значення означених підходів.

У складних умовах суспільно-політичної та військової боротьби за незалежність, український народ здійснював незвідані пошуки найкращих форм та способів розв'язання складних проблем і завдань державного будівництва в Україні. І цей багатий досвід, успіхи і поразки, досягнення і невдачі — все це велика наука для сучасного покоління, для державотворення сучасної України.

Розуміння важливості *методологічних питань* обумовлено з-поміж вказаних вище причин також і тим, що за їх допомогою формується можливість до екстраполяції на сучасну проблематику сучасної форми правління того чи того типу праворозуміння, антропологічного, аксіологічного й онтологічного вимірів ролі держави та особи, права і справедливості, закону і природного права, висвітлення граней співвідношення відповідальності інститутів громадянського суспільства і реалізації державної політики. Усе це закладає підвалини для коректного розуміння й інтерпретації принципів формування, форм і методів ефективного функціонування тієї чи тієї форми правління.

Ідеї оживлюють люди — правові особистості (дисципліновані правом і стійким правопорядком) — за допомогою тих форм і методів, які відповідають рівню їхньої правової культури та вихованості, правової свідомості і правомірної поведінки. Як казав свого часу М. Коцюбинський: „... не сокира рубає, а той, хто її держить” [110, с. 214]; „народ сам скує собі долю, аби тільки не заважали” [109, с. 77].

Висновуючи щодо аналізу різних *підходів до визначення поняття форми правління*, нами було виділено окремі напрями теоретико-правових концепцій, що виступає елементом наукової новизни і може бути віднесене до рубрики **уперше**:

- **метафізичний** — форма правління постає як абсолютне буття, що існує в історичному просторі та часі і описується наперед визначеними конститутивними ознаками;
- **космологічний** — розглядає форму правління як центральний вимір форми держави крізь призму еволюції природи і соціальної системи, характеризується допущенням еволюції і трансформацією елементів форми правління;
- **аксіологічний** — включає у форму правління всі можливі цінності конкретної соціальної системи, зосібна людини як найвищої цінності, творця форми правління через причетність до Бога, як досконале творіння;
- **антропологічний** — визначає буття форми правління через її суверена — главу держави, його повноваження, цінності, які він упроваджує, досягненню рівня щастя як прояву людської сутності. У пропонованій концепції уявлення про главу держави як свідомого творця світової еволюції, перетворює його на відповідальну особу за результати власної діяльності, ставить підвищені вимоги до рівня суб'єктивного фактора, висувуючи на перший план професійні, організаційні, моральні і духовні риси глави держави.

Враховуючи значний спектр досліджень форми правління, передусім різноманітних спроб визначення його поняття, ми виокремили дві загальні групи підходів до розв'язання поставленого наукового завдання: 1) визначення форми правління як способу організації та здійснення державної влади; 2) визначення форми державного правління, закріпленої в конституційно-правових нормах, інституціональну систему влади, зміст якої визначається порядком формування, компетенцією, принципами організації та взаємодії (правовим статусом) вищих органів державної влади.

Зважаючи на викладене, з формуємо таке визначення поняття форми правління згідно з безпековим її виміром: *форма правління* — закріплена в конституційно-правових нормах, інституційна система влади, зміст якої визначається правовим статусом вищих органів державної влади,

синхронізована та скоординована діяльність яких утворює гарантовані умови для забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності державних кордонів, демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів.

Важливим складовими категорійно-понятійної системи дослідження також виступають і такі категорії, які пропонуємо поділити на кілька блоків:

1) *категорії, що описують зміст форми правління*: форма державного правління; форма державно-територіального устрою, форма політичного режиму, форма держави, класифікація форми державного правління; класифікаційний критерій класифікації, класифікація, типологізація, республіка, монархія, глава уряду; змішані форми державного правління, методологія дослідження форми правління,

2) *категорії, що описують нормативну складову закріплення та легітимність її функціонування*: правові ознаки форм правління, функціональні характеристики форми правління, правова держава, рівність, справедливість, права і свободи громадян, свобода особистості, недоторканність, рівновага влади і права, утілення суспільного ідеалу, підзаконність влади, невід'ємні права людини, гідне існування, справедливість, правовий порядок, правова реальність, правопорядок.

3) *категорії, що описують правовий статус вищих органів державної влади* (порядок формування, компетенцію, принципи організації та взаємодії вищих органів влади): держава, державна влада, політична влада, політична система, держава, інституційна влада, організація державної влади; державно-приватне партнерство, громадянське суспільство, соціальна держава, демократична держава, безпекова держава, суверенітет, незалежність.

При створенні форми правління доцільно ґрунтуватися на принципах: верховенства права, неухильного дотримання прав і свобод людини і громадянина; законності, прозорості, підзвітності та демократичного цивільного контролю за функціонуванням вищих органів державної влади.

Нами висновується, що жодна форма правління не є найкращою, оскільки кожна має і сильні, і слабкі сторони. Через це формується наукове завдання щодо вироблення наукових засад до визначення класифікаційних критеріїв форм правління, що буде зроблено нами в наступному розділі.

РОЗДІЛ 2

ФОРМА ПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ У СВІТЛІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

2.1 ФОРМА ПРАВЛІННЯ: ЇЇ СУБСТАНЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ І ДИНАМІКА

Дослідження форми правління в Україні є об'єктивною необхідністю в умовах глобальних трансформацій, передусім збройної агресії РФ проти України. Роль міжнародних інституцій, міжнародного права і взагалі цінності демократії опинились під реальною загрозою: політичні еліти певною мірою виявилися не завжди відповідальними і здатними до стратегічного прогнозування; недостатній рівень стратегічної культури сприяв формуванню певних умов для демонтажу української державності та геноциду українства.

Як влучно відмічають В. Дудченко і О. Пасечник „перегляд пріоритетів зовнішньої політики окремих країн і практичної діяльності світового співтовариства через здійснення ефективної комунікації із використанням інформаційно-комунікативних технологій сприяв трансформації міжнародних відносин” [65, с. 23].

Повинна існувати концепція забезпечення національної стійкості, яка б сприяла інституційній цілісності та стабільності сучасної Української держави, яка, на думку С. Ковбасюка, включає: 1) здатність ефективно реалізовувати функції держави, впорядкованість та взаємозумовленість інститутів і функцій; 2) адаптивність, здатність вирішувати конфлікти в суспільстві та відповідати вимогам інституційної конкуренції; 3) інституційна стійкість; 4) легітимність, підтримка громадянами інститутів держави [91, с. 32].

На цьому тлі актуальність дослідження форм правління є значною, адже від цього залежить не лише перемога Української держави у війні, а й становлення і розвиток сильної, процвітаючої та ефективною держави у поствоєнний час.

Баланс повноважень всередині держави є теоретичною підвалиною багатьох теоретичних досліджень, однак на практиці він виявився не реалізованим і складно досяжним. Теорія виявилася відірваною від практики та політичної стратегії як політико-безпекової практики. Більше того, такий баланс ми визнаємо лише ідеальною метою, що уможлиблюється лише за умови рівноправного розвитку всіх складових та визначальних акторів інституційної системи, включно із інститутами громадянського суспільства і контрольованим використанням штучного інтелекту.

Збройна агресія РФ проти Української держави зумовила необхідність по-новому розглядати та вивчати політичну систему суспільства, а також базові правові категорії, що її описують. До однієї з таких належить „форма правління”.

Незважаючи на ведення проти нашої держави агресивної війни, ключові наукові дослідження та їхні автори й надалі тупцюють у бінарній парадигмі чи то парламентсько-президентської чи то президентсько-парламентської республіки, не залишаючи місця науковому плюралізму, не розглядаючи позитивний досвід конституційних монархій із виборним монархом. Обмаль досліджень присвячено меритократії, евристичним можливостям її застосування в умовах асиметричної війни. Адже роль особистості, наявність і здатність стратегічних еліт до ухвалення надскладних рішень в умовах обмеження / відсутності адекватних ресурсів — визначальні риси тих, кому ми завдячуємо існуванню Української держави після початку повномасштабної збройної агресії.

Збройна агресія зумовлює потребу нового погляду на старі екзистенційні проблеми та підходів до них, чітко вбачаючи в республіканській формі правління значний потенціал до вдосконалення. Як це не парадоксально, але збільшення країн у світі із республіканською формою правління спричинило мілітаризацію й агресивність авторитарних режимів. Республіканська форма правління виступає наслідком балансу всередині держави, але вона навряд чи зможе бути балансом авторитарному режиму і

здатною до існування з ним на паритетних засадах. Тож іманентний конфлікт республіканської форми правління й авторитарних режимів впливає на прагматичне усвідомлення цього факту як невід'ємної частини об'єктивної дійсності, що породжує необхідність дослідження напрямів удосконалення форм правління з його урахуванням.

Адже **нинішня війна — це передусім і війна форм правління**: українського варіанту республіканської форми правління, державності і соборності проти автократичного політичного режиму і тоталітаризму, агресивного месіанства.

Мілітаризація суспільних відносин дедалі більше стає нормою, а норми, певною мірою, — віджилими правилами, якими здебільшого послуговуються ті, хто не завжди може реалізувати свою політику за допомогою сили.

Непослідовна державна політика, відсутність політичної системи суспільства, що функціонує ефективно, несистемний розвиток стратегічної правотворчості, відсутність механізмів поєднання елементів республіканської форми правління із жорсткою централізацією стратегічного управління під час збройної агресії є актуальним науковим шаром для дослідження. Саме в рамках названих та інших актуальних явищ унаочнюється потреба в переосмисленні причиново-наслідкових зв'язків формування сучасної форми правління для поствоєнної Української держави.

Тому *актуальність* теми полягає у необхідності визначення системного правового виміру форми правління сучасної Української держави [222].

Проблематика форм правління завжди перебувала в центрі уваги правників. Тому кількість авторів, які займаються вивченням цього питання, доволі значна. Суспільно-політичні трансформації спричиняли необхідність переосмислення сутності та складових, чинників політичного явища, яке воно описує. Особливою актуальністю розгляду форм правління є нині, оскільки існує потреба як у завершенні конституційного дизайну, так і будові нової архітектури інституційної системи, здатної ефективно управляти державою як

єдиним організмом, зокрема і з урахуванням необхідності адаптації до мінливого політичного середовища.

З-поміж значної кількості авторів ми виділили роботи тих, хто ґрунтовно досліджував питання саме форм правління на монографічному рівні. Це – Я. Бариська, С. Бостан, П. Мироненко, В. Протасова, С. Серьогіна. Звичайно, існує чималий пласт досліджень інших науковців, але наше завдання полягає в іншому: виділити у значному масиві напрацювань конкретного сегмента теми форм правління наявні пробіли і запропонувати науково обґрунтовані варіанти їх заповнення.

Визначальною рисою переважної більшості публікацій виступає занурення в теоретико-правові аспекти проблеми, аналіз різних недоліків та позитивів у різних видах форм правління, зіставлення функцій різних гілок влади, констатації наявності варіативних проблем порівняно зі модернізацією конструкцій республіканської моделі розвитку, проведення компаративних досліджень. Утім, на наш погляд, відчувається недостатнє врахування сучасних реалій і тенденцій глобалізації, національного характеру, національної ідентичності та культури, традицій право- і державотворення, а головне — мілітаризації міжнародних відносин.

Як влучно відзначив Ю. Оборотов в умовах розвитку процесів глобалізації зберігає значення проблема місцезрозвитку України [171, с. 10]; в цивілізаційному контексті важливо підкреслити, що вказівка на не своє (чуже) виявляється частиною ідеологічного охоронювального жесту, покликаного забезпечити непорушність засад даної конфігурації соціального простору суверенної України [162, с. 146-147].

Більшість досліджень, якщо говорити математичною мовою, не розглядають екстремум функції, за якого світ може опинися, за Т. Гоббсом, у стані війни всіх проти всіх, і тоді постане дуже риторичне питання: *яка форма правління є найбільш життєздатною в умовах тотальної війни.*

У цьому підрозділі нами буде сформульовано модель системних вимірів форми правління. На підставі аналізу кожного запропонованого нами

компонента надалі можна буде аналізувати із системних позицій форму правління, певним чином відходячи від монополярного опису республіканської форми правління як єдиної і найбільш ефективної на сучасному етапі.

Метою підрозділу є формулювання правового виміру форми правління України. Відповідно, ключовим завданням виступає формулювання на підставі компонентів системного виміру засад до формування сучасної форми правління з урахуванням сформульованих автором субстанційних характеристик.

Основне призначення держави полягає у спроможності самостійного визначення та реалізації основних засад державної політики, спрямованої на реалізацію стратегічних національних інтересів і гарантування в Українській державі безпеки особи, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх, реальних та потенційних загроз будь-якого характеру і походження у найбільш важливих сферах життєдіяльності.

Це положення є відправним для розуміння детермінації форми правління сучасними трансформативними процесами. Адже гарантування безпеки є основою державної політики, її онтологічною сутністю. Для нашого дослідження важливим виступає сучасне розуміння еволюційності та динамічності форми правління, коректного трактування значення й інтерпретації ключових концептів, відхід від догматичного таврування і оцінних категорій щодо опису: монократичної, сегментарної та полікратичної форм правління [237; 238; 239].

На сучасному етапі наукового розвитку більшість теоретико-правових розвідок щодо форм правління фокусують увагу на описі різноманітних моделей відтворення республіканської форми правління, при цьому певним чином постає потреба в точнішому і повнішому врахуванні тенденцій об'єктивної реальності. Йдеться, зокрема, про:

- зменшення ролі міжнародного права і відповідних міжнародних інституцій;

- зміну структури архітектури безпекового ландшафту;
- перманентні війни, причому країн із різними формами правління;
- неспроможність міжнародних інституцій конструктивно і своєчасно впливати на руйнівні та глобально деструктивні процеси;
- презумпцію сили й ескалацію мілітарного дискурсу.

Звідси наголошуємо на певній захопленості авторами у власних дослідженнях вивченням питань республіканської форми правління, що має відбуватись відповідно до принципів об'єктивності, повноти та всебічності.

Тож нами акцент робиться на екстраполяції іманентних ознак форми правління на сучасні трансформаційні процеси. Вивчення міжнародного досвіду, урахування стратегічного потенціалу нашої держави, а також ресурсного забезпечення реалізації державної політики, сучасних підходів до будови стратегічної правотворчості на загал утворюють повнішу картину щодо розуміння векторів трансформації форми правління в сучасній Українській державі.

Також нами було здійснено контент-аналіз значного масиву наукових публікацій із питань форм правління і виявлено певні напрями удосконалення щодо застосування і коректного опису відповідної методології.

Так, наприклад, П. Мироненко у своїй монографії репрезентував основні напрями політологічного аналізу сутності форм правління, проаналізував їх трансформації, особливості перехідних моделей державної влади на постсоціалістичному просторі, розкрив динаміку становлення республіканської форми правління в сучасній Україні [148]. Однак, на нашу думку, не надав достатньої уваги питанням методології. Певним чином осторонь залишилися питання ідентифікації справжніх та актуальних причин впливу на форму правління, причому як на внутрішню, так і на зовнішню.

С. Бостан центральними у своїй монографії визначив питання методології, використовуючи прийнятий підхід до її структурного опису, аналізуючи філософські, загальнонаукові і спеціально наукові методи [26]. Крім того, цей дослідник справедливо наголошує на розгляді *гносеологічного*

виміру. На наш погляд, як наукову дискусію, вважаємо також доцільним розглядати і такі компоненти системного виміру форми правління, як: онтологічний, аксіологічний, феноменологічний, ідеологічний, екзистенційний, антропологічний, кібернетичний, мілітарний.

Окремо варто акцентувати на тому, що за сучасних умов більший акцент корисно робити на обсервуванні *українських* реалій, потреб розвитку *Української* держави, реалізації інтересів етнічних *українців*, а не лише громадян України, утвердження *української* національної ідентичності.

Так, якщо звернутися до монографії С. Серьогіної від 2011 року, то в ній авторка стверджує: „Українські науковці, так само як і переважна більшість дослідників з пострадянських республік, украй рідко долучають до кола своїх досліджень оригінальні праці сучасних західноєвропейських і північноамериканських учених, обмежуючись посиланнями на російськомовні переклади найбільш відомих представників повоєнного західного конституціоналізму — Ф. Ардана, М. Дюверже, Ж.-П. Жакке, Дж. Сарторі та ін.” [218, с. 6]. Тож пропонується ретельніше вивчати праці зарубіжних дослідників, в органічному поєднанні із ґрунтовними національними дослідженнями.

Як можна виснувати з попередньо сказаного, вдосконалення форми правління має відбуватися в рамках не лише конституційної модернізації, а й сучасного інституційного дизайну, необхідного для реалізації українських національних інтересів. Мають враховуватись глобалізація, змінюваність політичного середовища, превалювання у відносинах фактора сили, що певним чином впливає на форму правління та детермінує її зміст.

Окрема увага має бути зосереджена на методологічних основах дослідження форм правління, адже воно є необхідним через постійно змінюване середовище функціонування держави, перманентні системні виклики безпосередньо інституту держави та інституціоналізму з боку транснаціональних корпорацій та окремих міжнародних організацій.

Наприклад, представники ВЕФ відкрито заперечують національний суверенітет та спрямовують світову спільноту в русло формування однієї наднаціональної системи глобального управління. У рамках таких підходів передбачається знищення національної ідентичності, національних мов, національної культури, що є підставою для серйозних занепокоєнь і викликом до чинних республіканських форм правління.

Щодо Української держави, це віковічно яскраво виявлялося в політиці РФ (СРСР, царату, московських князів), коли відбувалися цілеспрямовані акції та руйнація стійкого усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, самобутністю, історичною пам'яттю, ментальністю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями.

Тобто означені „наднаціональні” проєкти, спрямовані на знищення держави як найбільш ефективного інституту захисту прав та свобод людини і громадянина, ефективного інституту зі стратегічними спроможностями щодо реалізації стратегічних національних інтересів.

Ці *чинники* не тільки опосередковано, але й прямо впливають на сучасну форму правління.

Отже, на наш погляд, важливим є врахування сучасного не лише *стану*, а й передусім *тенденцій*, які впливають на форму правління. Прагнемо застосувати альтернативний підхід і відійти від лінійної парадигми визнання форми правління сталою константою. Навпаки — переконані в її динамічності й адаптивності, можливості зміни своїх окремих елементів *форми* для збереження *змісту* і внутрішньої будови держави як найбільш ефективної політичної організації громадянського суспільства.

Проблематика форм правління в сучасних умовах державотворення має здебільшого міждисциплінарний характер, відповідно зумовлює застосування міждисциплінарної методології: філософії права та правової політології. Це уможливить більш широко дослідити форми правління через глибше

розуміння коріння державної політики та напрямів її реалізації на сучасному етапі.

Через це навіть порушення наукового питання про формування системного виміру форм правління через з'ясування гносеологічного, онтологічного, феноменологічного, аксіологічного, антропологічного, ідеологічного, кібернетичного та мілітарного його компонентів є новаторським за своєю суттю. Бо саме комплексний підхід дає змогу виділити реальні чинники впливу на форму правління, що стане передумовою розуміння дальших векторів її розвитку та напрямів трансформації інституційної системи.

Важливим у цьому випадку видається акцентування в Указі Президента України на сучасних викликах для Української держави з боку Росії [197], яка впродовж століть систематично вчиняла і продовжує вчиняти дії, спрямовані на:

- 1) знищення національної ідентичності;
- 2) пригноблення українців;
- 3) порушення їхніх прав і свобод.

Причому йдеться не лише про територію України в межах визнаних державних кордонів, а й прямо вказується на новий геостратегічний простір: *історично населені українцями землі на:*

- 1) Кубані;
- 2) Стародубщині;
- 3) Північній та Східній Слобожанщині в межах сучасного Краснодарського краю;
- 4) Білгородській;
- 5) Брянській;
- 6) Воронежській;
- 7) Курській;
- 8) Ростовській областях, які перебувають у складі Російської Федерації.

У цитованому документі стверджується необхідність забезпечення таких прав етнічних українців, що проживають на території РФ (*внутрішній зміст форми правління*):

- право на отримання освіти українською мовою та її вільне використання;
- громадянські права;
- соціальні права;
- культурні права;
- релігійні права;
- право доступу до україномовних засобів масової інформації;
- право на мирне зібрання.

При цьому зазначимо, що названі вимоги і подальша активна діяльність із реалізації прав етнічних українців на території РФ ґрунтується виключно на положеннях міжнародного права, а також національного законодавства, більше того, зумовлена еволюційними та динамічними характеристиками **республіканської форми правління Української держави**, яка формалізує організацію верховної державної влади, передбачає порядок її утворення й ефективної діяльності з метою реалізації стратегічних національних інтересів, компетенцію та взаємозв'язок її органів, а також взаємовідносини з громадянським суспільством і загалом (громадяни України, етнічні українці, закордонні українці, особи, усвідомлюють себе належними до української нації).

Означена діяльність не є проявом експансіоністської політики, не має на меті ведення загарбницьких війн, втручання у внутрішні справи іншої держави, анексії територій компактного проживання етнічних українців, а стосується безпосередньо прав і свобод етнічних українців як частини українства і складової державного простору [174] і ґрунтується на таких міжнародних актах:

- 1) Загальна Декларація прав людини [77];
- 2) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [154];

- 3) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [155];
- 4) Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [153];
- 5) Європейська хартія регіональних мов або мов меншин [66];
- 6) Конвенція про запобігання злочинам геноциду та покарання за нього [100];
- 7) Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин [56].

Також аналізований указ повністю відповідає системному духу актів стратегічної правотворчості (ці питання ґрунтовно розглянуто в працях І. Берназюка, В. Ліпкана, Н. Харченко) [18; 17, с. 9–16; 120; 123; 124; 253; 254; 255] щодо реалізації стратегічних національних інтересів, а також безпосередньо положенням Закону України „Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності”, в якому чітко визначено *мету* відповідної *державної політики*: утвердження української національної та громадянської ідентичності через досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина [201].

Одним із наріжних завдань в означеному аспекті виступає, відповідно до п. 2 ст. 4 цього закону, формування та збереження української національної ідентичності у громадян України, які усвідомлюють свою належність до української нації, а також у закордонних українців.

У такому ракурсі, з метою усвідомлення перспектив розвитку форми правління в Українській державі, формуємо *сучасні нові субстанційні її характеристики*:

– *розширення сфери реалізації державної політики за межі державного кордону*: прояв онтологічного виміру форми правління, за якого

уможлиблюється виявлення еволюційних зв'язків між формою правління та її сутністю, змістом та історичним типом залежно від трансформацій стратегічного ландшафту. Зі сказаного можна резюмувати, що внутрішня форма, будучи органічно пов'язаною зі своїм змістом, безпосередньо виражає та втілює в собі сутність явищ, а отже, внутрішня форма правління впливає і на зовнішню;

- формування й введення в геостратегічний ландшафт, окрім громадян України, етнічних українців, які населяють територію РФ (чітко визначені регіони компактного проживання та історичного заселення українцями території РФ);

- підвищення ролі і значення в необхідності розроблення теоретико-методологічних і правових засад нового геоправового простору, а також геостратегічного ландшафту: гносеологічний і аксіологічний виміри форми правління, за яких постає потреба в застосуванні міждисциплінарної методології, а також формується нова цінність — життя людини, права українців, які не лише проживають на території України, а й етнічних українців як частини українства загалом;

- **формування нових цивілізаційний парадигм, що зумовлюють переосмислення форми правління сучасної держави: феноменологічний вимір**, відповідно до якого форма правління є наслідком розвитку соціальних систем, виражає потребу в ефективному функціонуванні інституційної системи в умовах глобальних трансформацій. Форма правління виокремлюється в новітній екзистенційний феномен, у рамках якого розробляються засади коеволюційного безконфліктного розвитку соціальних систем із різними формами правління. У рамках названих парадигм дедалі більшої ваги набувають ті дослідження, в яких відбувається вивчення спроможностей різних форм монархій, а також меритократії;

- **кардинальна зміна ролі стратегічної інфраструктурної політики**, зокрема тієї, що суттєво впливає на стратифікацію суспільства:

інфраструктурний вимір: визначальним за нього виступає здатність до задоволення життєво важливих потреб і реалізації життєво важливих функцій;

– *зміна характеру людської праці*: антропологічний вимір, відповідно до якого дедалі більша частина людства в найближчій перспективі може опинитися без роботи і, як наслідок, без засобів до існування через масштабне впровадження роботів-гуманоїдів та штучного інтелекту. За таких умов форма правління має стати тією захисною й адаптивною оболонкою, яка вбереже людство від вимирання як виду (за умови недопущення до виконання будь-яких функцій держави штучним інтелектом);

– *поява нового віртуального та симулятивного середовища*: кібернетичний вимір, у рамках якого пропонується переходити до електронного голосування, електронної демократії, а потім і взагалі до делегування окремих функцій держави штучному інтелекту, через що потреба у тій чи іншій формі правління значно зменшиться, адже штучний інтелект матиме універсальні принципи управління і буде позбавлений суб'єктивізму, симпатій, корупції та інших вад людського виду;

– *мільтаризація суспільних відносин*: мільтарний вимір, відповідно до якого ефективність форми правління має корелювати зі стратегічною здатністю протистояти реальним та потенційним загрозам, забезпечити стійкість функціонування не лише інституційної системи, а й державності, убезпечити національну ідентичність.

Наступним елементом дослідження виступає з'ясування підходів до класифікації форм правління.

2.2 КЛАСИФІКАЦІЯ ФОРМ ПРАВЛІННЯ

Важливість правильного обрання ефективної форми правління ґрунтується на багатьох чинниках, теоретичних розробках, рівні правової свідомості і культури, стратегічному мисленні.

Класифікація форм правління покликана продемонструвати не лише їх розмаїтість, а й передусім виявити методологічні підходи, покладені в основу такої класифікації. Наслідком теоретичних досліджень виступає виділення чітких і науково обґрунтованих класифікаційних критеріїв та їх змістових характеристик із подальшим зіставленням отриманих результатів і рівнем поліпшення суспільних відносин.

Також це сприятиме виділенню тих чи тих іманентних ознак, що описують родове поняття: форма правління.

2.2.1 Теоретико-правові підходи до формування класифікації та її критеріїв

Формулюючи напрями реформування вищих органів державної влади, а також шляхи визначення ефективної форми правління, звернення до питань класифікації є аксіоматичним. Чимало сучасних авторів, таких як С. Бостан, В. Витченко, О. Зазнаєва, Р. Мартинюк, В. Протасова, С. Серьогіна, В. Сухонос, В. Шаповал та інші у власних дослідженнях наголошували на різних варіантах класифікації, намагалися розширити категорійно-понятійну систему новим змістом категорії „форма правління”, „критерій класифікації форми правління”.

Однак маємо визнати, що цей процес, особливо з урахуванням збройної агресії РФ проти України, є постійним, потребує впровадження адаптаційних наукових алгоритмів, зосібна щодо дослідження аналізованих нами категорій у контексті правової та політичної антропології.

З іншого боку, не варто впадати в крайнощі, коли окремі автори заявляють про відсутність загальної теорії політики, через що класифікації є особливо важливими. Адже світ змінюється, а разом із ним змінюються знання про нього, методи, тому ми дотримуємось принципів наукового плюралізму, інтегративності наукового знання, відповідних відкритості суспільств і наукових знань.

Узвичаєно й аксіоматично виділяють дві форми державного правління: монархію і республіку. Так зазначає й український дослідник С. Бостан, який

одним із перших захистив відповідну докторську дисертацію [28, с. 163], уточнюючи при цьому, що слабким місцем поділу на вихідні (основні) види форм державного правління: монархію та республіку, є обраний для цього відповідний класифікаційний критерій. Ним, як відомо, є або «традиція», або ж «порядок заміщення посади глави держави» [28, с. 154].

Визначальною ознакою форми правління є те, що вона впливає на *організацію вищої державної влади*.

Натомість С. Болдіжар при визначенні поняття форми правління виділяє такі його ознаки:

- спосіб конституювання;
- механізми отримання повноважень;
- механізми організації здійснення публічної влади національного рівня (основних функціональних інституційних систем, включно із судовою владою);
- механізми взаємодії з наднаціональними владними інститутами [23, с. 35].

Більше того, названа дослідниця відповідно до поданих ознак форми правління, виокремлює *елементи форми правління*:

- а) спосіб створення (конституювання) конституційного правопорядку, на підставі якого створюється і функціонує форма правління;
- б) участь народу в наданні повноважень для органів публічної влади;
- в) спосіб прийняття рішення щодо передачі частини суверенних прав на наднаціональний рівень;
- г) механізми взаємодії владних інститутів, створених у правопорядках різного рівня;
- д) місце і роль судової влади для забезпечення моделі відносин суб'єктів верховної влади для досягнення: 1) механізму контролю (лімітації) публічної влади; 2) звуження обсягу латентності конституційної форми правління [23, с. 36].

Однак, з урахуванням впровадження генеративного штучного інтелекту, в означеному контексті синхронізованого дослідження потребує не лише поняття форми правління, а й безпосередньо державної влади, державності, ідентичності, які становлять зміст державного управління і самого політичного режиму як способу здійснення державної влади. Адже впровадження штучного інтелекту, наприклад, у діяльності окремих префектур Японії, із часом уможливить значно зменшити вплив антропогенного чинника на формування і здійснення влади. А отже, зміна змісту влади корелятивно потягне за собою і можливу зміну форми правління, або її субстанційних характеристик при збереженні форми.

Тож, враховуючи тенденції кіберглобалізації, доцільно говорити про ефективну форму правління на цьому етапі, сучасну форму, і менше застосовувати методи прогнозування, емпіричні методи практичної діяльності, оскільки, як показує практика, більшість прогнозів у політичній царині, не виправдалися.

Обрання певної ознаки для класифікації має враховувати її *обґрунтованість*, тобто вона має бути отримана в результаті взаємодії форми правління і того середовища, в якому вона реалізується. Ці ознаки мають бути найбільш суттєвими і розкривати сутність форми правління, формувати алгоритм пояснення і чіткого розуміння інших характеристик та компонентів досліджуваного явища. В основу розроблення таких ознак важливо покласти об'єктивні критерії, що мають наукове значення, тобто є науково обґрунтованими.

Класифікація відповідно до нашого наукового розуміння становить сукупність роздільних суджень, за допомогою яких поняття форми правління розкладається на частини, що синхронізовані між собою і становлять в інтегративній єдності одне цілісне поняття, що поділяється.

Підставою поділу виступає *класифікаційний критерій* як змінюваний елемент поняття. Він становить найбільш суттєві ознаки і властивості, які розкривають сутність форми правління, тобто бути сутнісним, онтологічним.

Для того, щоб класифікація була логічно правильною, цей елемент має бути присутнім у всіх частинах поняття форми правління. За іншого випадку доведеться постійно змінювати підстави поділу. Саме через це досить часто доводиться читати про різні поєднання ознак форм правління або „образів форм правління”, що не завжди сприяє чіткості і розумінню змісту досліджуваного поняття.

Поза це, як підставу, має бути обрано такий класифікаційний критерій, зміна якого призводить до зміни інших важливих варіативних елементів поняття форми правління. За іншого випадку підстава поділу не відповідатиме суттєвим ознакам поняття, що розкладається, природі предмета, що вивчається.

2.2.2 Класифікаційні критерії форми правління

Отже, йдеться про формування підходів до виділення **класифікаційних критеріїв**.

Одним із критеріїв для поділу з часом став такий - **правове становище вищих органів державної влади**, як її носіїв (*правовий підхід*). За такого підходу (до речі, відображеного у спадку Б. Кістяківського і проаналізованому вище) унаочнюємо естатичний, коли державна влада асоціюється винятково із органами держави поза контекстом участі в реалізації державної політики і формуванні окремих її засад інститутів громадянського суспільства.

Так, на таку ознаку, як статус глави держави вказує З. Макарова, виділяючи форми правління: 1) з сильним прем'єр-міністром (главою уряду) – домінуюча роль глави уряду при здійсненні верховної влади в державі, при цьому він займає центральне становище щодо інших органів і посадових осіб; 2) зі слабким прем'єр-міністром (главою уряду) — домінування парламенту безпосередньо над урядом; 3) збалансованість відносин між главою уряду, президентом, парламентом, але здебільшого при перенесенні такого виду на практику, існування таких відносин можливе тільки при ідеальному розмежуванні повноважень у конституції, законодавчих актах [132, с. 74].

Розвиваючи цю ознаку, виходять на наступний критерій - ***рівень взаємодії і відносин*** між вищими органами державної влади (*інтеракціоністський підхід*). Згідно з ним виділяють форми правління, що ґрунтуються на:

- поділі влади (президентська республіка в США);
- співпраці гілок влади (конституційна монархія Великої Британії й парламентські республіки Європи);
- єдності державної влади (абсолютна монархія й політична диктатура) [54, с. 22].

С. Бостан критично ставиться до парламентських монархій, відзначаючи, що вони на третину є «монархіями», оскільки державу очолює спадкоємний, безвідповідальний глава держави; а на дві третини — «республіками», тому що органи законодавчої та урядової влади формуються безпосередньо (парламент) або опосередковано (уряд) громадянами [24].

За такого випадку доцільно наголосити і ще на одному критерії, які різні автори тлумачать на власний розсуд - ***поділ функцій державної влади***. Окремі з них посилаються на поділ влади, але ми вважаємо державну владу неподільною, цілісною, що також відповідає загальному консенсусному розумінню змісту суверенітету, який характеризується верховенством, самостійністю, повнотою і неподільністю влади і незалежністю [55]. Порівнювати можна функції держави, наділяючи ними різні органи державної влади, однак некоректно ділити влади. Тож одним із класифікаційних критеріїв виступає ***поділ функцій влади***.

Означений принцип передбачає розподіл повноважень і компетенції між державними органами, які є носіями єдиної влади; закріплене визначення відносної самостійності кожного органу влади під час здійснення своїх повноважень; надання кожній гілці влади можливості контролювати інші гілки. У національній політико-правовій практиці система стримувань і противаг простежується, зокрема, в таких інститутах, як право законодавчої ініціативи, вимога несумісності, можливість розпуску парламенту за певних

обставин, незалежність судового корпусу, вето, резолюція осуду, контрасигнація, імпічмент [139, с. 139].

У рамках означеного підходу можна визначити чимало урізноманітнених спроб дати власні класифікації, які назагал становлять лише різні відтінки трьох основ форм:

- 1) президентська: напівпрезидентська, суперпрезидентська, президентсько-парламентська республіка;
- 2) парламентська: напівпарламентська, псевдопарламентська, парламентсько-президентська республіка;
- 3) монархія: дуалістична, конституційна, республіканська, монархічна республіка.

Свого часу акцент на суб'єкт як джерело суверенітету робив ще Ж. Ж. Руссо, виокремлюючи такі форми правління: 1) монархія — форма держави, у якій владу здійснює одна особа; 2) аристократія — владу здійснює невелика група осіб; 3) демократія — владу здійснюють усі члени суспільства [238, с. 41].

Ми підтримуємо позиції тих дослідників, які підкреслюють, що урізноманітнені спроби щодо пропозицій різних форм правління, засновані на політичній практиці, фактично не змінюють її конститутивних характеристик і, сприяючи суб'єктивістському трактуванню, унеможлиблюють вироблення дійсно наукової класифікації.

Пояснення цьому також можна знайти, застосовуючи метод антропоцентризму, за якого антропоцентрична онтологія пояснює сукупну цілісність буття, розглядаючи його лише з позиції людського розуму, адже антропоцентрична картина світу пронизана людським гнозисом, однак не уречевленим. Аристотель відзначав, що метою усіх людських учинків є щастя, тобто у мисленні та пізнанні, що свідчить про перевагу духовної праці над фізичною [30, с. 7–8].

Отже, обрання різних класифікаційних критеріїв форм правління, якщо відійти від догматико-юридичного підходу, є відображенням

антропоцентризму, коли кожній епохальній свідомості відповідає власна картина світу, що визначається людським світорозумінням, зокрема і главою держави. Тож відкидати та критикувати дослідження авторів, які відходять від класичної парадигми класифікації форм правління, не є антропоцентричним.

Тобто констатуємо застосування бінарного підходу, відповідно до якого автори виділяють типові форми правління: монархію та республіку, і нетипові, які становлять різновиди, інтеграцію окремих елементів типових форм.

Підсумовуючи, виявляємо, що, фактично, нічого концептуально нового в більшості наукових досліджень не запропоновано, позаяк відбувається вкладення нового змісту в усталені юридичні поняття.

Аналіз наукових публікацій також уможливив виділити додатково ще й такий критерій - *обсяг та співвідношення повноважень вищих органів влади*. Його застосування ґрунтується на врахуванні історично генетичних типів держави, форми держави та її елементів.

Будучи прихильницею класичної конституційної доктрини, З. Макарова при виділенні монархічної і республіканської форм державного правління, пропонує застосовувати такі два класифікаційні критерії: 1) поділ влади; 2) взаємовідносини у владному трикутнику (парламент — глава уряду — президент) [133, с. 71].

Дискусійною є теза цієї авторки, що „для України при виборі форми державного правління надзвичайне значення має врахування зарубіжної практики, цим самим дозволяє приймати найбільш оптимальні рішення з цього приводу, враховуючи негативні помилки в створенні власної форми державного правління” [132, с. 75]. Аналогічні думки дослідниці можна знайти і в інших її публікаціях [134]. Так само не зовсім прийнятними є думки С. Болдіжар, яка пропонує вважати „взаємодію з наднаціональними інститутами” одним із елементів поняття форми правління [23, с. 35].

Адже, як нами зазначалося вище, застосування класифікаційних критеріїв, а також обрання тієї чи іншої форми правління, має спиратися на

національні традиції право- і державотворення, враховувати історично і онтогенетичні зв'язки типу держави, її форми та складових елементів.

І саме в такому контексті цікавою і слушною виглядає пропозиція В. Сухоноса визнавати **суверенітет** головною класифікаційною ознакою будь-якої держави, що уможливорює диференціацію основних елементів форми правління і політичного режиму [234, с. 15]. Резонує цій думці і позиція С. Гусарова, який стверджує: „Наявність суверенітету для державної влади є необхідною передумовою реалізації органами державної влади покладених на них завдань і функцій” [53, с. 6].

При цьому В. Сухонос пропонує категоризацію форм правління здійснювати через образи правління — категорію, що відображає особливості реалізації суверенних прав, що дає змогу в умовах монархії та республіки сформулювати відповідні способи правління:

— **монархія** — *необмежена монархія* (суверенітет неподільно належить монарху) та *обмежена монархія* (суверенітет належить монарху, але його реалізація обмежується певними нормами і процедурами);

— **республіка** — *автархічна республіка* (суверенітет належить одній обраній особі, яка формує органи державної влади), *олігархічна республіка* (суверенітет належить групі осіб чи соціальному прошарку, які формують органи державної влади) та *поліархічна республіка* (суверенітет належить народу, який утворює громадянське суспільство і формує органи державної влади) [234, с. 15].

Названий дослідник відзначає, що суверенітет безпосередньо не впливає на розподіл форм правління, проте диференціація монархій та республік на способи правління здійснюється саме виходячи із реалізації приналежності суверенітету [234, с. 19].

На думку С. Бостана „монархія” — це спосіб вираження сутності держави станово-кастового суспільства, який відображений у політико-юридичній системі верховної державної влади, де вся її повнота сконцентрована в руках глави держави, котрий у силу особливого статусу

(первинність і довічність владних повноважень, безвідповідальність і спадковість) одноосібно править державою. „Поліархія” — це спосіб вираження сутності держави епохи громадянського суспільства, відображений у правово-політичній системі вищих законодавчих та виконавчих органів влади, організація й функціонування якої ґрунтується на принципі поділу влади та відповідній системі стримувань і противаг [26, с. 460].

Ознаки *демократичного режиму* — це формальне визнання народу джерелом влади, сувереном у державі; суспільно-політичний плюралізм; виборність найважливіших органів публічної влади; поділ влади; юридична рівність громадян; захист людини від свавілля та беззаконня; врахування інтересів більшості й меншості; ефективні механізми прямого впливу населення на характер державної влади; надання свободи особі у сферах економічного, політичного і культурного життя; наявність правової основи, що відображає об’єктивні потреби розвитку особи й суспільства. Змістова сторона недемократичних політичних режимів (деспотичного, тиранічного, авторитарного, тоталітарного тощо) протилежна рисам демократії: панування однієї політичної партії, однієї офіційної ідеології, однієї форми власності; зведення до мінімуму чи ліквідація будь-яких політичних прав і свобод; переважання в діяльності органів публічної влади методів командування і диктату; акцент на каральних заходах впливу; обмеження і заборона опозиційної діяльності; агресивність у зовнішній політиці; всеохоплива мілітаризація суспільного життя; примат держави над правом [86, с. 109].

Питанням обрання критеріїв для класифікації форм правління присвячена і робота Р. Мартинюка [137], який скептично ставиться до пропозицій окремих авторів стосовно значної варіативності форми правління, зазначаючи, що у таких підходах відбувається ігнорування правових ознак, їх підміна емпіричними даними, через що строкатість підходів тяжіє до особистих інтелектуальних уподобань, призводячи до потрапляння держав до різних класифікаційних груп.

Р. Мартинюк формує власний набір класифікаційних критеріїв:

- 1) суб'єкт, який є джерелом суверенітету;
- 2) принципи організації та взаємодії вищих органів влади (принцип поділу влади);
- 3) інші, більш предметно-звужені формально-правові критерії, які використовують для визначення окремих типів та їх різновидів у межах двох основних форм правління — монархічної і республіканської:
 - конституційно закріплений порядок заміщення глави держави;
 - порядок утворення вищих органів державної влади, їх повноваження й особливості компетенційних взаємозв'язків, формування уряду;
 - повноваження, за змістом яких встановлюються зв'язки глави держави, парламенту й уряду [137, с. 209–210].

Цікавою є така думка цього дослідника: „Республіканські форми правління часто виявляють настільки суттєву несхожість, що відмінності між ними перевищують їх відмінності від монархій” [137, с. 210]. Тим самим підкреслюється конститутивність класифікаційних ознак, їх незмінність, сталість до впливу різноманітних чинників. У такому ракурсі резонує нашій позиції думка названого дослідника, який наголошує, що сутнісні ознаки форми правління не залежать від безлічі мінливих зовнішніх чинників, які впливають на її функціональні характеристики. Такі ознаки характеризують закріплену основним законом структурну та функціональну організацію державної влади. [137, с. 216].

Важливим є акцентування на підході Ю. Оборотова, який стверджує, що в авторитарній державі ціннісний сенс полягає в тому, що вона визначає обсяг свободи особистості, а в демократичній ціннісний сенс в тому, що держава забезпечує свободу особистості та акцентує увагу на тому, що проблематика стійкості держави тісно пов'язана зі спробами класифікувати держави залежно від ефективності на сильні, слабкі та такі, які розпалися та розпадаються [177, с. 225].

2.3 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ В КООРДИНАТАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Розглядаючи форми правління, автори використовують різні методологічні підходи до оцінки на опису того середовища, в якому відбувається її функціонування.

Так, Я. Бариська присвятила обґрунтуванню необхідності перегляду традиційних (класичних) підходів щодо класифікації форм державного правління своє дисертаційне дослідження. Окрім універсальних критеріїв щодо розрізнення форм правління (ступінь поділу влади; ступінь народовладдя; інституційна форма глави держави; спосіб формування уряду тощо), визначає й дві групи факторів: основні та додаткові. Основні — це історичний тип держави, співвідношення політичних сил у ній на момент конституювання, рівень її правової культури й економічного розвитку. З-поміж інших факторів, які детермінують форму правління сучасної держави можна назвати: національний склад населення; розміри території; зовнішній вплив інших держав та міжнародних структур тощо [13, с. 7].

Схожий підхід опису середовища функціонування форми правління зафіксований у переважній більшості робіт. Зокрема, Ю. Оборотов чітко висновує, що „образ сучасної держави виявляється здатним нести в собі компоненти традиційних форм держави в їхньому поєднанні з новими інтегративними та ієрархізованими зв'язками, в яких відбувається сучасне державне буття” [163, с. 11].

Однак з урахуванням чинника збройної агресії постала необхідність в адаптації не лише форми правління, політичного режиму, а й тих методологічних підходів, якими доцільно послуговуватись для визначення сучасної форми правління, передусім тих чинників, які реально впливають на її реалізацію.

Таким чинником нами пропонується визнати *загрози державній безпеці* — явища, тенденції і фактори, що унеможливають чи ускладнюють

або можуть унеможливити чи ускладнити захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів.

Відповідно до запропонованого підходу, можна відзначити позицію авторів колективної монографії, які стверджують, що системною загрозою для державного розвитку України і навіть її існування є насамперед олігархічна система управління, а однією з характеристик олігархів — їхня політична гнучкість. Вони не мають постійних політичних симпатій і підтримують будь-яку політичну партію, яка здатна захистити їхній бізнес [80, с. 46-47].

Тобто акцент робиться на тому, що невідповідна система управління, за нашого випадку олігархічний режим, впливають на розвиток держави. Більш абстрактно формула цієї думки виглядає так: загроза з боку форми правління державному розвитку України.

З урахуванням геополітичної обстановки, передусім збройної агресії РФ проти України, діяльність вищих органів державної влади має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні й нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз державній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, забезпеченні конституційних прав та свобод людини і громадянина, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку, збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі.

Доцільною і корисною в даному контексті виступає позиція Ю. Оборотова, котрий враховувати існуючі образи держав за наступними концентричними колами забезпечення техносфери: 1) постіндустріальні держави, які знаходяться у певних структурних відносинах і складають власне техносферу — „образ техносферної держави”; 2) держави — реальні претенденти на швидке входження в техносферу за рівнем розвитку чи за життєво важливими функціями, які необхідні для техносфери, — „образ держави, що претендує”; 3) держави, необхідні техносфері як джерела енергоресурсів і сировини, або як найбільш ємні ринки — „образ сировинної

держави”; 4) держави, які заміщуються, функції яких стосовно техносфери можуть виконувати інші держави — „образ держави, яка заміщується”; 5) держави, байдужі для існування і життєдіяльності техносфери — „образ непотрібної держави”; 6) держави, ворожі до техносфери чи до держав, які до неї входять, що підкріплюють цю ворожість діями чи можливістю завдання шкоди — „образ ворожої держави” [163, с. 11].

А тому нами пропонується інший підхід: загрози державній безпеці як фактори, що чинять вплив на форму правління.

Саме такий підхід зафіксовано і в безпековому законодавстві, де головними суб'єктами забезпечення національної безпеки визначено: Президента України; Верховну Раду України; Кабінет Міністрів України. Тобто за *критерієм суб'єкта*, форма правління і безпекова політика збігаються.

Підтвердження нашої позиції натрапляємо в роботі С. Гусарова, який стверджує, що можливість ефективного та дієвого механізму розбудови України є системним поняттям, яке об'єднує низку заходів, спрямованих на забезпечення державного суверенітету та незалежності [53, с. 7].

Так само О. Головка констатує, що забезпечення державного суверенітету полягає у постійному посиленні функціональної ефективності держави, підвищенні рівня внутрішньої і зовнішньої безпеки, унеможливленні будь-яких спроб зовнішньої або внутрішньої експансії, які мали б своїм наслідком підрив цілісності держави, зменшення її економічного потенціалу, погіршення соціального забезпечення громадян, руйнацію основ конституційного ладу тощо [46, с. 9].

Більше того, Ю. Оборотов, аналізуючи поняття стійкості в контексті територіальної цілісності, відзначає, що проблема просторового буття держави — це багато в чому питання стійкості існування держави, а також передбачуваності поведінки держави під впливом зовнішнього середовища, внутрішніх змін й управління [167, с. 8].

Тобто змістовно йдеться про забезпечення державної безпеки.

Тож застосування критерію загроз для розуміння напрямів трансформації форми правління є правильним і науково обґрунтованим.

За критерієм **принципів** забезпечення національної безпеки також встановлено збіг, що виступає елементом наукової новизни:

- верховенство права;
- пріоритет прав і свобод людини і громадянина;
- своєчасність і адекватність, випереджальний характер заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;
- чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки;
- підзвітність, законність, прозорість;
- відповідність національним інтересам;
- адекватність форми правління вимірам її функціонування реальним і потенційним загрозам національним інтересам.

Запропонований підхід застосовується в наукових дослідженнях уперше, а тому становить елемент **наукової новизни**.

Для деталізації авторської концепції, запропоновано матрицю, що складається з елементів, які описують форму правління та результати застосування нами еволюційного підходу до загроз державній безпеці.

Одразу ж наголосимо, що акцент ставимо саме на державній, а не національній безпеці, оскільки вона виступає тим системним і комплексним інструментарієм, за допомогою якого створюються умови для забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз формі правління в Українській державі.

На підтримку нашої позиції наводимо думку Ю. Оборотова, який чітко виділяє таку ознаку сучасної держави, як визнання іншими державами, міжнародним співтовариством, що визначає напрям перетворення національної держави на сучасну державу [175, с. 7].

Саме на „*міжнародному визнанні державних кордонів*” акцентується і в Указі Президента України „Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України” [199].

Відповідно до викладеної в першому розділі авторської концепції розуміння **форми правління, виокремлюємо такі її елементи** для реалізації завдань цього підрозділу:

- правовий статус вищих органів державної влади: порядок та способи формування і організації, компетенція, принципи організації, комунікації та взаємодії, ступінь поділу влади;
- суверенітет: верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади, незалежність;
- система вищих органів влади (глава держави, парламент, уряд).

Також для загального розуміння будемо виходити із загальноприйнятого підходу, згідно з яким у науковій літературі виділяють чотири етапи процесу становлення та розвитку форми державного правління в Україні:

1) *парламентської республіки*: від прийняття Декларації про державний суверенітет (16 липня 1990 р.) [55] до всенародного референдуму, яким був схвалений Акт проголошення незалежності України та обрання Президента в Україні (до 1 грудня 1991 р.) [202];

2) *парламентсько-президентської республіки*: від обрання Президента України (1 грудня 1991 р.) до підписання Конституційного договору між Президентом України і Верховною Радою України про організацію державної влади та місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України (8 червня 1995 р.);

3) *президентсько-парламентської республіки*: (від червня 1995 р. до 1 вересня 2005 р.). Із моменту підписання Конституційного договору, після скасування якого від червня 1996 р. вищезазначена форма правління залишилася чинною на основі Конституції України [104] до 1 вересня 2005

року, згідно з прикінцевими та перехідними положеннями Закону України „Про внесення змін до Конституції України” [196];

4) *парламентсько-президентської республіки*: відповідно до Закону України „Про внесення змін до Конституції України” [196] початком переходу до цієї форми правління є 1 вересня 2005 р., а завершенням — момент набуття повноважень Верховною Радою України, обраною в 2006 році [2, с. 25].

Відзначимо що даний закон [196] визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду № 20-рп/2010 від 30.09.2010 у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття [227].

Одразу ж відзначимо, що до змісту поняття суверенітету включено поняття незалежності, оскільки, на думку С. Гусарова, „державний суверенітет і незалежність є головними ознаками держави” [53, с. 8].

Аналіз НПА буде охоплювати обсервацію двох ключових законів і актів Президента України відповідно до мети нашого дослідження з урахуванням хронологічного критерію.

16 січня 1997 року з метою забезпечення єдності принципів формування і проведення державної політики національної безпеки, а також поєднання підходів до формування відповідної законодавчої бази, підготовки доктрин, стратегій, концепцій, державних і відомчих програм у різних сферах національної безпеки Верховною Радою України було *схвалено Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України (далі — Концепція)* [105].

Відповідно до неї, *державу* — її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність кордонів, визначено одним із головних об'єктів національної безпеки. Тож змістовно відзначаємо, що форма правління має забезпечити необхідні умови для збереження й ефективного розвитку в інтересах України цих об'єктів.

Якщо виходити із класичного розуміння поняття *конституційного ладу*, то це встановлений Конституцією України [104] порядок організації і функціонування інститутів держави і суспільства, система суспільних

відносин, що гарантуються, забезпечуються і регулюються законами, прийнятими відповідно до Конституції, то фактично форма правління виступає одним із важливих об'єктів національної безпеки.

Тим більше, що зміст *пріоритетних національних інтересів* у розумінні, викладеному в Концепції, відповідає визначенням нами вище елементам форми правління:

- 1) підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини;
- 2) досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності, гарантування прав української нації та національних меншин України;
- 3) забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів;
- 4) налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту.

Основними *загрозами формі правління* визначені:

- посягання на конституційний лад і державний суверенітет України;
- втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;
- наявність сепаратистських тенденцій в окремих регіонах та в певних політичних сил в Україні;
- порушення принципу розподілу влади;
- невиконання чи неналежне виконання законних рішень органів державної влади та місцевого самоврядування.

Відповідними *напрямами функціонування форми правління* визначено:

- запобігання спробам втручання у внутрішні справи України та їх усунення — *не виконано повною мірою*. Майже всі роки існування державності не було вироблено дієвих механізмів національного відродження творення національної ідентичності як справжніх запобіжників забезпечення

національної безпеки, хоча протягом 1997 – 2003 років, між ухваленням концептуальних безпекових документів, таких реальних спроб не було;

– входження в сформовані і створювані системи універсальної та регіональної безпеки — *не виконано*. Україна не змогла станом на березень 2024 року увійти до НАТО, а також безпекових структур ЄС, а участь в ГУАМ і СНД не мала жодної практичної користі і не створила умови для безпечного функціонування держави. Тож у рамках функціонування форми правління протягом 33 років відновлення державності це завдання не реалізоване;

– уникнення політичного екстремізму, підтримка громадянської злагоди та соціальної стабільності — *не виконано*. Перший майдан відбувся, коли в Україні існувала президентсько-парламентська республіка, а другий — коли вже відповідно до Закону України „Про внесення змін до Конституції України”, який набрав чинності з 1 січня 2006 р., Україна перейшла до парламентсько-президентської форми державного правління.

– побудова надійної системи захисту конституційних засад — *не виконано в повному обсязі*. Не можна говорити про повне невиконання цього завдання, адже, незважаючи на революційні процеси, тривалу збройну агресію проти України, зокрема й гібридну, відповідні форми правління не змогли бути надійними, однак вони зберегли стійкість держави. Саме на стійкість як важливий критерій оцінки сучасної держави відзначає Ю. Оборотов, вказуючи на здатність держави до існування та виживання в умовах дестабілізуючих зовнішніх та внутрішніх [173, с. 25]. Тож це завдання потрібно розглядати в контексті удосконалення механізмів його практичної реалізації;

– забезпечення належного виконання законних рішень органів державної влади та місцевого самоврядування — *не виконано в повному обсязі*. Так само, як і щодо попереднього завдання, визнаємо, що події із сепаратизмом, окупацією території України, знищенням інфраструктурного потенціалу, спробою позбавлення морського суверенітету тощо стали можливим, окрім іншого, і через неналежне виконання законних рішень вищих органів державної влади.

Окремо акцентуємо увагу на тому, що в аналізованому документі визначено таку загрозу, як *порушення принципу розподілу влади*. Як буде проілюстровано нижче, в подальших НПА ця загроза більше не згадується. І це, на нашу думку, не зовсім правильно і науково не обґрунтовано, з огляду на чітке проголошення України республікою (ст. 5 Конституції України).

Важливим є зазначення на таку загрозу, як *„втручання у внутрішні справи України з боку інших держав”*, адже в переважній більшості досліджень форма правління розглядається достатньо абстрактно і при виробленні класифікаційних критеріїв виділяють лише один бік наукової проблеми — суто теоретичний, певним чином не згадуючи на комплексні фактори, які впливають на її ефективне функціонування, зокрема і загрози.

Так само цікавою є вказівка на таку загрозу, *„як невиконання чи неналежне виконання законних рішень органів державної влади та місцевого самоврядування”*. Як показали події, починаючи з 2014 року, окремі місцеві органи влади систематично не виконували законних рішень вищих органів державної влади України, що створило загрозу національній безпеці і призвело до початку збройної агресії 20 березня 2014 року, сепаратизму, захоплення територій України, її інфраструктурного потенціалу, а також до численних порушень прав і свобод людини і громадянина, їх законних інтересів, вчинення міжнародних злочинів.

Тож ще раз додатково аргументовано необхідність розгляду загроз як суттєвого чинника впливу на ефективне функціонування форми правління. З іншого боку, запропонований нами підхід уможливорює раціонально підійти до аналізу результативності функціонування форми правління з 1991 року.

Наступним для аналізу виступає Закон України „Про основи національної безпеки України”.

19 червня 2003 року була ухвалено *Закон України „Про основи національної безпеки України”* (втратив чинність 08.07.2018 р.) [200], в якому відповідно до пункту 17 частини першої статті 92 Конституції України визначалися основні засади державної політики, спрямованої на захист

національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Відзначимо, що тоді в Україні існувала *президентсько-парламентська республіка*.

Тобто, згаданий закон мав свого часу засадниче положення, адже в ньому були визначені засади державної безпекової політики щодо загроз у сфері державної влади.

Ключовим поняттям виступає легітимна дефініція поняття „**національна безпека**” — захищеність життєво важливих інтересів держави, за якої *забезпечуються* сталий розвиток державної влади, своєчасне виявлення, і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у *цій сфері*, а також запобігання їм.

Здійснивши логіко-семантичний аналіз наведеної дефініції, доходимо висновку, що характерним є відсутність у базовому визначенні будь-яких елементів, які репрезентують поняття форми правління. Відтак висновуємо: попри проголошення захисту всіх сфер, насправді у пропонованому понятті того часу були відсутні згадки про форму правління або будь-які інші елементи форми держави. Отже, у базовому визначенні національної безпеки не відображено змісту державної безпеки і реалізації вищими органами державної влади безпекової функції.

Як підсумок сказаного — дослідження безпекового виміру форми правління також виступає елементом *наукової новизни* і представлений у роботах теоретико-правового спрямування в означеному контексті уперше.

При визначенні у ст. 6 аналізованого закону *пріоритетів національних інтересів* виділяємо ті, що стосуються форми правління:

- гарантування конституційних прав та свобод людини і громадянина;
- захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;

- зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі, а також в євроатлантичний безпековий простір;
- розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

Таким чином, перелічені інтереси можуть розглядатися як вектори трансформації та розвитку форми правління в сучасних умовах, тобто становити зміст форми, який, відповідно до авторського бачення, становить засади державної політики.

Важливим є ретроспективний аналіз загроз формі правління і відповідних напрямів державної політики, визначених у 2007 році, які ми синтезуємо на базі інтеграції загроз у внутрішньо- та зовнішньополітичній сферах, а також сфері державної безпеки і подаємо у вигляді матриці.

Нижче із застосуванням компаративного та формально-юридичного методу визначимо *основні загрози формі правління* відповідно до аналізованого закону порівняно із тими, на які наголошувалося в попередньому аналізованому документі — Концепції (основи державної політики) національної безпеки України:

- розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб — нова загроза. Якщо виходити з розуміння того, що це будь-яка діяльність під егідою розвідувального органу конкретної держави, зміст якої дає достатні підстави, щоб твердити про її підривний характер. Особливістю такої діяльності є те, що організатором або виконавцем або її координатором виступає розвідка як складовий елемент інституційної системи держави;
- загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян — ця загроза у більш загальному вигляді містилася в Концепції, але в тексті закону її було 1) концептуально звужено, оскільки зник такий важливий об'єкт, як

конституційний лад; 2) конкретизовано через звуження суб'єктів такого посягання: окремі групи та особи, а також обмеженням видів потенціалу та об'єктів національної безпеки; 3) розширено через додавання такого об'єкта, як територіальна цілісність. Означений підхід виявився неефективним і, як показала практика, суттєво змінив вектор безпекової політики, утворивши потенціал для реалізації екзистенційних загроз державності і певної демонстрації неефективності форми правління та методів, що використовуються при демократичному режимі. Тож, на нашу думку, названа загроза може вважатися такою, що виступає її елементом наукової новизни: *„посягання або загроза посягання на державний суверенітет України, її конституційний лад, територіальну цілісність і недоторканність кордонів, стратегічний потенціал України, права і свободи громадян, духовні та матеріальні цінності”*;

— поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності — *нова загроза*, існування якої упродовж чотирьох основних етапів становлення та розвитку форми правління в Україні створило суттєві умови для зменшення її ефективності;

— спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави — *нова загроза*;

— прояви сепаратизму в окремих регіонах України, намагання автономізувати за етнічною ознакою окремі регіони України — порівняно із текстом Концепції, в якій вказувалося на „прояви сепаратистських тенденцій”, у законі вже констатується про існування такого явища, як „сепаратизм”, і додатково уточнюється про „автономізацію за етнічною ознакою”. З урахуванням існування різноманітних чинників, які впливають на ескалацію сепаратизму, широкого кола суб'єктів, які можуть бути причетними до будь-яких форм його реалізації, підтримки, фінансування тощо, на наш погляд,

більш виважено цю загрозу сформулювати в такий спосіб: „сепаратизм або загроза сепаратизму в окремих регіонах України”;

- порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав та свобод людини і громадянина, зосібна при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України — цю загрозу було змістовно конкретизовано, порівняно із варіантом, зафіксованим у Концепції;

- структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці — це нова загроза, акцент в якій треба робити на стійкості інституційної системи влади як одній із основних ознак, що описують поняття форми правління. Ю. Оборотов взагалі вважає стійкість цінністю [168; 173; 179; 177].

Наголосимо на тому, що більшість авторів, розглядаючи типологію форм правління, не завжди враховують рівень та характер впливу *зовнішніх факторів*. Цю прогалину почасти заповнює пропонований нами в цьому дослідженні підхід, за якого виділяються відповідні загрози зовнішнього характеру для форми правління із метою подальшого окреслення адекватних напрямів державної політики.

Отже, до таких *зовнішніх загроз*, згідно з текстом аналізованого закону, було віднесено:

- посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав;
- спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;
- воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) у різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України.

У ст. 8 при визначенні напрямів державної політики було чітко зазначено про „*необхідність вдосконалення системи державної влади*”. Хоча

мета цього вдосконалення, параметри, оцінка ефективності та результативності так і не були зроблені. Саме з цієї причини, як показав час, більшість загроз, визначених у 2007 році, були реалізовані.

Отже, за умови припущення, що загрози було визначено достовірно і коректно, адже більшість з них були реалізовані, формуємо бінарну наукову гіпотезу: 1) або напрями удосконалення були визначені неправильно; 2) або ці напрями не були реалізовані.

Адже метою „вдосконалення”, наприклад, мало б стати створення ефективної, динамічної та гнучкої в управлінні, укомплектованої високопрофесійними фахівцями, забезпеченої сучасними матеріальними і технічними засобами інституціональної системи влади, приведення завдань, функцій і напрямів її діяльності у відповідність до сучасних потреб забезпечення державної безпеки, передусім в аспекті захисту форми правління від зовнішніх і внутрішніх загроз у контексті реалізації державної політики й інтегрування в європейські структури.

Зберігаючи логіку дослідження, відповідними визначенням вище загрозам формі правління в тексті аналізованого документа було виділено такі **напрями**:

— запобігання втручанню у внутрішні справи України і відвернення посягань на її державний суверенітет і територіальну цілісність з боку інших держав — 1) теоретично: було виключено порівняно із текстом Концепції такий важливий напрям, як „усунення спроб...”, обмежившись лише „запобіганням безпосередньому втручанню”, тобто фактично здійсненням реактивного підходу; 2) практично: *завдання не виконано*, через майже сім років було розпочато збройну агресію РФ проти України 20 березня 2014 року;

— створення сприятливих зовнішньополітичних умов для прогресивного економічного і соціального розвитку України — *не виконано*, Україна досі не в ЄС, перспективні аграрні ринки азійсько-тихоокеанського регіону так і залишилися не освоєними. Порівняно із текстом Концепції, це

завдання розмите, зникла чітка позиція щодо „входження в існуючі створювані системи універсальної та регіональної безпеки”;

- поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства в ній — завдання конкретизоване, але воно *не було виконане*: станом на березень 2024 року Україна так і не стала членом НАТО;

- сприяння усуненню конфліктів, насамперед у регіонах, що межують з Україною — *не виконано*, збройна агресія РФ проти України, втрати територій, населення, відсутність розв’язання придністровського питання, відсутність політики повернення земель, населених етнічними українцями;

- адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу — *виконано частково*. Практика державотворення довела відсутність потреби в цьому через неефективність інституційної влади в багатьох європейських країнах за умови повномасштабної агресії РОВ;

- відпрацювання ефективної системи контролю за поставками продукції і технологій оборонного призначення і подвійного використання — *не виконано повною мірою*, адже РФ повністю використовують цей механізм для поповнення запасів зброї, переоснащення власного ВПК відповідно до власних сучасних потреб і підтримання рівня збройної інтенсивності агресії;

- підвищення ефективності функціонування політичних інститутів влади, оскільки критерії та показники ефективності не було визначено, поняття „підвищення ефективності” є невимірюваним а отже, і не може бути піддане науковій оцінці, оскільки відсутні початкові умови та не визначені очікувані результати внаслідок такого цього;

- забезпечення політичної стабільності, громадянського миру та взаєморозуміння в суспільстві, запобігання проявам екстремізму;

- забезпечення прозорості в діяльності державних органів, прийнятті управлінських рішень, інформованості населення, зміцнення на цій основі його довіри до владних інститутів;

– формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот і врегулювання міжнаціональних суперечностей — цей напрям може розглядатися і лягає в контекст нашого бачення реалізації такої характеристики інституційної влади, як системність та стійкість.

Підсумовуючи, констатуємо, що правильне визначення загроз формам правління, може виступати одним із параметрів вироблення напрямів державної політики, визначати один із вимірів функціонування форми правління.

Також чітке визначення загроз слугує індикатором верифікативності функціонування форми правління, її відповідності сучасним тенденціям державотворення.

Аналізований закон був чинним протягом 15 років: від моменту функціонування на той момент президентсько-парламентської республіки до парламентсько-президентської. Тож 21 червня 2018 року було ухвалено новий закон — ЗУ „Про національну безпеку України”, в якому було визначено та розмежовано повноваження вищих органів влади у відповідній сфері, створено основу для інтеграції їх політики та процедур за функціональною ознакою, визначено систему командування, контролю та координації, запроваджено всеосяжний підхід до планування, що забезпечувало реалізацію окремих елементів демократичного цивільного контролю.

У ст. 1 *Законі України „Про національну безпеку України”* [198] вперше подано легітимну дефініцію поняття **державна безпека** — захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру. При цьому національні інтереси визначено як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний

суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.

Отже, бачимо, що зміст форми правління і зміст державної безпеки мають доволі суттєвий відсоток збігу. Відмежування з воєнною безпекою знову відбувається за критерієм характеру походження загрози: загрози невоєнного характеру.

Державна політика у сфері національної безпеки і оборони спрямована на захист від надзвичайних ситуацій її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища .

Нижче буде здійснено порівняльно-правовий аналіз положень аналізованих законів за допомогою історичного методу.

На відміну від попередньої редакції закону від 2003 року, йдеться вже не про „пріоритети національних інтересів”, які за змістом визначаються через дієслово, а *фундаментальні національні інтереси* України, якими є:

1) *державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України* — порівняно із законом у попередній редакції зникла вказівка на такий інтерес, як недоторканність державних кордонів;

2) *сталий розвиток держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення* — функція сталого розвитку обмежена лише добробутом населення, однак не вказується на політичну та системну стабільність інституціональної системи влади;

3) *інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами* — 1) при збереженні вказівок на ЄС та НАТО зникла чітка вказівка щодо набуття членства в НАТО та ЄС; 2) при вказівці на рівноправність відносин зник акцент на те, що ці відносини мають відбуватись *в інтересах України*.

Враховуючи вищевикладене, констатуємо більшу розмитість, зникнення чітких векторів реалізації мети форми правління. При деякій гіперболізації концепції людиноцентризму, насправді відбулося певне розмивання інтересів держави, зміщення акцентів зі змісту форми правління на удосконалення окремих завдань компонентів форми політичного режиму в контексті забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

У тексті цього закону акцентується, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення зовнішньополітичної і державної безпеки. А, крім того, чітко порізняється безпека держави як самостійна категорія і безпека зовнішньополітичної сфери. Такий підхід не зовсім корелює із теоретичним доробком правників щодо форми правління, які у переважній більшості завжди виділяють явище як цілісну категорію і дві форми його прояву: зовнішню та внутрішню. Отже, вважаємо більш коректним говорити про *сферу державної політики*, яка має внутрішні та зовнішні форми прояву.

У розділі 5 аналізованого закону відсутня вказівка на Стратегію державної безпеки України як основний документ довгострокового планування, яким визначаються основні напрями державної політики у сфері державної безпеки. Уважаємо це не зовсім слушним, тим більше, що 16 лютого 2022 року була схвалена Стратегія забезпечення державної безпеки. Тому вносимо пропозицію щодо необхідності доповнення цього розділу відповідної стратегії, в якій буде вказано на необхідність розроблення Стратегії державної безпеки України і викласти її, з урахуванням предмета нашого дослідження у такій редакції:

„Стаття. Стратегія державної безпеки України

1. Стратегія державної безпеки України визначає основні засади державної політики, спрямованої на забезпечення державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності Української держави і недоторканності її кордонів, стратегічного потенціалу, кібер- та

інформаційної безпеки, стійкого функціонування об'єктів стратегічної інфраструктури, захисту державної таємниці та службової інформації.

За дорученням Президента України Службою безпеки України як державним органом спеціального призначення із правоохоронними функціями розробляється проєкт Стратегії на підставі і після затвердження Стратегії національної безпеки України.

За результатами розгляду проєкт Стратегії державної безпеки України вноситься до Ради національної безпеки і оборони України для схвалення та подальшого затвердження Указом Президента України.

2. Стратегія державної безпеки України визначає:

1) основні засади державної політики, спрямованої на ефективне функціонування форми державного правління, визначеної в ст. 5 Конституції України;

2) пріоритетні цілі, принципи, основні напрями, завдання політики державної безпеки;

3) поточні та прогнозовані чинники різного характеру та походження, що впливають на розвиток держави, з урахуванням зовнішньо- та внутрішньо-політичних умов і тенденцій;

4) пріоритети стійкого розвитку інституційної системи держави на довгостроковий період;

5) основні напрями діяльності вищих органів держави щодо забезпечення політичної та соціальної стабільності, громадянської злагоди з метою формування умов для ефективного функціонування форми правління;

6) напрями та завдання реформування інституційної системи влади з метою відповідності форми правління національним інтересам, стратегічному і ресурсному потенціалу і середовищу функціонування держави;

7) комплексні механізми системного забезпечення життєво важливих інтересів держави, в тому числі захисту від реальних та потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз.

3. Стратегія державної безпеки України є основою для підготовки державних програм, що стосуються формування достатніх умов для реалізації національних інтересів держави у найбільш важливих сферах життєдіяльності України.

Реалізація Стратегії державної безпеки України здійснюється на основі національного стратегічного, в тому числі інфраструктурного, фінансово-економічного, інтелектуального потенціалу з використанням комплексних механізмів державно-приватного партнерства, а також із залученням міжнародної консультативної, фінансової, матеріально-технічної та інших видів підтримки і допомоги.

Переконані, що запропоновані зміни суттєво підвищать прозорість правового регулювання форми правління через удосконалення процесів та механізмів забезпечення державної безпеки.

Ще одним важливим аспектом, що відрізняє цей закон від попередньої редакції, стала повна відсутність вказівки на деталізацію загроз національній безпеці, напрямів державної політики за відповідними сферами життєдіяльності. Наголос у цьому законі зроблено на визначенні правового статусу суб'єктів забезпечення національної безпеки.

В аналізованому законі чітко стверджено, що Стратегія національної безпеки України є основою для підготовки всіх інших документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони. А тому логічним наступним етапом нашої дисертаційної роботи зі збереженням визначеної вище логіки щодо алгоритму дослідження буде розгляд Стратегій національної безпеки.

Доволі прогресивною для свого часу стала *„Стратегія національної безпеки України „Україна у світі, що змінюється” від 12.02.2007 року (втратила чинність 26.05.2015 р.)* [228].

У її тексті було визначено, що Україна — суверенна, унітарна, правова європейська держава, яка має власну історію державотворення та розвитку демократичних інститутів, прадавні національні культурні і духовні традиції,

на початку ХХІ століття розвивається в усталених кордонах на основі здійснення українським народом свого невід'ємного права на самовизначення.

Отже, Україна в ці часи перебувала на перших роках після переходу до парламентсько-президентської республіки (відповідно до Закону України „Про внесення змін до Конституції України”, який набрав чинності з 1 січня 2006 р., Україна перейшла до парламентсько-президентської форми державного правління). Стосовно форми правління сформулюємо декілька висновків:

- чітко вказано на *суверенітет* України як один із ключових класифікаційних критеріїв форми правління;
- поставлено акцент на „*історію державотворення*”, чим підкреслено сталість інституційних традицій і природність тривалого функціонування інституційної системи влади в різні часи існування української державності;
- вказано на „*розвиток демократичних інститутів*”, цим самим підкреслено республіканську форму правління, визнання принципу поділу влади і відповідний йому порядок та способи її формування й організації.

При визначенні мети Стратегії акцентовано на поступальному розвитку України, тобто констатується, що саме в рамках творення республіканської форми правління, суверенітету й унітарності, будучи європейською та правовою державою, Україна здатна реалізувати визначені пріоритетні національні інтереси з урахуванням мінливості безпекового середовища, засобів, які є в арсеналі різних політичних режимів, однак за умови збереження та стійкості форми правління як середовища утвердження засад для національної єдності.

Виділимо *життєво важливі національні інтереси*, з урахуванням предмета нашого дослідження:

- суверенітет України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону, демократичного конституційного ладу, верховенства права;

- соборність держави на основі консолідації усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп навколо цінностей незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України;
- удосконалення механізмів реалізації конституційного принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- обмеження втручання держави у діяльність економічних суб'єктів, громадян, громадських організацій та політичних партій, релігійних об'єднань.

Текст Стратегії написано в дещо непритаманному документам стратегічного рівня описовому стилі. Порівняно із аналізованими вище текстами Концепції і двох законів, тут відсутня чітка градація на чинники, що впливають на форму правління, загрози та відповідні їм напрями державної політики. Однак здійснений нами герменевтичний аналіз тексту документа із застосуванням методів дедукції та індукції дав підставу виділити певні **загрози формі правління**, які того часу було акцентовано:

- *низька ефективність механізмів прийняття та виконання державних рішень*, що має місце внаслідок неузгодженості дій між різними гілками й органами державної влади, зниження професіоналізму державних службовців, поширення корупції, хабарництва, зрощення бізнесу і політики у цьому середовищі;
- *небезпека ескалації „заморожених” і виникнення нових регіональних конфліктів біля кордонів України*. Йдеться насамперед про довготривале неврегулювання конфліктів, зокрема, у Придністров'ї, чому сприяє залучення до них інших держав, а також „тіньового” бізнесу і міжнародних злочинних угруповань.

До основних **напрямів удосконалення форми правління** належать:

- *реформування політичної системи у напрямі утвердження плюралістичної демократії та європейських цінностей* — унаочнюється тяжіння і акцент на європейські цінності, чим додатково стверджується

історичне європейське минуле України, її природна приналежність до європейських держав;

- формування засад і дієвих механізмів комунікації та взаємодії законодавчої, виконавчої та судової гілок влади в Україні (на комунікаційний напрям при організації вищих органів державної влади вказується вперше);

- підвищення ефективності системи державного управління та місцевого самоврядування через консолідацію зусиль органів державної влади навколо удосконалення конституційного регулювання суспільних відносин в Україні, забезпечення балансу загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів, формування системи стратегічного планування, створення дієвих механізмів моніторингу з метою вчасного коригування пріоритетів політики безпеки — аналіз змісту цього напрямку дає підставу для висновку про існування у його тексті певних новел, яких не було встановлено при аналізі попередніх текстів документів: 1) у ньому вперше застосовано лексему зі стратегічного лексикону „система стратегічного планування”, а отже, відбувається концептуалізація форми правління до стратегічного рівня державного правління, формування стратегічних горизонтів планування і управління явищами стратегічного прядку; 2) вказано на „систему моніторингу”, тобто фактично проголошується необхідність запровадження кібернетичного підходу, передусім в аспекті налагодження зворотного зв'язку; 3) також відзначено „баланс” як критерій розподілу влади);

- удосконалення системи державної влади. Вона має бути побудована на європейських демократичних цінностях, забезпечувати відкритість та прозорість своєї діяльності. Нагальною необхідністю стають радикальні системні реформи, спрямовані на демократизацію всієї системи державної влади. Затягування з проведенням адміністративної реформи гальмує проведення інших перетворень, зокрема в соціально-економічній сфері.

Висновки до стратегії 2007 року. Визначимо, що текст аналізованого документа, на наш погляд, найбільш повно відображає сутність та зміст

еволюції форми правління, сучасні тенденції, які свого часу впливали на неї. У ньому для свого часу було застосовано чимало інноваційних та прогресивних підходів:

1) поставлено чіткий акцент не лише на необхідності дотримання принципу розподілу влади, а й доцільності побудови балансу владних повноважень, збалансованому розподілу функцій і повноважень між її гілками та органами, зосібна у владному „трикутнику”;

2) наголошено на необхідності чіткого розмежування на законодавчому рівні політичних і адміністративних повноважень, функцій та відповідальності, чіткої регламентації вищих органів державної влади;

3) констатується удосконалення державної влади, побудованої на демократичних цінностях, інтерпретація форми правління як явища стратегічного порядку, наголошено доцільність запровадження зворотного зв'язку через механізм моніторингу, вперше, ще задовго до формування системи стратегічних комунікацій, акцентовано на комунікаційній складовій.

Реалізація зазначених відносин, поява в документах такого рівня нового елемента „*законні інтереси*” могли стати можливими лише через еволюцію концептуальних підходів до розуміння необхідності трансформації форми правління. Саме з цією метою 26 травня 2015 року було схвалено нову ***Стратегію національної безпеки України*** [205].

З позицій стратегічного прогнозування, викладені положення в 2015 році виправдалися, адже тоді ***зовнішніми загрозами та факторами, що чинять вплив на республіканську форму правління***, було визначено:

- намагання Росії зруйнувати єдність демократичного світу;
- дії, спрямовані на ревізію світового порядку, що сформувався після закінчення Другої світової війни;
- дії, спрямовані на підрив основ міжнародної безпеки та міжнародного права;
- безкарне застосування сили на міжнародній арені;
- російська загроза має довгостроковий характер.

Визнаємо, що сьогодні стосовно чіткості визначення загроз, їх послідовності й адекватності, визначенні напрямів правового регулювання протидії у правовій науці України все робиться на вищому рівні. Однак найбільше перепон виникає при переході до реалізації тих чи інших заходів. Через це загроза *сепаратизму* республіканській формі правління, на яку вказувалося, починаючи із 1997 року (у Концепції), так і не була правильно відпрацьована, і означена загроза, перетворившись із потенційної на реальну, була реалізована. Одним із варіантів такого розвитку подій стала відсутність застосування кібернетичного підходу, незастосування механізмів моніторингу та зворотного зв'язку, згадка про які почалася лише за часів функціонування парламентсько-президентської республіки.

Також звертаємо увагу і на зміну парадигми ключових дефініцій, що ними описують зміст форми правління. Якщо в Концепції 1997 року вживався термін *„пріоритетні національні інтереси”*, в ЗУ „Про основи національної безпеки України” (2003 р.) — *„пріоритети національних інтересів”*, а в ЗУ „Про національну безпеку України” 2018 року — *„фундаментальні національні інтереси”*. У тексті Стратегії 2007 року вживається термін *„життєво важливі національні інтереси”*, а в аналізованій Стратегії (2015 року) вже відбувається відхід від категорій *„інтереси”* і *„фундаментальні цінності”*, однак при цьому стверджується, вони є *„визначеними Конституцією та законами України”*:

- незалежність;
- територіальна цілісність і суверенітет;
- гідність;
- демократія;
- людина, її права і свободи;
- верховенство права;
- забезпечення добробуту, миру та безпеки.

Але надалі по тексту суб'єктами забезпечення безпеки перелічених цінностей не визначено нікого з владного трикутника, тобто вищих органів

державної влади. Натомість вказано лише на Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, розвідувальні, контррозвідувальні і правоохоронні органи.

Такий підхід видається дискусійним, адже, як було нами продемонстровано вище, фундаментальні цінності (інтереси) визначають зміст та спрямованість функціонування форми правління і передусім її стратегічний вимір, який полягає у створенні сприятливих умов для їх реалізації. Тому все це має бути покладено саме на владний трикутник. Але ці питання є складними, виходять за рамки предмета нашої дисертації і потребують окремих досліджень.

У названому документі суттєвий акцент, з огляду на триваючу від 2014 року збройну агресію РФ проти України, поставлено на безпекові компоненти. Тож коли йдеться про забезпечення нової якості державної політики, то передусім мається на увазі комплексне реформування системи забезпечення національної безпеки й ефективного сектору безпеки і оборони України.

Враховуючи викладене, із застосуванням *методу екстраполяції*, виділимо **загрози тогочасній формі правління**, згідно з елементами форми правління, сформульованими нами вище:

- військова агресія, участь регулярних військ, радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України;
- розвідувально-підривна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей;
- тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополь та дальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні;

- нарощування військових угруповань біля кордонів України та на її тимчасово окупованій території, у тому числі розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї;
- інформаційно-психологічна війна, формування викривленої інформаційної картини світу;
- неефективність системи забезпечення національної безпеки і оборони України;
- несформованість умов для функціонування інституційної системи влади як цілісного функціонального об'єднання, інституційна слабкість, структурна незбалансованість, певна дисфункціональність вищих органів влади;
- укорінення корупції у вищих органах державної влади;
- здійснення державними органами діяльності в корпоративних та особистих інтересах, що призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів громадян та суб'єктів господарської діяльності.
- відсутність чітко визначених стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і завдань розвитку України, а також ефективних механізмів концентрації ресурсів для їх досягнення.

Тож, як бачимо, якщо здійснити структурно-функціональний аналіз перелічених вище загроз, то цей список найбільш повно корелює із тими елементами форми правління, які були визначені нами в підрозділі, хоча перевага, з урахуванням збройної агресії, надається загрозам суверенітету.

Ключовим завданням відповідної політики в рамках республіканської форми правління у 2015 році було визначено у п. 4.1 відновлення територіальної цілісності України та цілісності демократичних інститутів на всій її території, реінтеграція тимчасово окупованих територій після їх звільнення. Тобто констатуємо: якщо С. Бостан виділяв таку ознаку форми правління, як „стійкість”, то за описаного вище випадку наголошено на новій описовій ознаці інституційної системи „цілісність”.

Отже, з урахуванням перелічених загроз, тогочасна *парламентсько-президентська форма правління* мала забезпечити адекватне і гнучке реагування на потенційні й реальні загрози, раціонально використовуючи наявні можливості і власні ресурси.

Аналіз республіканської форми правління виявляє певні вади у кризових ситуаціях, адже не всі загрози були усунуті, а гнучкість реагування призвела до формування ворогом бойового потенціалу, початку повномасштабної збройної агресії 24 лютого 2022 року.

Узвичаєно в Україні за кожного Президента формується нова редакція Стратегії національної безпеки. Тобто, виходячи з цього, можна відзначити, що, незважаючи на існування *парламентсько-президентської форми правління*, ініціатором удосконалення безпекового законодавства, передусім щодо розроблення й упровадження нової стратегії національної безпеки, виступає Президент. А тому за критерієм форми правління — чи то парламентсько-президентської, чи то президентсько-парламентської, ми не можемо стверджувати про кореляцію зміни векторів державної політики відповідно до нового складу парламенту. Таким критерієм виступає обрання нового Президента.

Тож, після П. Порошенка і обрання **14 вересня 2020 року** новим Президентом В. Зеленського, було затверджено нову **Стратегію національної безпеки України „Безпека людини — безпека країни”**, яка за своїм змістом концептуально різнилась від попередніх [206].

У зазначеному документі сформульовано засади, на яких вона ґрунтується:

- 1) **стримування** — розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України;
- 2) **стійкість** — здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стає функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей;

3) *взаємодія* — розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України.

У тексті Стратегії визначено *пріоритети національних інтересів*, однак лише два з яких прямо стосуються форми правління. Це:

- 1) відстоювання незалежності і державного суверенітету;
- 2) відновлення територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону України.

Відповідно одним із напрямів визначено: відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях України на основі міжнародного права.

Нами наголошувалося на тому, що як з наукових, так і з позицій юридичної техніки інтерес не може бути виражений дією, адже він виступає усвідомленою потребою, а за допомогою дій досягається, реалізується тощо.

Також зауважимо про відсутність інтересів, які були зазначені в попередніх текстах безпекових документів, таких як: демократичний конституційний лад, розподіл влади, недоторканність державного кордону.

Хоча далі по тексті у п. 45 вказано, що державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад та інші життєво важливі національні інтереси мають бути захищені і від невоєнних загроз з боку РФ та інших держав, зокрема спроб спровокувати внутрішні конфлікти. Тобто встановлено чітку понятійну суперечність: якщо в п. 5 Стратегії державний суверенітет визначено пріоритетом національних інтересів, то в п. 45 цієї ж Стратегії — вже життєво важливим інтересом.

Не згадується у тексті Стратегії і про дотримання *принципу розподілу влади*, хоча в п. 22 джерелом загроз незалежності та її суверенітету і

демократії визнано недостатню ефективність державних органів. Новелою є визначення у п. 36 чотирьох видів відносин:

- 1) стратегічне партнерство;
- 2) партнерські відносини;
- 3) прагматичні відносини;
- 4) практичну взаємодію.

До окремої групи внесено країни, відносини з якими мають пріоритетний стратегічний характер, що також є важливим для розуміння напрямів трансформації форми правління сучасної України.

Якщо оцінювати текст документа, то необхідно визнати, що в ньому міститься найменше інформації щодо форми правління, сучасних загроз її проявам, напрямам та змісту функціонування.

Аналізом вказаної Стратегії ми завершуємо дослідження найбільш репрезентативних, на наш погляд, документів, що регулюють суспільні відносини у сфері ефективного функціонування форми правління.

Заключною для аналізу виступатиме ***Стратегія забезпечення державної безпеки від 16 лютого 2022 року***, яку було затверджено Указом Президента майже за тиждень перед широкомасштабною збройною агресією РФ проти України.

Одразу вкажемо на порушення логіки в назві самого документа, адже родовий документ має назву „Стратегія національної безпеки України”. Так само, якщо звернутись до положень аналізованого нами вище ЗУ „Про національну безпеку” (2018), то в ч. 2 п. 3 ст. 25 розділі V чітко перелічуються такі назви документів:

- Стратегія національної безпеки України;
- Стратегія воєнної безпеки України;
- Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України;
- Стратегія кібербезпеки України.

Тож, зберігаючи логіку дослідження, відразу акцентуємо на те, що науково обґрунтованою має бути така назва: „*Стратегія державної безпеки України*”.

Відповідно до сформульованих нами елементів форм правління: 1) *правовий статус вищих органів державної влади*: порядок та способи формування і організації, компетенція, принципи організації та взаємодії, ступінь поділу влади; 2) *суверенітет*: верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади, незалежність; 3) система вищих органів влади (глава держави, парламент, уряд). Проаналізуємо названий документ, застосовуючи матричний підхід: елемент форми правління — життєво важливий національний інтерес — загроза — напрям державної політики.

Результати аналізу викладемо у відповідній таблиці.

Таблиця 2.1

Елемент форми правління	Об’єкт державної безпеки / життєво важливий національний інтерес	Загроза	Напрямок державної політики
<i>Правовий статус вищих органів державної влади</i> : порядок та способи формування та організації, компетенція, принципи організації та взаємодії, ступінь поділу влади	Демократичний конституційний лад	Руйнування механізмів державного управління та місцевого самоврядування (п. 13)	Протидія руйнуванню державного апарату та місцевого самоврядування у зв’язку з поширенням системної корупції в державних органах (п. 24). Розмежування повноважень та завдань між вищими органами державної влади, удосконалення взаємодії, у тому числі інформаційного обміну, та координації дій між ними, а також

			з іншими державними органами (п. 22)
<i>Суверенітет</i> : верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади, незалежність	Державний суверенітет, територіальна цілісність	Компрометація державності (п. 7) Здійснення розвідувально- підривної діяльності (п. 10) Сепаратизм (п. 10, 11) Недостатня ефективність державних органів, непослідовність та незавершеність реформ (п. 12)	Розвиток спроможностей суб'єктів системи забезпечення державної безпеки щодо своєчасного попередження, виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз державній безпеці України, запобігання та протидії таким загрозам Удосконалення контррозвідувального забезпечення державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, оборонного, економічного і науково-технічного потенціалу, економічної безпеки, об'єктів критичної інфраструктури від впливу суб'єктів розвідувально- підривної діяльності. Забезпечення дієвості контррозвідувального режиму в державі, усунення або локалізація причин та умов, що призводять до розвідувальної, терористичної, диверсійної й іншої діяльності суб'єктів розвідувально- підривної діяльності.

			Активізація протидії спеціальним інформаційним операціям, спрямованим на повалення (зміну) конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, загострення суспільно-політичної ситуації в державі, підлив обороноздатності, та іншим проявам протиправної діяльності на шкоду інтересам України (п. 24)
Система вищих органів влади (глава держави, парламент, уряд)		Утворення інфраструктури впливу на прийняття рішень (п. 10) Встановлення контролю олігархічними колами над стратегічними підприємствами та галузями національної економіки, у тому числі через вплив на політичні інститути та процеси (п. 18)	

Зважаючи на те, що *забезпечення державної безпеки* полягає у створенні умов для гарантування захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз Україні, формулюємо, як наслідок нашого дослідження у цьому сегменті, гіпотезу, що за своїм змістом означені процеси майже повністю охоплюють існування форми правління [219]. А отже, до змісту забезпечення державної безпеки входить створення умов для ефективного функціонування форми правління.

Резонує нашій позиції думка Ю. Оборотова, який відзначає, що „інституціоналізація держави — це одна з найважливіших складових стійкості сучасної держави, оскільки забезпечує функціонування різноманітних сфер суспільного життя, однак запозичення більш ефективних інститутів розвинених країн відбувається неефективно через неправову практику [173, с. 26-27].

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Проблематика форм правління, їх класифікація і обрання науково обґрунтованих змістових характеристик класифікаційних критеріїв достатньо репрезентативно відображена у численних наукових працях. Незважаючи на це, вона є переважно побічним предметом відповідних досліджень, що засвідчує необхідність її подальшого вивчення відповідно до реалій сьогодення.

Узвичаєно форма правління описується такими ознаками:

- характеризує порядок формування вищих органів державної влади, їх структуру і термін повноважень;
- визначає зміст принципу розподілу влади між вищими органами держави;
- характеризує компетенцію вищих державних органів у процесі здійснення ними владних повноважень та їхню взаємодію, у тому числі з

іншими центральними і місцевими органами влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями.

У нашій роботі акцент робимо саме на третій ознаці, адже Указом Президента України „Про історично населені українцями території Російської Федерації” [197] закладено підвалини для:

– *формування нової компетенції вищих органів державної влади* у процесі здійснення ними владних повноважень щодо збереження національної ідентичності українців в Російській Федерації, у тому числі на історично населених ними землях (Кубані, Стародубщині, Північній та Східній Слобожанщині в межах сучасних Краснодарського краю, Білгородської, Брянської, Воронежської, Курської, Ростовської областей). Зокрема, напрям діяльності має спрямовуватися на збір та вивчення фактів і свідчень про:

- 1) злочини, вчинені проти українців, що проживають (проживали) на територіях Росії, історично населених етнічними українцями;
- 2) політику примусової русифікації;
- 3) політичні репресії та депортації щодо українців;
- 4) відновлення та збереження історичної пам’яті;
- 5) у тому числі щодо утворення центру із зазначених питань;

– *визначення засад взаємодії* з іншими центральними і місцевими органами влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями:

- 1) розвиток взаємодії між українцями та поневоленими Росією народами;
- 2) розвиток взаємодії між центральними органами виконавчої влади і міжнародними експертами, представниками Світового конгресу українців, вченими, громадськістю;
- 3) забезпечення спільно з Національною академією наук України підготовки й поширення в Україні та світі матеріалів про понад тисячолітню історію українського державотворення, історичні зв’язки земель, населених

етнічними українцями, з українськими національними державними утвореннями у різні історичні періоди;

– реалізація просвітницької функції через висвітлення у навчальних програмах і підручниках для закладів освіти правдивої історії етнічних українців на історично населених ними землях у межах Російської Федерації, проведення заходів, спрямованих на розвінчування міфів про Україну.

Отже, нами було продемонстровано необхідність дослідження компонентів *системного виміру форм правління сучасної Української держави*.

Уперше запропоновано модель системного виміру форми правління, на практичних прикладах та пропозиціях подано детальний аналіз кожного із компонентів. Проаналізовано Указ Президента „Про історично населені українцями території Російської Федерації”, виділено ключові тенденції та чинники, які впливають на форму правління, причому на її внутрішню і зовнішню будову. Встановлено вплив на кожний компонент низки чинників, на підставі аналізу відповідного Указу Президента України „Про історично населені українцями території Російської Федерації”, проведено кореляцію між компетенцією центральних органів державної влади при здійсненні ними владних повноважень і трансформації форми правління.

Акцентовано увагу на слабкій плюралістичній репрезентації аналізованого питання, запропоновано матричний підхід до врахування сильних сторін монархій та меритократії. Доведено необхідність активізації наукових досліджень у практичному напрямі державотворення.

Унаслідок проведеного дослідження як наукову новизну подано субстанційні характеристики форми правління, розкрито їх зміст відповідно до сформульованих компонентів системного виміру: розширення сфери реалізації державної політики за межі державного кордону; формування і уведення до геостратегічного ландшафту, окрім громадян України, етнічних українців, які населяють територію РФ (чітко визначені регіони компактного проживання та історичного заселення українцями території РФ); підвищення

ролі і значення в необхідності розроблення теоретико-методологічних і правових засад нового геоправового простору, а також геостратегічного ландшафту; формування нових цивілізаційних парадигм, що зумовлюють переосмислення форми правління сучасної держави; кардинальна зміна ролі стратегічної інфраструктурної політики, зокрібна тої, що суттєво впливає на стратифікацію суспільства; зміна характеру людської праці; поява нового віртуального та симулятивного середовища.

Виділення чітких та науково обґрунтованих *класифікаційних критеріїв* слугує правильному розумінню змісту і призначення форми правління в сучасному глобалізованому світі.

Визначальними *ознаками форми правління* визначено:

1) правовий статус вищих органів державної влади: порядок та способи формування й організації, компетенція, принципи, рівень комунікації і взаємодії, балансу і відносин,

2) суверенітет: верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади, незалежність;

3) система вищих органів державної влади (глава держави, парламент, уряд): стійкість, цілісність; ступінь розподілу функцій влади, обсяг та співвідношення повноважень вищих органів влади.

Унаслідок проведеного дослідження, *сформульовано методологічні підходи* до розроблення класифікаційних ознак:

- правовий;
- інтеракціоністський;
- інституційний.

Окремо відзначено критерії, які мають бути покладені в основу класифікації форм правління, тобто *критерії самої класифікації* як ментальної форми пізнання об'єкта дослідження. До них ми відносимо:

- обґрунтованість — має бути забезпечена в результаті взаємодії форми правління і того середовища, в якому вона реалізуються;
- істотність — має відбивати істоту (сутність) форми правління;

- цілісність — сукупність роздільних суджень, за допомогою яких поняття форми правління розкладається на частини, що синхронізовані між собою і становлять у своїй інтегративній єдності цілісне поняття, що поділяється;

- конститутивність класифікаційних ознак, їх незмінність, стійкість до впливу різноманітних чинників.

Зважаючи на нинішню безпекову ситуацію, з урахуванням мілітаризації суспільних відносин, пропонуємо авторське наукове визначення поняття **форма правління сучасної держави**. Це — закріплена в конституційно-правових нормах, інституціональна система влади, зміст якої визначається правовим статусом вищих органів державної влади, синхронізована та скоординована діяльність яких утворює гарантовані умови для забезпечення суверенітету і незалежності, реалізації національних інтересів, утворює системні здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози та небезпеки, виявляти вразливості й оцінювати рівень їх потенційної небезпеки, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними [223].

Ураховуючи етапи процесу становлення та розвитку форми державного правління в Україні, висновується, що розроблення нових концептуальних безпекових документів не корелює зі зміною форми республіканського правління, а зміна форми республіканського правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську майже не змінює характеру загроз, змісту відповідних пріоритетних або життєво важливих національних інтересів, а також напрямів відповідної державної політики.

Водночас встановлено, що змістовно процес існування форми правління майже повністю охоплюється сутністю державної політики у сфері державної безпеки і безпосередньо процесом її забезпечення. Відтак було проаналізовано концептуальні НПА, які регулюють суспільні відносини у сфері безпекового

функціонування форми правління. Встановлено, що такий НПА, як Стратегія, ухвалюється із обранням кожного нового Президента України, а не кожного нового складу Верховної Ради України. А отже, саме новий президент, по суті, визначає зміст державної безпекової політики цілком та окремі елементи форми правління і вектори функціонування інституційної влади як цілісної та стійкої системи, практично реалізує механізми взаємодії особливо щодо розподілу функцій влади зосібна.

Здійснено детальний аналіз компонентів відповідної державної політики через послідовне формулювання і встановлення надалі між ними кореляційних зв'язків.

Проведено компаративний аналіз безпекових документів. З'ясовано, що у переважній їх більшості було правильно свого часу визначено загрози, проголошено теоретично точні напрями відповідної державної політики. Однак на практиці ці напрями не було реалізовано, через що збройна агресія поставила екзистенційне питання про існування не лише республіканської форми правління, а й незалежності, суверенітету, ступеню та способів організації державної влади, розподілу її функцій.

Здійснення ґрунтовного аналізу відповідної нормативної бази дало можливість встановити, що *держава виступає одним із головних об'єктів національної безпеки*. Водночас наголошено, що складовими держави за критерієм загроз, виступають її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність державних кордонів.

Наголошено на тому, що така загроза, як порушення принципу розподілу функцій влади, має бути включена і до оновленої Стратегії державної безпеки України, і до основних документів концептуального рівня, що регулюють суспільні відносини у сфері національної безпеки.

Життєво важливим національними інтересами, що відповідають визначеним у роботі *елементам форми правління*, на сучасному етапі виступають:

- 1) державний суверенітет України, її територіальна цілісність у межах міжнародно визнаного державного кордону, його недоторканність, демократичний конституційний лад, верховенство права, інші життєво важливі національні інтереси;
- 2) недопущення втручання у внутрішні справи України;
- 3) соборність держави на основі консолідації усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп навколо цінностей незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України, національної злагоди, єдності, політичної і соціальної стабільності, гарантування прав української нації та національних меншин України;
- 4) ефективне функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, розвинені демократичні інститути для забезпечення прав і свобод, законних інтересів людини;
- 5) гарантований Конституцією України принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову;
- 6) рівноправні та взаємовигідні відносини з іншими державами світу в інтересах України;
- 7) членство в ЄС та НАТО.

Встановлено, що перелічені інтереси в сучасних умовах можуть розглядатися векторами трансформації та розвитку форми правління, тобто становити зміст форми, який, відповідно до авторського бачення, становить засади державної політики.

Ключовими *загрозами ефективному функціонуванню форми правління* на сучасному етапі визначено:

- посягання або загроза посягання на державний суверенітет України, її демократичний конституційний лад, територіальну цілісність і недоторканність кордонів, територіальні претензії з боку інших держав, стратегічний потенціал України, права і свободи, законні інтереси громадян, духовні, матеріальні, інші фундаментальні цінності;

- розвідувально-підривна діяльність іноземних держав, спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб, діяльність яких становить загрозу формі правління, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму й тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованих територіях;
- втручання або спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;
- сепаратизм або його загроза в окремих регіонах України;
- порушення конституційного принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову;
- несформованість умов для функціонування інституційної системи влади як цілісного функціонального об'єднання, інституційна слабкість, структурна незбалансованість, певна дисфункціональність вищих органів влади;
- інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими й окремими іншими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу;
- структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози формі правління;
- низька ефективність механізмів прийняття та виконання державних рішень, невиконання чи неналежне виконання законних рішень органів державної влади і місцевого самоврядування;
- відсутність чітко визначених стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і завдань розвитку України, а також ефективних механізмів концентрації ресурсів для їх досягнення;
- воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, небезпека ескалації „заморожених” і

виникнення нових регіональних конфліктів, насамперед поблизу кордонів України;

- поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, активізація організованої злочинної діяльності;

- спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави.

Уперше при розробленні типології форм правління науково обґрунтовано необхідність врахування критерію загроз, зокрема зовнішніх чинників впливу на форму правління.

Встановлено, що чітке визначення загроз слугує індикатором верифікативності функціонування форми правління, її відповідність сучасним тенденціям державотворення.

Загрози виступають вагомим критерієм ефективності функціонування інституційної системи влади. Від рівня та якості їх правильного і прогностичного рівня залежить не лише ефективність реалізації напрямів відповідної державної політики, а й передусім результативність функціонування тієї чи іншої форми правління.

Сформульовані відповідні *напрями функціонування форми правління*:

- здійснення проактивної політики, в тому числі із застосуванням стратегічних комунікацій і активних заходів щодо: 1) унеможливлення втручання (спроб втручання) у внутрішні справи України; 2) відвернення посягань на державний суверенітет; 3) захист демократичного конституційного ладу; 4) забезпечення територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів;

- входження в уже усталені та створювані системи універсальної і регіональної безпеки в інтересах України;

- уникнення політичного екстремізму, підтримка громадянської злагоди, єдності, політичної та соціальної стабільності;

- побудова надійної системи захисту конституційних засад форми правління, балансу владних повноважень через адекватний розподіл функцій і повноважень між її гілками й органами,
- забезпечення належного виконання законних рішень органів державної влади та місцевого самоврядування;
- необхідність удосконалення і трансформації системи державної влади, побудованої на демократичних цінностях, відповідно до запропонованої в дослідженні авторської матриці: елементи форми правління — пріоритетні національні інтереси — загрози формі правління — напрями ефективного функціонування форми правління;
- реформування політичної системи в напрямі утвердження плюралістичної і консенсусної демократії та європейських цінностей з урахуванням засад національної ідентичності;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір.

Після відновлення української державності почали відбуватися процеси відродження фундаментальних національних цінностей, однією з яких виступає людина. Ця цінність є нормативно визначеною і має корелювати із нормативно встановленою організацією державної влади. Спроби надання функціональної характеристики правовому статусу як особи, так і вищих органів державної влади, призводять до підміни понять, їх суб'єктивного тлумачення, формування напруженості і за цього випадку бінарної опозиції: держава – особистість.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищими соціальними цінностями, закріпленими в Конституції України. Здійснюючи владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування народ України у такий спосіб *детермінує республіканську форму правління.*

Просякнутий духом людиноцентризму, євроінтеграційний курс нашої держави є не політичними рішеннями тих чи тих змінюваних на посадах у вищих органах державної влади осіб, а природним рішенням і проявом сили духу й волі народу України. У цьому полягає справжня специфіка українського республіканізму, яка характеризується антропоцентричним і безпековим вимірами.

У роботі вперше аргументовано необхідність розгляду *загроз як суттєвого фактора впливу на ефективне функціонування форми правління*. З іншого боку, запропонований нами підхід уможливорює раціональний аналіз результативності функціонування форми правління з 1991 року.

Надано конкретні пропозиції, спрямовані на удосконалення чинного законодавства, зокрема Стратегії забезпечення державної безпеки.

Визначені напрями можуть бути покладені в основу розроблення моделі пріоритетної форми Української держави в сучасних умовах.

Переконані, що в рамках подальшого творення республіканської форми правління, суверенітету й унітарності, будучи європейською та правовою державою, Україна здатна реалізувати визначені пріоритетні національні інтереси з урахуванням мінливості безпекового середовища, сил та засобів, які є в арсеналі політичних режимів різних країн, однак за умови збереження цілісності і стійкості форми правління як середовища утвердження засад для національної єдності і збереження державності.

Важливим окремим напрямом для подальших досліджень і концептуалізації правового розуміння форми правління є з'ясування ролі Щорічних послань Президента України до Верховної Ради України „Про внутрішнє та зовнішнє становище”, в яких формуються засади внутрішньої та зовнішньої політики і які фактично визначають зміст функціонування республіканської форми правління, утверджуючи й реалізуючи один із істотних елементів форми правління — взаємодію вищих органів влади.

РОЗДІЛ 3

ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ

3.1 ФОРМА ПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Не завжди послідовна державна політика, недостатність впровадження елементів стратегічного управління, кулуарність розв'язання окремих питань у сфері державного управління, певне зменшення ролі парламентаризму як засади республіканської форми правління, неможливість досягнення стратегічної мети, не завжди прогнозоване ставлення до стратегічних партнерів, формування окремих векторів: стратегічного партнерства, партнерських та прагматичних відносин і практичної взаємодії — все це є актуальним полем і середовищем, в якому не лише функціонує держава, а й яке мають ретельно вивчати науковці. Особливу увагу в цьому процесі необхідно зосереджувати на формі правління, зокрема парламентсько-президентській, яка де-юре сформована в Україні.

Нині, під час збройної агресії РФ проти України, демократичні процедури функціонують не завжди належно, окремі питання потребують альтернативних варіантів розв'язання, а тому, зрозуміло, постає потреба неупередженого аналізу навколишнього середовища, формування адекватної йому форми правління.

Необхідність правильного та коректного розуміння сучасних тенденцій еволюції форми правління, змісту трансформаційних процесів — необхідна умова розроблення теоретичної оптимальної моделі пріоритетної форми правління із подальшим формуванням оптимальної моделі форми правління для Української держави.

Україна нині переживає нелегкі часи: період самоусвідомлення, увиразнення власної європейськості, налаштування національних діоптрій,

поважного ставлення до власної історії державотворення та розвитку демократичних інститутів, прадавніх національних культурних і духовних традицій, критичного ставлення до власних не завжди правильних рішень, зосібна й тих, що призвели до збройної агресії, формування засад стратегічного мислення і нової стратегічної культури.

Під час війни фокус наукових досліджень здебільшого спрямовується на питання воєнного та безпекового характеру, що є цілком зрозумілим. Однак не потрібно нехтувати і теоретичними питаннями, адже саме від їх правильної постановки і моделювання сценарних підходів до їх розв'язання залежатиме не лише те, *коли* закінчиться війна, а і *як* вона закінчиться, якою державою після неї вийде України, яка форма правління буде сформована у поствоєнній державі.

Як нами наголошувалося і було продемонстровано в попередніх розділах, питанням *форми правління* присвячено чимало наукових праць, однак актуальність нашого дослідження полягає в тому контексті, в якому воно готується; тій безпековій парадигмі, в якій воно презентується; тому аксіологічному змісті, який ми вкладаємо в нього, і відповідній моделі інституційно-функціональної організації влади, яка стане наслідком наших студій.

Безперечно, варто згадати Платона, Гоббса, Аристотеля, Геродота, Цицерона та Полібія й інших давніх вчених. Натомість констатуємо і солідний національний науковий доробок Ю. Г. Барабаша, С. К. Бостана, О. Т. Волощук, А. З. Георгіци, І. І. Дахової, М. І. Козюбри, В. П. Колісника, В. В. Копейчикова, В. В. Кравченка, О. В. Марцеляка, П. В. Мироненка, М. П. Орзіха, Р. М. Павленка, О. В. Петришина, Н. Г. Плахотнюк, В. Ф. Погорілка, В. Є. Протасової, О. В. Скрипнюка, Ю. М. Тодики, О. Ф. Фрицького, М. В. Цвіка, В. М. Шаповала, О. Н. Ярмиша та ін.

Однак наша мета полягає не в тому, щоб цитувати достатньо відомі факти і підходи, подані в різних авторських та інколи суб'єктивних інтерпретаціях, наведених нами вище, а в тому, щоб поєднати їх у нові форми

зв'язків і сформулювати для Української держави найбільш оптимальну модель правління.

Ми підтримуємо вектор досліджень, у яких форми правління розглядаються із комплексних позицій. Так, Полібій висунув припущення про державний ідеал у вигляді змішаної форми держави як гармонійного поєднання монархічних, аристократичних та демократичних елементів [108, с. 131].

На наш погляд, для Української держави потрібно більш тверезо підходити до відбудови поствоєнної країни, певним чином уникаючи популізму і демагогії, надмірних загравань із електоратом, намагатися об'єктивно зрозуміти та сформулювати принципи побудови державної влади і відповідно накреслити оптимальну форму правління, чітко визначивши місце та роль кожного вищого органу влади, центральних органів виконавчої влади, здійснивши розподіл функцій відповідно до кластерів стратегічних національних інтересів, із подальшою будовою відповідних ним векторів державної політики.

Із теорії права відомо, що вивчити державу з позицій її *сутності* означає виявити, волю та інтереси яких верств населення, груп та класів вона передовсім виражає та захищає. Дослідити державу з позицій її *змісту* означає встановити, як і в яких напрямках вона функціонує.

Тому вивчення форми правління означає знати будову, складові частини, внутрішню структуру та основні методи і прийоми, що використовуються державною владою у відносинах із суспільством.

Тут підтримуємо колектив авторів, які наголосили на необхідності «максимально економити людські й матеріальні ресурси в умовах їх дефіциту, досягти оптимального співвідношення цілей розвитку та засобів їх досягнення» [229, с. 17]. Адже, як вірно відзначає Ю. Оборотов, важливою характеристикою державного простору виступає стан духу народу і нації, що населяють цій простір [167, с. 10].

Узвичасно вважається, що оптимальною і найбільш адекватною є республіканська форма правління, коли владу здійснюють всі члени суспільства. Так В. Супруненко відзначає, що «Жодна держава не має іншої альтернативи, крім участі... в демократичній перебудові внутрішньодержавного, національного і світового порядку, в активному запобіганні тоталітаризму» [230, с. 3]. Наголос на республіканській формі правління також натрапляємо і в багатьох інших наукових публікаціях [26; 209; 180].

Однак суто з наукових позицій постає додаткове наукове завдання щодо деталізації окремих питань: чи можна, наприклад, відкликати міністра за незадовільну роботу; чи може народ переобрати некомпетентну посадову особу або відкликати мандат депутата певного рівня?

Необхідно коректніше ставитися до розуміння справжнього змісту республіканської форми правління в сучасних умовах, особливо, коли йдеться про не завжди помірковану імплементацію теоретичних конструкцій певних дослідників, спроби не стільки розробити практичні моделі, які можуть бути втілені в практичній діяльності, скільки сформулювати нову ознаку, якої не згадували інші дослідники, вдаючись до абстрактних конструктів.

Мілітаризація правових відносин, дисбаланс між країнами розвиненими і тими, що розвиваються, глобальні кліматичні зміни, об'єднання автократичних і тоталітарних режимів, розмиття в практичному житті кордонів між різними видами республіканського правління — це дійсність, в якій існує сьогодні Україна. Зазначене зумовлює перехід до практичної реалізації ідеї поділу функцій влади відповідно до власного потенціалу та ресурсів, національних культурних, духовних і правових традицій, стратегічних цілей і стратегічного курсу розвитку держави.

Поділ функцій влади виступає важливим критерієм дієвості усіх видів державної влади, він є характерним і визначальним для обрання форми правління, а також формування умов для ефективного функціонування демократичного конституційного ладу. У теорії, як нами було зазначено вище,

цей поділ описується як здійснення державної влади трьома різними і незалежними один від одного інститутами. Водночас аналіз практичної діяльності вищих органів влади дає підстави для більш обережного проголошення такої незалежності.

Зрозуміло, що при цьому тільки узгодження дій усіх трьох гілок влади спроможне забезпечити функціонування та стабільний розвиток держави.

У контексті викладеного вище важливо зазначити, що на початковому етапі Україна прагнула розвиватись за європейським зразком, створюючи соціально-політичні інституції, формуючи збалансовану систему розподілу функцій влади. Проте відсутність ідеологічної концепції розвитку національної державності [43], поляризація за окремими питаннями політичних сил призвели до протистояння різних гілок влади і як наслідок — перманентного дисбалансу.

Певною мірою через це не усі можливості реалізації життєво важливих національних інтересів у мінливому геоправовому просторі було використано. Кризи влади, передусім розподілу її функцій, стали причинами революцій, а зміни форм правління, у практичній царині так і не створили умови для підвищення авторитету влади, її здатності до творення стратегічного курсу в інтересах народу.

Як слушно зауважує П. В. Мироненко, „формат організації державної влади змінювався від президентсько-парламентського до парламентсько-президентського і в зворотному напрямі. У кожній формі політичної адміністрації були присутні як позитивні, так і негативні моменти” [147, с. 396].

Сформований комплекс питань може одночасно розглядатися і як наукові завдання дослідження.

Здійснивши комплексний аналіз наукових джерел, практики функціонування республіканської форми правління, сформулюємо в найбільш узагальненому плані її *слабкі сторони*.

Окремо відзначимо, що будемо спиратися на *сучасний контекст*: мілітаризації, довгострокового характеру загроз з боку Росії, докорінних змін у політичному, правовому і безпековому ландшафті. Усе це викликає потребу по-іншому підходити до аналізу теоретичних конструктів, прагматично аналізуючи як сильні, так і слабкі сторони, зокрема республіканської форми правління в контексті розбудови *сучасної держави*.

Сучасна держава є космополітичною, мобільною, контролює стан навколишнього середовища, секулярною, вітає соціальні та технологічні зміни і характеризується складною системою поділу праці [1, с. 257].

На думку Ю. Оборотова „на шляху до пізнання сучасної держави необхідним є подолання емпіричного підходу до держави, коли будь-яка організація публічної влади з такими атрибутами, як територія, народ та влада, визнається державою. Такий підхід є виправданим до так званої несучасної держави (точніше, досучасної держави), сьогодні ж держава виявляється цивілізаційною формою організації політичної влади, завдяки чому здатна не тільки служити загальному благу, але й забезпечувати вільний розвиток індивіда, для цього держава має відповідати певним вимогам, які виражені в нормативному підході до держави” [176, с. 15].

Однією з таких вимог виступає вимога забезпечення безпеки людини і громадянина, а також стійкого функціонування інституційної системи. Адже на думку даного вченого „образ сучасної держави виявляється здатним нести в собі компоненти традиційних форм держави в їхньому поєднанні з новими інтегративними та ієрархізованими зв'язками, у яких відбувається сучасне державне буття” [163, с. 11].

Розвиваючи думки Ю. Оборотова, В. Федоров також стверджує, що „дихотомія сучасної та досучасної держави дає можливість усвідомити якісні відмінності між нині існуючими державами, виявити причини конфронтації між ними та перспективи її подолання [247, с. 80]. Цікавою виступає пропозиція В. Федорова щодо розподілу функцій держави залежно від інституційних складових. Зокрема, даний вчений відзначає, що „в основних

функціях держави розкривається весь механізм держави, знаходить вираз специфіка органів держави, що складають цей механізм. Визнання трьох гілок влади в механізмі держави визначає класифікацію функцій держави на законодавчі, адміністративні та судові функції. Такий поділ функцій держави дозволяє реально простежити механізм здійснення державної влади” [247, с. 82]. Зокрема до нетрадиційних функцій держави даний дослідник відносить: боргову функцію, екологічну функцію, інформаційну функцію та ін., роблячи акцент і виділяючи боргову функцію як основну функцію сучасної держави [247, с. 83].

Отже, зважаючи на викладене, відповідно до контексту нашої роботи формулюємо висновок, що реально здійснювані функції держави можуть виступати ключовим критерієм визначення форми правління.

На думку С. Ковбасюка, сучасна держава має забезпечувати наступні вимоги: космополітичність, мобільність, належний стан навколишнього природного середовища, секулярність, розвиток і заохочення технологічних змін тощо [91, с. 29]. Причому даний дослідник, досліджуючи інституційні умови та фактори побудови цілісної та стабільної сучасної держави, справедливо відмічає на „конкурентну парадигму розвитку інститутів сучасної держави” [91, с. 29].

Н. Крестовська пропонує розглядати естетичний образ сучасної держави, відзначаючи, що *естетична держава* — це образ такої держави, в якій культура, культурні права громадян та культурна спадщина визнаються як соціальні цінності, на забезпечення та примноження яких спрямована культурна функція держави, що є основною та пріоритетною в номенклатурі функцій держави [112, с. 18].

Відповідним чином по-новому слід інтерпретувати і визначення поняття „сучасна держава” — правова, стійка, цілісна і стабільна, безпекова, мілітарна, сильна, інформаційно-комунікативна, стратегічно розвинена, інституціональна система ефективної організації державної влади у визнаному

міжнародним співтовариством просторі. Адже дослідження форми правління відбувається не абстрактно, а стосовно сучасної держави.

Аналіз республіканської форми правління виявляє певні вади у кризових ситуаціях:

- відсутність швидких системних інституційних можливостей щодо протистояння ворогу;
- *збалансованість співвідношення обсягу повноважень вищих органів і поєднання системи стримувань і противаг* під час війни за умови необхідності ухвалення швидких та негайних рішень у воєнній сфері виявилися гальмівними чинниками. Адже відсутність домінування означає відсутність єдиного центру управління, ієрархії і, як наслідок, — втрату часу, а згодом і ресурсів (у випадку збройної агресії РФ проти України: втрата територій, населення, стратегічного потенціалу);
- *залежність від внутрішньополітичних настроїв*, що призводить до унеможливлення прийняття ефективних рішень з огляду на різні електоральні цінності та орієнтири політичних партій;
- відсутність консолідації щодо прийняття складних рішень серед політичного керівництва, визначення консенсусної мети державотворення і збереження національної ідентичності;
- республіканська модель розподілу владних преференцій, особливо її парламентсько-президентська форма, не повною мірою співвідноситься із варіативністю і каскадністю реальних загроз під час війни. Адже в разі дострокового припинення повноважень Президента України виконання його обов'язків на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на голову Верховної Ради України. За умови збройної агресії цей період може тривати досить довго, а голова ВРУ не має достатніх повноважень згідно з законодавством щодо управління процесами, силами та засобами у таких умовах, що формує потенційні загрози існуванню держави;
- відсутність нормативно визначеного стратегічного курсу держави, несформованість стратегічної культури і стратегічного мислення політичних

лідерів та керівників, голів депутатських фракцій, яке є можливим наслідком електоральної демократії;

– стратегічні прорахунки при створенні парламентсько-президентської республіки, через надії на ефективне виконання парламентом та депутатами представницької функції, через що підірвана легітимність політичної еліти і влади, утворені за часів президентської республіки, наразі зберігається. Підтвердження нашої думки знаходимо в роботі М. Нурмухометової, яка зазначає, що «законодавча гілка влади жодним чином не розробляє національну політику, а лише легітимізує результати кулуарних домовленостей певних елітарних груп» [159, с. 172];

– *бікамеральна форма правління* в моделі республіканського правління не розв’язує проблем політичної легітимності влади, а в українських реаліях ще й ускладнить нелегкий процес розроблення, ухвалення прийняття і реалізації стратегічних рішень. З іншого боку, це уможливить більш чіткий розподіл функцій законодавчої влади, підвищуючи ефективність їх реалізації за умови відновлення ефективності парламентаризму і законотворчого процесу, поверненню довіри до парламенту;

– відсутність стратегічних можливостей щодо швидкого ухвалення рішень, необхідних для негайного забезпечення державної безпеки, утім вкрай складних із погляду часових процедур їх проходження у комітетах законодавчого органу.

За означеного випадку також доцільно без емоцій, з позицій науки і наукового плюралізму підійти до аналізу сучасного *унітаризму, мондіалізму, федералізму* (є багатомірним явищем, що характеризується динамічністю: американська та німецька моделі, теоретичні погляди В. Чорновола [215]), *бікамералізму, меритократії та поліархії* (модель політичних конфігурацій, заснована на рівноправній конкуренції індивідуальних інтересів у рамках плюралізму суспільних ініціатив та консолідації позитивних економічних детермінант) [148, с. 196].

Сформулювавши слабкі сторони республіканської форми правління, важливо також чітко відділити основні форми правління одна від одної: *республіку* як форму правління, за якої вища влада в державі належить обраним на визначений термін представницьким органам влади, якої при якій нема інституту правлячої династії, а глава держави, як правило, обіймає у сфері особистих та громадянських прав звичайний статус громадянина, несе юридичну відповідальність за свої дії й має обмежений строк повноважень [193, с. 296] від *монархії* — форми правління, за якою державна влада цілком або частково зосереджена в руках одноосібного глави держави — монарха, здебільшого спадкоємного [193, с. 208].

У теоретико-правовій науці найбільш увиразненими є суперечності між двома базовими формами правління: *монархією і республікою*. Адже в більшості наукових досліджень [267] визначальною характеристикою форми державного правління виступає правовий статус глави держави, порядок формування вищих органів державної влади, через що і розрізняють сформульовані вище дві основні форми державного правління.

З'ясування виявлених суперечностей дає змогу прагматично підійти до виділення як слабких, так і сильних сторін республіканської форми правління, тобто створити наукову базу для формування пріоритетної форми правління Української держави — як результат нашого дослідження.

Здійснений нами аналіз сучасних війн уможлиблює дійти висновку, що вони здебільшого відбуваються між державами, які мають різні форми правління.

Тож постає потреба у з'ясуванні організаційних причин виникнення збройних конфліктів. Адже системні трансформації політико-безпекового і соціально-економічного спрямування, потребують переосмислення сталих підходів до класифікації форм правління, що було нами обґрунтовано в попередньому розділі.

У такому аспекті підтримуємо думку П. В. Мироненка, який стверджує, що «слід включити до головних ознак держави *ідею державності*, що дає

змогу глибше проникати в сутність різних моделей соціально-економічного та політичного устрою, у специфіку базових культурних норм конкретних регіональних і локальних цивілізацій, а також знаходити спільні ознаки й відмінності різних політичних систем» [148, с. 197].

Якщо практично і прагматично підійти до цього питання, то в контексті викладеного як авторські висновки оприяднимо такі ***відмінності монархії від республіки***:

1) найбільш швидкими за темпами розвитку економіками світу є ***монархії***: Королівство Саудівська Аравія (КСА), ОАЕ, Байхрейн, Оман, Катар, Кувейт — 7,3 % за 2022 рік. Сукупний ВВП монархій дорівнює 2 трлн. доларів США, половина з яких припадає на КСА [273];

2) монархія є системою влади, непохідною від будь-яких земних інституцій, наданою сакральним шляхом [194, с. 403] і через це королівська родина при монархії задає та ***формує стратегію розвитку держави***. Саме тому монархії мають більш стратегічно виважену, спадкоємну політику на відміну від республік, де відбувається перманентна змінюваність партій, їх лідерів, президентів і відповідно вектори розвитку держави можуть кардинально змінюватися. У республіках вкрай складно говорити про стратегічні вектори, оскільки вони безпосередньо залежать від тих партій, які виграли вибори, тобто детерміновані електоральним компонентом. За таких гіпотетичних турбулентностей та політичного флюгерства існування стратегії розвитку держави її стратегічного курсу у справжньому розумінні значно ускладнюється;

3) ***легітимність інституту монархії зростає разом із рівнем його відповідальності за реалізацію політики держави***: легітимність республік із приходом нових партій кожного разу може нівелюватися, що свідчить про певний рівень недовіри з боку електорату до попередників;

4) ***влада монарха є спадкоємною***, отримується від Бога за правом народження, натомість у республіці верховна державна влада надається або людині в результаті загальних виборів або аристократії, де влада належить

меншості знатних представників суспільства, через що рівень послідовного переходу та реалізації стратегічного курсу держави в республіках спостерігається набагато менше;

5) *монарх виступає безапеляційним моральним авторитетом, а не юридичним, адже він:* займає більш панівне становище, ніж будь-яка політична сила або партія, а тому є неупередженою політичною фігурою; монархії мають більше спроможностей здійснити довготривалі кардинальні перетворення, необхідні для розвитку держави та суспільства в довгостроковій перспективі; монарх значно більше, аніж обраний керівник держави, усвідомлює свою відповідальність за керовану ним державу; монарх, як правило, з дитинства виховується з урахуванням державницьких позицій і того, що в майбутньому він стане верховним правителем держави. Це дає йому спромогу розвивати якості, необхідні для такої посади, і гарантує, що владу в ході псевдodemократичних махінацій не отримає особа некомпетентна або зловмисна; заміщення влади відбувається не за здібностями кандидата, або вибором народу, а завдяки випадку народження, що знижує можливість приходу до влади людей, для яких вона є самоціллю [194, с. 403];

6) *монархії не ведуть великих війн*, на відміну від республік, де війна може розглядатися інструментом „продовження політики іншими методами”, задля збереження власної влади, встановлення влади над природними ресурсами та загалом стратегічним потенціалом інших країн, рівно як при тиранії та деспотії;

7) *монарх представляє інтереси всіх людей у країні*, на відміну від президента, який виражає лише вибір тієї групи населення, яка проголосувала за нього. Саме тому під час збройної агресії РФ проти України ми не маємо сумніву щодо підтримки англійською монархією, однак є окремі побоювання і недостатня упевненість щодо продовження адекватної підтримки від європейських республік або американської федеративної республіки. Якщо монарх завжди формує стратегію і відповідає за її реалізацію, то очільники держав із республіканською формою правління майже ніколи апріорі не

можуть виходити на стратегічний рівень управління і здебільшого діють на тактичному рівні, оскільки їхня політика вельми залежна від електорату, а у сфері міжнародної безпеки може докорінно різнитися внаслідок виборів;

8) *оптимальною монархічною формою правління є парламентська* (Велика Британія, Нідерланди, Іспанія, Швеція та Норвегія), коли стратегічно країною керує монарх, а на тактичному рівні — лідер, обраний із членів тієї партії, яка виграла вибори, тобто можна говорити, що його опосередковано обрано народом (прем'єр-міністр); змінюваність монархів, дострокове припинення повноважень, передача їх більш молодим престолонаслідникам у певний спосіб утворюють можливість для усвідомлення монархії як ефективної форми правління;

9) *Королі / Королеви готуються до своєї ролі від народження*, тому вони чудово справляються із дипломатичною роботою, тоді як Прем'єр-міністр може піклуватися про державні справи, очолюючи виконавчу владу. У республіках на виборах перемогу може одержати абсолютно кожен, адже до президента крани не висувається жодних вимог щодо професійної компетентності, кваліфікації, досвіду роботи. Для роботи на будь-якій посаді на державній службі потрібно проходити чимало іспитів, конкурсів, співбесід, комісій тощо, а ось президентом можна стати без проходження названих процедур, лише внаслідок вибору й отримання більшості електоральних уподобань у вигляді голосів. На наш погляд, це є найменш сильною стороною багатьох республік.

В умовах збройної агресії теоретичні постулати республіканської форми правління мають значний потенціал для наукового доведення своєї ефективності. Адже аксіоматичне ствердження тези про найліпшість республіканської форми правління має бути науково обґрунтоване із наданням відповідних аргументів. Передусім це стосується таких із них:

- 1) відсутності послідовно втілюваної стратегії розвитку (йдеться не про акт стратегічної правотворчості, а саме про вид політичної діяльності);
- 2) відсутності підтримки більшості населення;

- 3) відсутності стратегічного мислення і фаховості, компетентності обраних народом керівників;
- 4) унеможливлення проведення спадкоємної політики;
- 5) поляризації політичної системи внаслідок функціонування мажоритарної системи;
- 6) утворення подвійної демократичної легітимності, внаслідок обрання як президента, так і парламенту шляхом народного голосування;
- 7) відсутності політичної відповідальності глави держави через обмеженість терміну його перебування на посаді.

Названі чинники за певних умов можуть викликати узалежнення країни від зовнішніх акторів.

Одним із критеріїв порівняння форм правління виступає *економічна динаміка*, на що звертають увагу й інші дослідники, формулюючи такі висновки:

- 1) динаміка економічного зростання не перебуває у прямій залежності від рівня як демократичності, так і авторитарності політичного режиму;
- 2) демократизація країни сприяє її зростанню лише до певної „точки зламу”;
- 3) економічне зростання може відбуватися навіть за високого рівня корупції у країні [185, с. 115].

Підсумовуючи, маємо підставу ствердити: як у нашому дослідженні, так і в інших наукових розробках, ілюструється факт відсутності прямої залежності економічного зростання від *форми правління і форми політичного режиму*, **на противагу існуванню такої залежності між формами правління: республікою та монархією.**

Істотні зміни у функціонуванні та співвідношенні гілок державної влади, які відбулися після прийняття Конституції України 1996 року, свідчать, на думку В. С. Олійника, про певну еволюцію у бік *парламентаризації* системи державного управління [180, с. 20].

Крім того, важливо здійснити порівняння *парламентської і президентської республіки*. Із застосуванням територіального чинника нами було проаналізовано країни з різними формами республіканського правління. У результаті аналізу було встановлено, що з-поміж республік із президентською формою та її різновидів більшість переважає у країнах Африки, Південної Америки (Ангола, Республіка Конго, Сьєрра-Леоне, Гондурас, Малаві, Ліберія, Нігерія, Нікарагуа, Судан тощо).

Натомість парламентські республіки та їхні різновиди переважно представлені країнами Європи (Україна, Німеччина, Польща, Фінляндія, Словаччина тощо).

Наші висновки знаходять підтвердження і в роботах інших авторів. Зокрема Х. Лінц стверджує, що „за винятком США, більшість стабільних демократій Європи парламентарні режими і декілька змішаних форм, в той же час більшість країн з президентським форматом правління — нестабільні демократії чи авторитарні режими» [272, с. 4]”.

Як можемо висувати, питання форми правління ґрунтуються передусім не лише на поняттях теорії, а й на прагматизмі щодо утвердження стратегічного курсу держави, реалізації стратегічних національних інтересів, стратегічній політиці і компетентності, фаховості та відданості, творенні державності і збереженні національної ідентичності.

Відзначимо також, що в теоретичних дослідженнях недостатньо публікацій, автори яких відверто і з урахуванням сучасних позицій глобалізації, зростання ролі та впливу транснаціональних і наднаціональних структур піддають логічному осмисленню певну тенденційність щодо проголошення *республіканської форми правління* як найкращої через її преференційність, делегування повноважень, існування представницьких установ і певне реальне відсторонення самого народу як єдиного носія державної влади від здійснення ним реальної влади.

Більше того, нині недостатньо обґрунтованих наукових досліджень, в яких аналізувалося б співвідношення республіканської форми правління і тих

форм і методів, які застосовує влада в різних державах з метою встановлення відповідності конституції, а також засадам функціонування демократичного режиму, зокрема інтеграції авторитарних режимів, мілітаризації міжнародних відносин, зменшення ролі та впливовості міжнародних організацій у попередженні міжнародних конфліктів будь-якої інтенсивності.

Адже більшість авторів, обсервуючи трансформації форми державного правління в Україні, контекстуально звужують рамки дослідження конституційним процесом, конституційною реформою [95], порушуючи глибокі і розлогі, утім здебільшого почасти віддалені від практичної діяльності, дискусії щодо всеосяжної конституційної реформи [94], децентралізації влади [102].

Зокрема В. Колюх зауважує, що децентралізація влади є не „тільки необхідною, а й можлива без всеосяжного реформування Конституції України лише через внесення змін переважно до розділу XI „Місьцеве самоврядування” [96, с. 24].

З’ясування *наукових підходів до питань трансформації форми правління в Україні* [211], інтерпретації форми правління як засобу поновлення [93] конституційного ладу дало підставу сформулювати окремі підходи, в рамках яких автори по-різному формують наукові завдання, а також отримують різні висновки.

Так, в одній групі досліджень при аналізі шляхів трансформації форми правління акцент робиться на *жорсткій децентралізації* [96, с. 25], його прямо називають регіоналізмом [97], посиляючись на досвід Італії та Іспанії (в яких існують перманентні жевріючі вогнища сепаратизму). Незважаючи на збройну агресію РФ, розпочату в березні 2014 року, В. Колюх у своїх подальших публікаціях продовжував просувати ідею „децентралізації влади”, ігноруючи численні факти колабораціонізму з боку саме місцевих еліт, органів місцевого самоврядування, підкреслює, що „трансформація форм державного правління, децентралізація, чітке розмежування сфер компетенції держави і областей чекає свого конституційного вирішення” [98, с. 383]. Із цього

приводу варто навести думку П. Мироненка, який, наголошуючи на вдосконаленні конструкцій організації державної влади, вказував на „раціоналізацію процесу адаптації державотворчого досвіду демократичних країн європейського політичного простору” [149, с. 156].

Інші дослідники дещо в абстрактній формі пропонують „впровадження принципів балансування процесів продукування соціальних гарантій, диференціацію функціональних прерогатив, законотворчої, виконавчої та судової інстанцій, раціоналізацію процесу адаптації державотворчого досвіду країн із республіканською формою правління” [149, с. 156].

Окрема група правників звертають увагу на недотриманні вимог ч. 3 ст. 5 Конституції України щодо виключного права народу змінювати конституційний лад [93, с. 107]. Ця теза має інтерпретуватися в контексті тлумачення *конституційного ладу* як сукупності реальних суспільних відносин, що складаються відповідно до конституційних принципів. Існують наукові позиції, що „конституційний лад становить *реальні* суспільні відносини, які складаються на ґрунті юридичної конституції”, при цьому відзначаючи, що „*фактична* конституція — це реально існуючий суспільний устрій (конституційний лад), основу якого складають ті об’єктивні відносини, які визначають найбільш суттєві економічні, політичні, соціальні та інші характеристики суспільства” [245, с. 9].

Також виділяємо ті дослідження, в яких не робиться конкретних пропозицій щодо пріоритетної форми правління сучасної Української держави, однак *акцент зміщується в бік опису середовища функціонування форми правління і чинників, які на неї впливають.*

Зокрема А. Колодій взагалі категорично заявляє, що „визначати форму правління наперед — це ставити воза поперед коня”, надалі зосереджуючи увагу у своїх розвідках на таких особливостях українського суспільства: відсутність справжніх політичних партій та інституціалізованої лояльної опозиції; наявність корупції в законодавчому органі; слабкість, неієздатність і корумпованість судової гілки влади; потужний вплив олігархів та тіньових

інтересів загалом на політичні партії і політичний процес; звичка політичних акторів керуватися неформальними правилами тіньових середовищ; високий рівень популізму і залежності значної частини політиків від залаштункових гравців; низький рівень життя, що робить виборців спокусливими на усілякі подачки на виборах, нестійкими у своїх політичних прихильностях та чутливими до маніпуляцій; високий рівень політичної недовіри і розчарованості; амбівалентне ставлення громадян до закону [95, с. 208].

Тож у сучасних реаліях питання форми правління для Української держави має бути одним із важливих. Помилки потрібно не лише вивчати та констатувати — їх потрібно виправляти.

У цьому аспекті підтримуємо П. Мироненка, який зауважує: „Практичний прояв політичного процесу потребує ретельного вивчення та систематизації з метою фіксації практичного досвіду для вироблення теоретичних концепцій оптимізації потенційних політичних трансформацій. Власне на даному рівні визначається взаємозалежність теоретичних основ та практичного втілення поліваріативних тенденцій політичного процесу” [147, с. 398].

Уважаємо, що потрібно об’єктивно підходити до визначення оптимальної для нашої країни форми правління. Українській державі потрібно визначити, яка форма правління найбільш адекватно відповідає стратегії її розвитку, сприятиме досягненню та здійсненню її стратегічних національних інтересів.

Потрібно дати чітку і науково обґрунтовану відповідь: за якої форми правління в рамках диверсифікації векторів консолідації республіканських конфігурацій існуватимуть достатні умови для реалізації стратегічного потенціал і реальні спроможності для забезпечення та гарантування: державного суверенітету, соборності, єдності, конституційного ладу, територіальної цілісності Української держави, недоторканності її державного кордону, оборонного, економічного і науково-технічного потенціалу,

інформаційної та кібербезпеки, безпеки об'єктів стратегічної інфраструктури, державної таємниці й службової інформації.

Певна данина республіканській формі правління віддається в теоретичних та історичних працях у контексті поліваріативності моделей організації політичної влади в межах відповідної матриці республіканізму. Зокрема, О. Петришин та С. Серьогіна вважають, що республіканізм настільки „вкорінився” у суспільну свідомість, що про іншу форму правління взагалі не йдеться [188, с. 57]. Унаслідок цього більшість наукових студій своїм фокусом мають теоретичне і практичне моделювання державної форми правління в рамках комбінаторної зміни елементів республіканської парадигми.

Проте сьогодні, на наш погляд, існує потреба в певному методологічному та світоглядному ревізіонізмі сформованих парадигм, пропозиціях альтернативних концепцій, у рамках яких може ефективніше розв'язуватися окреслений вище комплекс завдань.

Резонує нашій позиції і думка О. Головка, який стверджує, що „для відродження держави, як повноправного суверена, вже недостатньо просто поновити функціональність архаїчних її форм, бо вони не працюватимуть в нових умовах. Отже, необхідна не реформа держави, а побудова принципово нової держави на інституційному рівні” [46, с. 12].

Більш чітко дану ідею подає Ю. Оборотов, зауважуючи, що „в наш час відбувається процес формування нового образу держави й нової державної реальності” [175, с. 6]. Адже образ держави є об'єктивний за своїм джерелом — об'єктом, який відбивається, та ідеальний за засобами (формами) свого існування [163, с. 7].

У продовження сказаного констатуємо, що під час збройної агресії, субстанційних ознак республіканської форми правління [43], визначених нами вище в дисертації, встановити та ідентифікувати не дуже легко. І річ не в тому, щоб розглядати для сучасної України монархічну форму правління, хоча історично маємо певний спадок у вигляді Української Держави П. Скоропадського.

Здебільшого сучасна монархія, по суті, є урізаною формою правління, оскільки монарх виконує лише представницькі та церемоніальні функції і майже не впливає на стратегічний курс держави, стратегічну політику. Однак є окремі винятки, зокрема щодо інституту монарха у Великій Британії, яким визначаються засадничі орієнтири зовнішньої політики, котрі сприймаються як імперативи, що не підлягають критичному коригуванню, чиниться відчутний вплив на внутрішню політику всіх територій Британської співдружності [231, с. 186].

Тож питання безальтернативності республіканської форми правління потребують більш делікатного та поміркованого обґрунтування і в рамках окремих наукових досліджень.

Водночас нами наголошується необхідність встановлення тих закономірностей організації політичної влади та діяльності інститутів держави, які сприятимуть її успішної модернізації.

На наш погляд, у рамках *концепції неопрагматизму* в Українській державі має бути сформовано такий політико-безпековий та соціально-правовий порядок, за якого владу здійснює політична еліта (стратегічна меритократія) на основі верховенства права, свободи, соборності та необхідності реалізації стратегічних національних інтересів у рамках національної стратегії розвитку. Схожий підхід спостерігаємо і в роботі Ю. Оборотова, який вказує, що „ефективність державного управління прямо пов’язана із залученням кращих суб’єктів з існуючих еліт, а це утверджує аристократичні начала в організації й діяльності сучасної держави” [175, с. 9].

Існування громадського контролю, державно-приватного партнерства, окремих представницьких функцій — інструменти, які також можуть бути використані в новій комплексній моделі форми держави, зокрема в рамках політичного режиму у поствоєнній Українській державі [224].

3.2 ПРІОРИТЕТНА ФОРМА ПРАВЛІННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Належний аналіз теоретичної бази при конструюванні української моделі модернізації політичної системи здатний стати основою практичного розвитку функціональної рівноваги органів державного правління, стабілізації соціально-політичного простору та інтенсифікації становлення реальної демократії в межах української політичної системи. Проведення практичної модернізації українського державного правління потребує комплексного аналізу різноманітних чинників, які передують цьому процесу і згодом можуть відобразитись на ефективності демократичних перетворень [147, с. 398].

Важливим методом реалізації означених завдань має виступати *політичне моделювання*.

На думку П. Мироненка, визначальною характеристикою тривалих модифікацій українського політичного устрою та реформації механізмів кореляції державних органів влади, в рамках демократизації соціально-політичного простору, виступає *дисбаланс форми державного правління* [147, с. 398].

Надмірний ухил у напрямі мажоритарної демократії, особливо в багатьох країнах, де відчутна нестача природного консенсусу, потрібна саме консенсусна форма замість мажоритарної. Зазначена категорія включає країни з інтенсивними політичними модифікаціями, що походять з недавніх історичних подій — громадянська війна чи військова диктатура, значна соціально-економічна нерівність.

Отже, вважаємо, що доцільно зупинитись на деяких положеннях, зміст яких розкриває певні *недосконалості президентсько-парламентської форми правління*.

Як підкреслює П. Мироненко, домінування президента в організаційній системі державного устрою України детермінувало концентрацію політичного ресурсу в цій владній інституції, що надало українському політичному

процесу певних рис персоніфікації — надмірного впливу окремого політичного суб'єкта на процедуру функціонування державного апарату [147, с. 397].

Однак тут можна навести і опозиційну думку щодо концентрації влади окремими партіями в парламенті. Зокрема А. Колодій відзначає, що парламентська форма правління приховує у собі загрози „партійної (кланово-олігархічної) диктатури — через відсутність достатніх протига та потенційну можливість бути використаною для партійно-вождистського панування за допомогою маніпуляцій у парламенті і з парламентом” [95, с. 208].

Тобто аргумент щодо „концентрації” влади є, по суті, не раціональним, адже за президентсько-парламентської форми правління у прагненні до надмірної „концентрації” влади будуть звинувачувати інститут глави держави, а при парламентсько-президентській — парламент. Тож названий критерій є науково не раціональним і не валідним.

Окрім того, П. Мироненко відзначає, що превалювання президентської інстанції та визначальна роль цього інституту нівелювала конструктивістський потенціал парламенту, тотальне домінування політичних суб'єктів однієї політичної ідентифікації у парламентській, президентській та урядовій інстанціях зумовило мінімізацію конструктивної активності опозиційних сил, що негативно відобразилося на артикуляції неконформістських інтересів суспільних мас та прогресі діяльності владної еліти, заснованому на раціональній політичній конкуренції [147, с. 397].

Однак вказані фактори мають мінімальний потенціал для реалізації за умови функціонування ефективної системи стримувань та протига, а головне — повної й активної реалізації власних повноважень.

Вказівка на будь-які „превалювання, концентрацію, домінування” влади є можливою тоді, коли інші гілки влади пасивні, тобто надають мовчазну згоду на перебирання тих повноважень, з яким вони не можуть упоратись, на кшталт „права громадян бути обраними до представницьких органів”. Зумовленість ідентифікації такого статусу цих органів відбувається не через власні дії, а

через діяльність інших гілок влади, яких унаслідок цього і звинувачують в „узурпації” влади. Такий підхід є некоректним.

Тож розгляд слабких сторін будь-якої форми правління парадигмально потрібно проводити крізь аналіз діянь (дій і бездіяльності) того суб’єкта, владні повноваження якого визначають форму правління. Тобто суб’єкта, який несе всю повноту відповідальності за несвоєчасне виконання, неповну реалізацію, неефективність, втрату функціональності, фрагментацію структурної єдності. Отже, маємо послуговуватись проактивною парадигмою, а не реактивною, в рамках якої слабкості однієї форми детерміновані домінантними тенденціями розвитку іншої. Це наша наукова позиція.

Отже, з’ясувавши так звані „слабкі сторони” президентсько-парламентської форми, наступним етапом дослідження визначили формулювання *слабких сторін парламентсько-президентської форми, зокрема парламенту* у владному трикутнику „глава держави — уряд — парламент”.

Низький рівень ефективності функціонування законодавчої гілки влади в українських політичних реаліях уможливорює констатацію, що, починаючи з 2004 року, парламент здебільшого був побудований на конфронтаційних налаштуваннях коаліції більшості і опозиційних сил, через що постійно втрачав значний рівень функціональності та потенціал, підсилюючи інші гілки влади, створюючи умови до порушення балансу повноважень і жорсткого та неухильного дотримання принципу демократичного розподілу влади.

Об’єктивна необхідність модернізації форми державного правління не була своєчасно ідентифікована, через що сформувалася чітка тенденція до відсутності кореляції структурних елементів політичної системи — громадянського суспільства і політичної еліти.

Однак не варто забувати і того факту, що фактично український народ був відірваний від керування державою всупереч ст. 5 Конституції України, прийнятої від його імені, адже була прийнята без затвердження на загальнонародному референдумі [264, с. 42].

Під час збройної агресії і домінування Президента України як Верховного головнокомандувача, функціонування пропрезидентської більшості в парламенті, як наслідок в Україні де-факто функціонує президентсько-парламентська республіка. Тобто де-юре, у парламентсько-президентській республіці в парламенту України за умови війни почасти зменшуються функціональні можливості в контексті домінування глави держави передусім через його здатність до забезпечення стабільності усієї системи державної влади. А це в умовах зміни балансу владних повноважень, потребує, на думку А. Георгіци, зміни форми правління [45, с. 71].

Тож політичний процес в Україні доцільно розглядати в контексті еволюції державності як усвідомленого процесу реалізації і творення ідеї держави та її інститутів.

Теоретичні пропозиції окремих дослідників щодо переходу до парламентської республіки [82] принаймні не відповідають сучасним реаліям розвитку Української держави, її боротьбі із РОВ, характеру та масштабам, термінам збройної відсічі агресії і функціонування в умовах війни.

У такому контексті і відповідно до реальних подій, що відбуваються в країні, складними для реалізації виглядають абстрактні моделі „зигзагів трансформацій політичного режиму в Україні” [141], „впровадження інституту контрасигнатури” [138], утвердження у політико-правову практику гібридних або нетипових форм правління (пристосування теоретичних ідей далекої минувшини до сьогоднішніх реалій [263] або ж різноманітні інтерпретації змісту понять *атипові форми правління* як симбіоз республіки і монархії і *гібридні* — симбіоз видів монархій і республік) та інших почасти далеких від практики пропозицій.

Адже, на думку Г. Зеленько, саме гібридні режими перебувають у зоні ризику, і потрапляння країни у гібридний стан означає поступове її перетворення на так звану „failed state” — країну, яка не відбулася, з усіма негативними проявами: бідність, втрата ознак державності, невиконання державою своїх функцій і неминуча втрата суверенітету [80, с. 407].

Маємо також говорити про необхідність формування достатньої кількості прогресивного й інтелектуального *електорату*, здатного виявляти власну політичну волю та ідентифікацію через свідомий аналіз політичного середовища, прогнозування моделей діяльності політичних систем та усвідомлення власної відповідальності за формування тієї чи тієї політичної системи, участь у процесах державотворення.

Розвиваючи нашу думку, А. Колодій, відзначила „низьку правову культуру українського суспільства” і пропонувала „зберегти і навіть ускладнити змішану форму правління, забезпечивши максимум горизонтальних та деякі вертикальні противаги й усунувши з неї усі недоречності ... в процесі інституційного дизайну і загальнонаціональної дискусії, співпраці експертів з народом і політичними діячами” [95, с. 209].

На слабкість *демократичного парламентаризму* між двома світовими війнами в Іспанії Португалії, Греції, Італії Австрії Німеччині та більшій частині Європи вказує С. Ліпсет, на наводячи водночас приклади стабільного *демократичного президентського правління* — Чилі (до С. Альєнде), Коста-Ріка та Уругвай [115, с. 35].

Подібна думка, але в іншій інтерпретації, подана і в роботах А. Георгіци, який констатує:

- важкість забезпечення плідної роботи коаліційного уряду;
- нестабільність коаліцій у парламентських системах, що призводить до частой зміни урядів;
- відсутність стійкості політичної системи загалом;
- пов’язаність політичною ідеологією не завжди уможлиблює своєчасно реагувати на реальні загрози державі;
- під час парламентської кризи відчутний брак повноважень;
- пониження ролі парламенту через узурпацію влади урядом, що спричиняє дисбаланс у системі стримувань і противаг [45, с. 71].

Як висновок стверджуємо, що за період відновлення державності з 1991 року формування парламентсько-президентської форми правління

відбувалося зі значними порушеннями, причому передусім з боку законодавчого органу, що свідчить про його надмірне бажання до концентрації влади, порушує баланс стримувань і противаг. Такий стан справ потребує перегляду з урахуванням необхідності і реальних можливостей до реалізації національних інтересів, нормативного закріплення і легітимації тієї форми правління, яка найбільш повно і відповідально здатна формувати і реалізувати *стратегічний курс держави*.

На наш погляд, такою **пріоритетною формою правління в Українській державі**, яка фактично вже функціонує і має бути лише нормативно закріплена, на нинішньому етапі має виступати **президентсько-парламентська**.

Нижче буде подано наукове обґрунтування нашої позиції.

Визначальним у сучасних умовах є чітке розуміння і тлумачення ст. 102 Конституції України, в якій чітко відзначено, що **Президент України є главою держави** і виступає від її імені. Президент є **гарантом**:

1) державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина;

2) реалізації *стратегічного курсу* держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

А це, зрозуміло, це є додатковим аргументом на користь нашої позиції щодо необхідності правильного розуміння сучасних процесів трансформації форми правління і формування на цьому етапі **президентсько-парламентської республіки**.

Форма правління не є статичною, вона має відповідати реальним і дійсним потребам щодо реалізації пріоритетних національних інтересів. Сутність категорії „національний інтерес” достатньо повно досліджена в науковій літературі, однак, як нами було продемонстровано вище при здійсненні аналізу сучасних загроз формі правління, нормотворець почасти застосовує різні формулювання для визначення фундаментальних цінностей

та усвідомлених і нормативно закріплених потреб української нації. Тож, щоб не вносити плутанину, ми дотримуємося усталеної позиції і родовим поняттям вважаємо категорію „національний інтерес”, що не є статичною і характеризується змінюваністю пріоритетів у їх (національних інтересів) реалізації. Звідси — кожному етапу відповідають ті інтереси, реалізація яких є переважною, має провідне значення, більш необхідна і нагальна. Її ми визначаємо поняттям „*пріоритетний національний інтерес*”.

Отже, на сучасному етапі *пріоритетними національними інтересами* для України в контексті теми нашої дисертації є: збереження державності, гарантування суверенітету, забезпечення недоторканності державних кордонів і територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, побудова цілісної та стабільної інституційної системи. Тобто саме ці інтереси і становлять зміст форми правління на сучасному етапі державотворення в тому розумінні, яке було нами викладно в першому розділі дослідження.

Резонує нашій позиції думка С. Ковбасюка, який відзначає, що „побудова цілісної і стабільної інституційної системи сучасної держави означає паралельний і комбінований розвиток місцевих, національних і наднаціональних політико-адміністративних структур. Сучасні суспільства, в дійсності, стають все більш і більш складними, що впливає з виникнення на політичній сцені все більшої кількості інститутів та формування конкурентного інституційного середовища” [91, с. 32].

Президент як глава держави формує і впроваджує *стратегічну політику, окремі елементи її моделі*, що має наслідком саме інституційні зміни, тобто зміни в балансі повноважень у межах владного трикутника, які й формують умови для впливу на визначення виду форми правління. У своїх Щорічних посланнях до ВРУ „Про внутрішнє та зовнішнє становище України” [7; 8] Президент України визначає курс розвитку держави як кінцеву мету національного-політичного розвитку, а потім закріплює його реалізацію за окремими найбільш важливими сферами життєдіяльності відповідними НПА,

зокрема, рішеннями РНБОУ, які уводяться в дію відповідними указами Президента, якими затверджуються, з-поміж різних НПА, стратегії [236].

На цю ж ознаку звертає увагу українська дослідниця М. Нурмухаметова, яка здійснила спробу детермінації реалізації *стратегічного курсу* розвитку країни із формою правління [160]. На її думку, залежно від форми правління, інститут глави держави не тільки змінює наповнення стратегічного курсу держави, але й сам формує її сенс — принаймні що більше у цього інституту повноважень, то більше держава орієнтується на зовнішні вектори розвитку, й навпаки — що менше у глави держави повноважень, то більше він зосереджує уваги на внутрішній політиці [160, с. 194].

Також нами підтримується науково виважена позиція О. Головка, який, наголошуючи на необхідності наявності *стратегії державотворення* та процесу перспективного й оперативного стратегування, констатує, що „для створення держави нового типу всередині країни на інституційному рівні повинна з’явитися *стратегічна позиція*, яка може протистояти стратегіям Росії, Європи та США, незалежно від наших геополітичних орієнтацій. У сучасному складному світі держава це те, що може мати незалежну (суверенну) стратегію, які би інститути чи організації під цим не розумілися. Маємо незалежну стратегію, значить маємо державу. Не можемо мати незалежну стратегію, хоч і маємо всі державні атрибути, — не маємо держави” [46, с. 12–13].

Отже, підбиваємо підсумок: визначення стратегічного курсу Президентом є як науково *обґрунтованим*, так і *легітимованим*. Більше того, воно історично обумовлене і відлунює спадкоємність українських традицій до правотворення. Адже нинішні Щорічні послання Президента України до ВРУ „Про внутрішнє та зовнішнє становище України” є наслідуванням такого документа за часів існування Української Держави П. Скоропадського, як „Грамота до усього Українського народу”, в якій були відображені процеси у конкретний історичний період, а також встановлювалася форма правління, визначався стратегічний курс Української Держави [128].

Тому не можемо підтримати думку М. Нурмухометової, що „глава держави у змішаній республіці має постійно звертатися до законодавчої гілки влади з проханням затвердити ту або іншу стратегію розвитку держави” [160, с. 198]. У сучасній практиці така теза не відповідає дійсності, адже Президент України має достатньо повноважень як щодо визначення стратегічного курсу держави й організаційних механізмів їх реалізації, так і його легітимації через такі механізми:

- Укази Президента, які вводять у дію відповідні Рішення РНБОУ і якими затверджуються різноманітні стратегії, доктрини, концепції, державні програми тощо;
- **директиви** і накази з питань оборони, доручення, вказівки, технічні завдання [189];
- **президентську партію** в парламенті. Її існування мінімізує охлократизацію політики, формує умови для стійкості коаліції і партійної системи, закладає стабільність у політичну систему. За умови відсутності президентської партії, воля народних депутатів фактично не впливає на стратегічний курс, обраний президентом. Питання полягає дещо в іншому: трансформаційний характер сучасної правової та політичної систем, існування різних груп впливу, відповідних різних інтересів. Ось чому для ефективної реалізації стратегічного курсу постала потреба в побудові ієрархічної команди однодумців, що сповідують ідеологію, розділяють методологію, готові втілювати у практичній царині обраний курс.

У переважній більшості публікацій домінує підхід, за якого Президент України, відповідно до ст. 106 Конституції України, на основі і на виконання Конституції і законів України видає *укази і розпорядження*, які є обов’язковими до виконання на території України [131, с. 275]. Однак здійснений формально-юридичний аналіз видової картини правових інструментів діяльності інституту глави держави, дає змогу розширити цей усталений підхід. Тож нижче розглянемо такий важливий і реально використовуваний на практиці акт глави держави, як **директива**.

На думку Я. Берназюка, **директива Президента України** — це одна з форм актів глави держави, яка видається ним у процесі виконання повноважень у таких сферах, як зовнішньополітична діяльність і сфера національної безпеки та оборони, і передбачає надання завдання певним посадовим особам або органам влади діяти лише у визначених межах та допускає варіативність поведінки цих суб'єктів; вона може бути усною або письмовою і характеризується такими ознаками: обов'язковість, непублічність, оперативність, строковість дії та обов'язок суб'єкта, якому цей акт адресований, одноразово або систематично надавати звіту Президентіві України [19, с. 162].

Наша думка знаходить підтвердження і в дослідженнях В. Парсонса, який стверджує, що *стратегічна політика*, становлячи комплекс публічних і непублічних дій, повинна завжди мати наслідком інституційні зміни [186, с. 63–64]. Розвиваючи цю думку, М. Нурмухометова конкретизує, що категорія „стратегічний курс розвитку держави” сьогодні набула нового фундаментального визначення, оскільки демонструє змістове наповнення внутрішньодержавної та зовнішньої політики владних елітарних груп і включає низку фундаментальних ознак соціокультурного та політичного значення [159, с. 171].

Інституційна роль Президента України як гаранта додержання Конституції, Верховного Головнокомандувача ЗСУ і голови РНБОУ повністю детермінує курс зовнішньої політики, в тому числі безпекової, і ключові компоненти стратегії розвитку держави. Адже останнє зумовлено реальною, а не проголошеною, дієвою моделлю відносин між вищими органами державної влади.

Більше того, як було зазначено нами у другому розділі при описі сучасних загроз, саме Президент своїми указами уводить в дію рішення РНБОУ і затверджує Стратегію національної безпеки України, інші стратегічні документи, якими може бути встановлено певний президентський курс, зокрема і щодо статусу держави у світі, лідерства, домінування тощо.

Механізмом реалізації президентського курсу в рамках РНБОУ, відповідно до ст. 14 ЗУ „Про Раду національної безпеки і оборони України” виступають: 1) міжвідомчі комісії; 2) робочі органи; 3) консультативні органи [203].

Отже, оскільки саме на Президента України за його правовим статусом покладено обов’язок *формування та реалізації стратегічного курсу держави*, здійснення стратегічної політики, то саме цей чинник, виступає визначальним для об’єктивного виділення такого виду республіканської форми правління на цьому етапі: **президентсько-парламентської**.

Поза це, здійснений нами аналіз уможливорює сформулювати і доповнити наявні класифікації періодизації сучасних форм правління Української держави після *парламентсько-президентської республіки*, що функціонувала відповідно до Закону України „Про внесення змін до Конституції України” з моменту набуття повноважень Верховною Радою України, обраною в 2006 році, наступним п’ятим етапом: *президентсько-парламентська республіка* — *початок датуємо нами 21 липня 2019 року*, коли відбулися позачергові вибори народних депутатів Верховної Ради України, призначені новообраним Президентом України Володимиром Зеленським, який під час інавгураційної промови 20 травня 2019 року заявив про намір *розпустити парламент*.

Головне при цій формі правління, за влучним виразом В. Якушика, відбудувати чітку взаємодію населення із владою, яка, власне, і формує той ланцюжок певних політичних процесів, які є результатом й одночасно причиною певних вимог [269, с. 279].

Додаткова аргументація означеної позиції суто практичного характеру щодо оприямленої гіпотези, окрім уже поданої вище в дослідженні, має такий вигляд.

За результатами виборів було сформовано Верховну Раду України 9-го скликання, в якій президентська партія «Слуга народу» отримала більшість мандатів (254 з 450) і права коаліції депутатських фракцій.

Попередні класифікації періодизації форм правління мали своїм критерієм підписання певних конституційних актів, в яких закріплювалися відповідні зміни. За цього випадку нами запропоновано альтернативний підхід, за якого з урахуванням практичного аналізу правового статусу вищих органів влади, їхнього впливу на баланс повноважень, реалізацію внутрішньої та зовнішньої політики було сформульовано науково обґрунтований висновок про доцільність використання різноманітних критеріїв щодо визначення виду форми правління.

Рішучість у проведенні влітку 2019-го року дострокових парламентських виборів, була зумовлена прихильністю до прагматичних та дієвих процедур, призначенням на різноманітні посади людей, що сповідують ідеологію Президента, відкритими і публічними дискусіями із чиновниками різного рівня, відвертою роботою з державницьких позицій із опозиційними політичними силами, ефективною реалізацією окремих елементів концепції стратегічних комунікацій, зокрема у медіасфері.

Нині можна стверджувати, що після початку повномасштабної збройної агресії Україна має Президента, який функціонально й організаційно зумів, не порушуючи системної інституційної рівноваги, здійснити відповідно до Конституції України, а також Закону України „Про Раду національної безпеки і оборони України”, зберегти цілісність влади, у тому числі і завдяки діяльності Офісу Президента.

Формування єдиної команди однодумців, які поділяють ідеологію Президента України на всіх рівнях, розроблення наративних схем для реалізації різноманітних комунікаційних стратегій, вертикально інтегрована система прийняття і реалізації рішень, на нинішньому етапі державотворення формують інституційну завершеність та визначають інституційну роль Президента провідною.

Наша думка знаходить своє підтвердження і в наукових розробках В. Дудченко і О. Пасечник, які визначають чотири глобальні напрями

комунікації в державному управлінні: стратегічні комунікації; кризові комунікації; масові комунікації; міжособистісні комунікації [65, с. 20].

Наведений аналіз практичної реалізації главою держави своїх повноважень також дуже точно описаний і визначений американським дослідником Е. Хейвудом, який наголошує, що інститут глави держави через власну специфіку діяльності прямо визначає особливості організації **всієї системи державної влади** й формує стратегію її розвитку [257, с. 41].

Змішана форма правління, представлена в Україні, полягає у впровадженні деяких ознак президентської і парламентської форм правління. А отже, на підставі Закону України „Про внесення змін до Конституції України”, який набрав чинності з 1 січня 2006 року, Україна перейшла до *парламентсько-президентської* форми державного правління. Для того, щоб не виходити за межі власного предмета дослідження, залишаємо для подальших наукових дискусій тематику ролі розвитку конституційного процесу і його впливу на форму правління, а також спроби формування суто парламентської республіки, які робилися в різний час.

Здійснений аналіз значної кількості наукових публікацій щодо негативних або слабких елементів президентської або президентсько-парламентської форми правління, свідчить про їхню певну односторонність, неповноту. Адже нами констатується замала кількість публікацій, присвячених недосконалості парламентаризму. Ще раз наголосимо, що інтерпретуємо ці питання як наукові, у жодному разі не маючи на меті дискредитацію будь-якої форми, прагнучи натомість встановити об'єктивність.

Так, звертаємо увагу на думку В. Богатира, який, аналізуючи питання легітимності законодавчого процесу, зазначив: „Законодавець, незважаючи на те, що Рішення Конституційного Суду є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене, виходячи з політичної доцільності, з метою надання своїм діям ознак законності і порушуючи процедуру внесення змін до Конституції відновив зручну на той

час редакцію Конституції, яка передбачала можливість виконання обов'язків Президента на період до обрання і вступу на пост нового Президента — Головою Верховної Ради. Де-факто, цей закон мав відмінити дію вищезгаданого Рішення Конституційного Суду України, а для того щоб «убезпечити» себе і закріпити досягнутий результат парламентарі прийняли Постанову Верховної Ради України № 775-VII від 24.02.2014 року „Про реагування на факти порушення суддями Конституційного Суду України присяги судді”, якою було звільнено низку суддів Конституційного Суду України та зобов'язано Генеральну прокуратуру порушити кримінальне провадження по факту прийняття Рішення Конституційного Суду № 20-рп/2010 і притягти усіх винних осіб до відповідальності” [21].

І таких практичних дій у рамках законодавчого процесу, які викликають суттєві й обґрунтовані питання щодо легітимності, у практиці парламентаризму чимало.

Додатково важливим у цьому аспекті виступає аналіз у рамках окремих досліджень *ролі та значення судової влади* у становленні сучасної форми правління, адже сутність цієї гілки влади, виражена в конституційних актах, полягає в тому, що вона виступає важливою передумовою стабільності політичних систем, значно обмежуючи свавілля і радикалізм окремих політичних інститутів, надмірну концентрацію влади, що загрожує балансу і стабільному функціонуванню системи стримувань та противаг [4]. Однак, як переконливо свідчить І. Алексєєнко, „самостійність та політичне значення судової гілки влади залежить від наявності сталого політичного режиму” [4, с. 203]. У нинішніх умовах сталість політичного режиму поки що є не фактом, а метою системних трансформацій, зокрема судової системи.

На сьогодні очевидно, що саме **завдяки Президентіві України:**

– *як гаранта Конституції України* — розроблено й оприлюднено світу „формулу миру”, що складається з десяти пунктів: радіаційна і ядерна безпека, продовольча безпека, енергетична безпека, звільнення всіх полонених і депортованих, виконання Статуту ООН і відновлення територіальної

цілісності України та світового порядку, виведення російських військ і припинення бойових дій, повернення справедливості, протидія екоциду, недопущення ескалації; фіксація закінчення війни [79];

- як *Верховного Головнокомандувача ЗСУ* — сформовано умови та здійснено низку організаційних заходів щодо серії систематичних дипломатичних зустрічей на рівні міністрів оборони кількох десятків країн світу, що відбуваються з метою синхронізації і прискорення надання військової зброї Україні для протистояння російському повномасштабному вторгненню й обговорення питань підтримки України після закінчення війни;

- як *голови РНБОУ* — вжито системні заходи до кардинального посилення координації та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану;

- збережено державність у перші дні широкомасштабної збройної агресії;

- з метою збереження системної інституційної стійкості централізація влади стала об'єктивною необхідністю в умовах дисфункціоналізації певних державних інститутів;

- здійснено комплекс безпрецедентних активних заходів у сфері зовнішньої політики з метою консолідації світової спільноти у боротьбі з РОВ та надання комплексної допомоги Україні;

- за підтримки США було розроблено й ухвалено «Закон про надання Президентові розширених повноважень щодо укладання угод з Урядом України про позику або оренду оборонних виробів цьому Урядові для захисту цивільного населення в Україні від російського військового вторгнення та для інших цілей», і підписано його Президентом США 9 травня 2022 року [12];

- суттєво посилено нормотвірну діяльність, наслідком чого стало розроблення та введення в дію відповідними указами Президента України значної кількості передусім *стратегій* як актів *стратегічної правотворчості*,

що свідчить, на думку українського вченого В. Ліпкана, про „помітну рішучість і послідовність влади за каденції Президента України В. Зеленського, до ухвалення швидких та ефективних рішень, здатність брати на себе відповідальність у скрутних ситуаціях, в умовах дисбалансу влади та гілок влади в цілому в умовах тиску з боку різноманітних агентів впливу та внутрішніх колаборантів і п'ятої колони, а також цілеспрямованих інформаційно-психологічних та гібридних операцій, що ведуться на постійній основі проти України” [125, с. 563–564].

Важливим є те, щоб за такої форми правління і концентрації влади відбувався паралельний процес концентрації відповідальності в умовах необхідності забезпечення єдності усього політичного й військового керівництва та формування здатності і принциповості політиків вживати непопулярні, проте життєво необхідні кроки, зберігаючи при цьому дієвість державного механізму, оптимальне співвідношення держави з громадянським суспільством і людиною І це, на думку М. Орзіха є „важливим в умовах визнання людини найвищою соціальною цінністю та оцінки діяльності держави самі під таким кутом зору” [181, с. 73].

Від здатності політичного лідера брати на себе відповідальність залежить подальша ефективність реалізації як стратегічного курсу держави, так і функціонування **президентсько-парламентської форми правління, що реально існує на нинішньому етапі в Україні**. На необхідність і оптимальність президентсько-парламентської форми правління у той чи той спосіб відповідно до предмета дослідження і застосованих методів, вказується і в інших дослідженнях [41, с. 19-20].

Тож повторюємо: **концентрація влади має дорівнювати концентрації відповідальності**, адже за інших умов це може бути шляхом або до збереження форми правління, але трансформацією політичного режиму на авторитарний, або ж перетворенню республіки на суперпрезидентську, що може внести, на думку окремих дослідників, суттєві елементи дезорганізації до політичної системи [264, с. 43]. Адже свого часу окремі дослідники

констатували, що п'ять проєктів Конституції України (1991, 1992, 1993, 1995 та 1996 рр.) охоплювали різні модифікації напівпрезидентської або повністю президентської системи, а компромісні варіанти розподілу політичного впливу в системі взагалі не розглядалися [80, с. 47].

У даному випадку методологічно цінними виступають дослідження Ю. Оборотова, присвячені аналізу *„образу держави”*. Зокрема, в контексті викладеного щодо *„концентрації влади”* доцільно навести думку Ю. Оборотова, котрий відзначає, що у теоретичному плані образу сучасної держави відповідає парадигма *„легітимної держави”*, тобто держави, що користується підтримкою народу і контролюється громадянським суспільством. Легітимна держава перемагає недоліки як максимальної держави (справедлива держава з її колосальною бюрократією), так і мінімальної держави (держава політичного реалізму, що обмежує свою діяльність охороною кордонів і боротьбою зі злочинністю) [163, с. 8].

Цінність форми правління та її стійкість, цілісність інститутів влади та стратегічність їхньої діяльності, інтегративна безпека і демократичний режим — це ті умови, які мають бути також враховані при практичному впровадженні та реалізації президентсько-парламентської форми правління в Україні.

Як справедливо із цього приводу відмічає С. Ковбасюк: *„Побудова цілісної та стабільної сучасної держави потребує такої системи інститутів державної влади, яка дасть можливість досягти основних цілей розвитку країни, враховуючи значне зростання економіки, скорочення масштабів бідності та набуття здатності ефективно конкурувати в масштабах глобальної економіки”* [91, с. 32].

Дотримання таких параметрів функціонування інституту глави держави зумовить нівелювання критики щодо *„концентрації влади”*, адже за умов її фрагментації виникає слабка керованість державою, особливо в кризових ситуаціях.

Більшість авторів, розглядаючи президентську або президентсько-парламентську форму правління, аксіоматично стверджують про ризик „концентрації влади”, особливо під час збройної агресії в рамках Офісу Президента. За даного випадку простежується методологічна недосконалість такого підходу, оскільки він ґрунтується на усвідомленні віртуального образу сучасної держави з явним прагненням підкреслити відповідність існуючої держави визначенням в теорії тим чи іншим критеріям, консенсусно схваленим та визнаним світовим співтовариством.

Однак при цьому:

- не наводяться належні науково обґрунтовані аргументи такої позиції, тобто факт постулюється як даність;
- не визначаються параметральні характеристики поняття „концентрація влади”, встановлення яких давало б змогу говорити про або дійсність такої „загрози” або, принаймні, про її потенційність;
- не перераховуються ті повноваження, які „концентруються” і звідки вони беруться, тобто як і в який спосіб порушується система розподілу влади і змінюється баланс владних повноважень.

Відповідно, окрема увага при розробленні перспективних напрямів удосконалення форми правління має бути зосереджена на визначенні правового статусу Офісу Президента України.

Більшість теоретиків сходяться на думці, що зосередження влади в цій структурі без нормативно визначеного її правового статусу суттєво перешкоджає створенню і функціонуванню як окремих політичних партій, так і парламентаризму як явища. Однак, як нами було науково доведено, Офіс Президента України виступає визначальним організаційним механізмом інституту глави держави. Переконані, що розроблення та ухвалення окремого Закону України „Про Офіс Президента України” врегулює чимало дискусійних, у тому числі популістських питань.

Семантично, з урахуванням методів екстраполяції, політичного моделювання та сценарного підходу, стверджувати про „концентрацію влади”, можна було б, якщо Президент України отримав право [37; 38; 39]:

- 1) оголошення воєнного стану, як це передбачено в Конституції Туреччини;
- 2) видання указів, що мають силу закону;
- 3) уведення прямого президентського правління в окремих областях / на окремих територіях, як це передбачено Конституцією Індії;
- 4) оголошення надзвичайного стану у сфері фінансів, як це передбачено Конституцією Індії.

Тобто стверджувати про дійсну „концентрацію” можна лише тоді, коли за ефективного функціонування системи стримувань і противаг відбувається неузгоджена з іншими гілками влади діяльність щодо збільшення власних повноважень, самонаділення ними, поза схваленням цих процесів у рамках інших гілок влади. І це загалом призводить до порушення системи стримувань і противаг, шляхом непередбаченої в НПА процедури зміни форми правління.

Так само, як і наявність *пропрезидентської партії* в парламенті, що формує більшість, певним чином знімає питання щодо протистояння у владному трикутнику, передусім президента і парламенту.

У згаданому аспекті корисними виступають методологічні дослідження Ю. Оборотова, який поділив правові системи залежно від використання правової спадщини на: віддиференційовані (право існує як відокремлене, відносно самостійне явище щодо релігії, моралі, звичаю, політики) і невіддиференційовані (право нерозривно пов'язано з іншими регуляторами і цінностями) [164]. Отже, з метою нерозривного зв'язку права і з іншими цінностями ухвалення даного закону сприятиме легітимації реально існуючої у правовій реальності президентсько-парламентської форми правління.

У цьому контексті також доводиться констатувати про необхідність подальших досліджень феномену „інституту президентства” [29; 101; 83; 191], у рамках якого вивчається особистісна сторона феномену, досліджуються та

визначаються низка процедур, комплексних заходів та організаційних механізмів. Адже трансформація політичного середовища, заснована на ідеологічній спрямованості, національних особливостях, соціальних інтенціях, відображається на модернізації республіканської форми організації політичної влади [150, с. 14]. Через це практичне моделювання пріоритетної форми правління має супроводжуватися концептуальною ревізією республіканської парадигми.

Зрештою, питання не стільки в назвах і здатності до ідентифікації тих чи тих форм правління, а в тому, щоб державна політика в контексті утвердження демократичної системи влади була:

- *ефективною* з позицій отриманих результатів;
- *оптимальною* з урахуванням наявних і залучених ресурсів;
- *досяжною* — з огляду на інтелектуальний, духовний, інфраструктурний та інші види потенціалів;
- *стратегічною* — з урахуванням необхідності функціонування держави відповідно до власної стратегії розвитку і здатностей до самостійного розроблення та впровадження стратегічної політики.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

У результаті аналізу проведених досліджень констатовано, що в переважній більшості з них наголос робиться на практичній безальтернативності республіканської форми правління. Застосовано системний підхід до прагматичної оцінки сильних і слабких сторін такої форми правління відповідно до контексту збройної агресії РФ проти Української держави, в тому числі зовнішніх чинників, що впливають на неї.

Визначено слабкі сторони республіканської форми правління, з позицій компаративного методу таких двох базових форм правління: республіка і монархія, у результаті чого сформульовано висновок, що сучасні війни здебільшого відбуваються між державами, які мають різні форми правління.

Відзначається, що системні трансформації політико-безпекового і соціально-економічного спрямування, потребують переосмислення сталих підходів до класифікації форм правління.

Ілюструється факт відсутності прямої залежності економічного зростання від *форми правління і форми політичного режиму*, **на противагу існуванню такої залежності між формами правління: республікою та монархією.**

Констатовано, що трансформація самого питання про еволюцію форми правління ґрунтується передусім не лише на поняттях теорії, а на прагматизмі щодо реалізації стратегічних національних інтересів, стратегічній політиці і стратегічному курсі держави, компетентності, фаховості й відданості, творенні державності і збереженні національної ідентичності. У контексті аналізу наукових підходів до питань трансформації форми правління в Україні виділено ті, у рамках яких автори по-різному формують наукові завдання, і отримують різні висновки.

Проведене нами дослідження практичної реалізації матриці модифікації форми правління в українських соціально-політичних реаліях має створити передумови для врахування реальних та потенційних загроз формі правління разом із формуванням адекватних можливостей, забезпечених відповідним ресурсним потенціалом, щодо модернізації політичного устрою.

Сучасні наукові розвідки при формулюванні пропозицій щодо трансформації форми правління сучасної Української держави не завжди враховують системні чинники, передусім безпекового порядку. Більшість авторів меншою мірою послуговуються безпекознавчою парадигмою, тенденціями безпекоренесансу, надаючи перевагу аналізу питань удосконалення форм правління винятково через конституційно-правову призму збільшення можливостей органів місцевого самоврядування та місцевих органів влади, децентралізацію і розширення повноважень місцевих органів влади, конституційний дизайн.

Правовий вимір моделювання політичної системи та інституціоналізації системи державної влади зумовлює більше включення результатів теоретичних досліджень, у рамках яких формуються різноманітні моделі трансформації форми правління, яка відбувається в умовах вибудови національної свідомості, самопошани і національної гордості і має орієнтуватися не лише на теоретичні закономірності, а й на вивчення практичного досвіду.

Триваюча повномасштабна збройна агресія проти України додатково руйнує комплекси меншовартості та хибне розуміння України у світі. Прийняття в ЄС стане поштовхом для активізації інституційного дизайну, удосконалення форми правління, що має віддзеркалювати не лише бачення себе зсередини держави, а передусім ефективне функціонування держави в глобалізованому, позбавленому перспектив стабільного миру, світі, активну реалізацію суб'єктності.

У поєднанні з іншими змінами геостратегічного ландшафту Українська держава має стати зрозумілим, прогнозованим і передбачуваним, надійним стратегічним партнером країн колективного Заходу зі стабільною політичною системою, вибудованою інституційною системою, чітким і нормативно закріпленим розподілом функцій влади.

Розроблено проблемоутворювальну матрицю питань, розв'язання яких має визначати напрями трансформації форми правління: за якої форми правління може бути розроблено і впроваджено стратегічний курс держави, спрямований на реалізацію стратегічного потенціалу і реальних спроможностей забезпечення та гарантування: державного суверенітету, соборності, національної єдності, демократичного конституційного ладу, територіальної цілісності Української держави і недоторканності державного кордону, оборонного, економічного й науково-технічного потенціалу, кібербезпеки та інформаційної, безпеки об'єктів стратегічної інфраструктури, державної таємниці та службової інформації.

Висновується щодо необхідності послуговування положеннями концепції неопрагматизму, в рамках якої в Українській державі має бути сформовано такий політико-безпековий та соціально-правовий порядок, за якого владу здійснюватиме політична еліта (стратегічна меритократія) на основі верховенства права, розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову на підставі балансу повноважень між ними, свободи, соборності й необхідності реалізації стратегічних національних інтересів відповідно до стратегічного курсу держави, змістом якого виступає національний і державний розвиток.

Трансформація державності продемонструвала, що еволюція форм правління відбувалася не завжди природним шляхом, а була насаджена політичною кон'юктурою, несформованістю проукраїнських ідеологічних партій, значним впливом зовнішніх чинників на політичну систему. Через це обрання тих чи тих форм правління і навіть окремі аспекти проведеної Конституційної реформи, здійснювалися не стільки у форматі відповідності еволюції державності, скільки самотійно, контекстуально відірвано від реальних потреб української нації, рівня розвитку політичної нації, її культури, свідомості і національної ідентичності.

Роки незалежності і хаотичні спроби зміни республіканської форми правління довели неефективність такого підходу, адже основним завданням форми правління має виступати не руйнування суспільства, його дезорганізація, фрагментація і фактично формування умов для сепаратизму, а передусім консолідація, єдність навколо українських національних цінностей. Форма правління має виступати інструментом єдності нації, простором реалізації спільних інтересів.

В Україні має бути створена народна демократія, яка передбачає розвинену політичну систему, в рамках якої на засадах правової держави функціонуватимуть проукраїнські політичні партії, стійкі коаліції й уряди, сформована політична система, які вироблятимуть засади для формування та реалізації стратегічного курсу держави.

Тож зміна форми правління — це не просто копітка праця теоретиків у власних дослідженнях, а передусім формування такої організаційно-владної форми, яка забезпечить збереження держави, творення її стратегічних національних інтересів із урахуванням інтересів стратегічних партнерів, утвердження національної ідентичності. Тож питання полягає здебільшого не стільки в безпосередній назві форми правління, скільки у здатності й ефективності такої форми забезпечити реально необхідний зміст: реалізацію життєво важливих функцій і надання життєво важливих послуг.

Саме в такому векторі ми розглядаємо трансформацію сучасної форми правління Української держави із наступним формулюванням на підставі викладеного її *пріоритетної форми*.

Проведене дослідження дало підставу встановити, що трансформація форми правління зумовлена *необхідністю*:

1) підвищення ефективності функціонування інституційної системи влади в контексті забезпечення її цілісності і стійкості з метою досягнення цілей сталого розвитку, зокрема і в контексті протидії новим реальним і потенційним загрозам у сфері державної політики (внутрішній та зовнішній виміри) та безпеки;

2) більш цілеспрямованої діяльності у сфері державної політики (внутрішній та зовнішній виміри) і безпеки шляхом уточнення компетенції вищих органів державної влади складових сектору безпеки, необхідністю синхронізації завдань і функцій щодо ефективної реалізації державної політики;

3) змін правових, організаційних та інших засад функціонування вищих органів влади в умовах збройної агресії РФ проти України, необхідністю впровадження системного підходу до якнайшвидшої інтеграції до європейського та євроатлантичного безпекового, інформаційного, економічного політичного й інших видів простору в інтересах України;

4) інституціоналізації влади через подальший розвиток чітких та нормативно визначених режимів і процедур організації й функціонування системи вищих органів державної влади.

Тож, підсумовуючи результати проведеного дослідження, можемо науково обґрунтувати, що на даному етапі еволюції як державотворення, так і форми правління, оптимальною є **президентсько-парламентська республіка**.

Її переваги полягають у тому, що Президент України реалізує дві групи функцій:

- власні владні функції:

1) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки й оборони держави. Як Верховний Головнокомандувач ЗСУ, *видає директиви*;

2) у разі збройної агресії проти України **приймає рішення** про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань;

3) очолює Раду національної безпеки і оборони України, основними функціями якої виступають: внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації *засад внутрішньої і зовнішньої політики* у сфері національної безпеки і оборони; координація та здійснення *контролю за діяльністю органів виконавчої влади* у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України. Більше того, в рамках РНБОУ Президент України реалізує активну нормотвірну функцію через механізм затвердження проєктів державних програм, стратегій, доктрин, концепцій, які уводяться в дію відповідними указами Президента України, директив Верховного

Головнокомандувача Збройних Сил України, міжнародних договорів, інших нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони

- ***функції стосовно інших вищих органів державної влади, що впливають на баланс системи стримувань і противаг;***

4) припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених Конституцією України;

5) обирається всім населенням країни (а не парламентом);

6) вносить до Верховної Ради України подання про призначення Прем'єр-міністра України;

7) вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України;

8) зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їхньої конституційності;

9) реалізує право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України.

Важливим напрямом для подальших досліджень є ***концептуалізація етапів періодизації структури правового регулювання форми правління***, з'ясування ролі Щорічних послань Президента України до Верховної Ради України, змісту та рівня впливу директив Президента України як Верховного Головнокомандувача ЗСУ, а також ефективність та масштабність нормотвірної діяльності в рамках РНБОУ, зокрема уведення в дію указами Президента України різноманітних стратегій, концепцій і доктрин, державних програм тощо.

Отже, підсумовуємо, що визначені нами вище причини та умови, інші детермінанти, які впливають на форму правління, пріоритетні національні інтереси, загрози формам правління, а також напрями державної політики формують наукові засади для визнання оптимальною формою правління на сучасному етапі історичного і державного розвитку — ***президентсько-***

парламентську республіку. Про це свідчить і проведений нами детальний функціональний аналіз правового статусу Президента як: 1) глави держави; 2) Верховного Головнокомандувача ЗСУ; 3) Голови РНБОУ, а також реальний стан здійснення ним стратегічного управління у найбільш важливих сферах життєдіяльності і реалізації стратегічної політики та стратегічного курсу держави.

У результаті дослідження, і це виступає елементом наукової новизни, сформульовано авторську *модель матриці системних вимірів функціонування інституту глави держави*:

- *демократичний*: обирається всіма громадянами України (незалежно від інших гілок влади); знімається з посади в порядку імпічменту;
- *інституційний*: 1) глава держави; 2) гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина; реалізації *стратегічного курсу* держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; 3) Верховний Головнокомандувач ЗСУ, практично реалізує свій статус гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина; 4) Голова РНБОУ, гнучкість статусу якого, за умови стратегічного бачення, уможливорює розв'язувати майже увесь спектр питань у найбільш важливих сферах життєдіяльності;
- *правовий*: 1) Укази та розпорядження президента; 2) директиви, доручення, вказівки, технічні завдання; 3) стратегії, концепції, доктрини, державні програми;
- *організаційний*: 1) Офіс Президента України; 2) міжвідомчі комісії; робочі органи; консультативні органи при РНБОУ; 3) президентська партія в парламенті; 4) РНБОУ; 5) ЗСУ; 6) Національний інститут стратегічних досліджень, який є базовою науково-дослідною установою науково-аналітичного супроводження діяльності Президента України та Ради національної безпеки і оборони України, консультативно-дорадчим органом

при Президентіві України; здійснює науково-аналітичні й прогнозні дослідження проблем розвитку України, її національної безпеки, готує і подає Президентіві України, Раді національної безпеки і оборони України аналітичні матеріали, проекти програмних документів та нормативно-правових актів;

- *методологічний*: Щорічні послання до ВРУ „Про внутрішнє та зовнішнє становище України”;

- *стратегічний*: формування і здійснення стратегічної політики держави, розроблення, визначення і реалізація стратегічного курсу держави

Насамкінець відзначимо, що в нинішніх умовах *інститут глави держави* становить єдиний ефективний та дієвий компонент політичної системи, що визначає стратегічний курс розвитку держави, а також формує необхідний потенціал для забезпечення її повномасштабної та гарантованої реалізації під час збройної агресії.

Ефективність стратегічної політики пов’язана передусім із реалізацією цього курсу, відтак діяльність *інституту глави держави* виступає детермінантом ефективності державної політики, що і визначає обґрунтованість нашого висновку про оптимальність на цьому етапі розвитку уконституювання в Україні **президентсько-парламентської форми правління.**

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове розв'язання наукового завдання, яке полягає у встановленні на підставі аналізу доктринальних і нормативних джерел особливостей реалізації форми правління в Українській державі в сучасних умовах. За результатами дисертаційного дослідження сформульовано такі основні висновки.

1. Здійснений аналіз еволюції історико-правової та політичної думки через послідовний розгляд державно-правових поглядів на форму правління: С. Дністрянського, П. Юркевича, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, П. Скоропадського, Д. Донцова, В. Липинського дав змогу констатувати, що переважна більшість українських мислителів вбачали Україну суверенною самостійною правовою державою як основний соціальний інститут, яка мала б авторитет, володіла єдністю та неподільністю всієї державної влади, самостійністю, соборністю, верховенством і незалежністю, повнотою суверенних прав, від всецілої реалізації яких залежать блага і досягнення суспільства. Констатовано про виділення двох ключових груп дослідників, у працях яких розглядаються причини утворення державності, що корелюють із формою правління. Представники однієї переконані в необхідності створення держави, а потім формування української нації; інші — розглядають спочатку формування нації, а потім — держави.

2. Результатом з'ясування методології дослідження форм правління стало формування комплексу методологічних проблем правознавства, розв'язання яких сприятиме виробленню наукової концепції еволюції форм правління: стан і проблеми пізнання форм правління, завдання правової науки щодо вироблення підходів до її раціонального вибору й ефективного застосування; методологічна природа форм правління: співвідношення і взаємодія в пізнанні форм правління філософії, соціальних і політичних наук, право- і державознавства, антропології; методологічні особливості трансформації форм правління, співвідношення ефективних форм із

догматичними постулатами, а також сучасними концепціями управління в умовах невизначеності, співвідношення національного і міжнародного права, державного і національного суверенітету, державної і особистої та громадської безпеки, геополітичних концепцій і правових доктрин, юриспруденцією та філософією права; необхідність методологічного плюралізму, застосування міждисциплінарного підходу до пізнання форм правління (методологія трансформації форм правління); деякі методологічні аспекти вивчення форм правління як політико-правового явища, методологічні труднощі в державознавстві (ефективність форм правління щодо реалізації цілей держави та суспільства); методологічні проблеми історико-правових досліджень (еволюція форм правління); методологічні проблеми інтеграції гуманізму, антропоцентризму, софійності, стратагемності та розумної ойкумени для опису внутрішнього світу глави держави, моральних цінностей політичної еліти, віри в людину, її силу духу, внутрішню енергетику нації.

3. Охарактеризовано категорійно-понятійну систему дослідження, виділено окремі напрями теоретико-правових концепцій до визначення поняття форми правління: 1) метафізичний; 2) космологічний; 3) аксіологічний; 4) антропологічний. На підставі цих підходів розроблено матрицю категорійно-понятійної системи через такі групи категорій, що описують: 1) зміст форми правління; 2) нормативну складову закріплення та легітимність функціонування форми правління; 3) правовий статус вищих органів державної влади. Розкрито зміст кожної категорії. Встановлено, що жодна форма правління не є найкращою, оскільки кожна має і сильні, і слабкі сторони, через що науково обґрунтовано завдання щодо вироблення засад до визначення класифікаційних критеріїв форм правління. Надано визначення поняття форми правління сучасної держави — закріплена в конституційно-правових нормах, інституціональна система влади, зміст якої визначається правовим статусом вищих органів державної влади, синхронізована та скоординована діяльність яких утворює гарантовані умови для забезпечення

суверенітету і незалежності, реалізації національних інтересів, утворює системні здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози та небезпеки, виявляти вразливості й оцінювати рівень їх потенційної небезпеки, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними.

4. Сформульовано субстанційні характеристики форми правління: розширення сфери реалізації державної політики за межі державного кордону; формування і уведення до геостратегічного ландшафту, окрім громадян України, етнічних українців, які населяють територію РФ (чітко визначені регіони компактного проживання та історичного заселення українцями території РФ); підвищення ролі і значення в необхідності розроблення теоретико-методологічних і правових засад нового геоправового простору, а також геостратегічного ландшафту; формування нових цивілізаційних парадигм, що зумовлюють переосмислення форми правління сучасної держави; кардинальна зміна ролі стратегічної інфраструктурної політики, зосібна тої, що суттєво впливає на стратифікацію суспільства; зміна характеру людської праці; поява нового віртуального та симулятивного середовища.

5. Здійснено класифікацію і визначено класифікаційні критерії форми правління: 1) правовий статус вищих органів державної влади: порядок та способи формування й організації, компетенція, принципи, рівень комунікації і взаємодії, балансу та відносин; 2) суверенітет: верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади, незалежність; 3) система вищих органів державної влади (глава держави, парламент, уряд): стійкість, цілісність; ступінь розподілу функцій влади, обсяг та співвідношення повноважень вищих органів влади. Подано критерії до формування самої класифікації як ментальної форми пізнання: наукова обґрунтованість, істотність, цілісність, конститутивність класифікаційних ознак.

6. Встановлено, що з урахуванням геополітичної обстановки, передусім збройної агресії РФ проти України, діяльність вищих органів державної влади має бути зосереджена на забезпеченні стійкості інституційної системи, прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні й нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз державній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, забезпеченні конституційних прав та свобод людини і громадянина, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності й правопорядку, збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі. Обґрунтовано необхідність інтерпретації загроз державній безпеці як факторів, що впливають на форму правління, оскільки, на відміну від національної безпеки, вона виступає тим системним і комплексним інструментарієм, за допомогою якого створюються умови для забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз формі правління в Українській державі. Наведено аргументацію щодо збігу за змістом процесів функціонування форми правління і забезпечення державної безпеки.

7. Констатовано, що трансформація наукових досліджень про еволюцію форми правління має ґрунтуватися не лише на поняттях теорії, а й на прагматизмі щодо реалізації стратегічних національних інтересів, стратегічній політиці і стратегічному курсі держави, компетентності, фаховості й відданості, творенні державності та збереженні національної ідентичності. У контексті аналізу наукових підходів до питань трансформації форми правління в Україні виділено ті, в рамках яких автори по-різному формують наукові завдання, і отримують різні висновки. Розроблено проблемоутворювальну матрицю питань, розв'язання яких має визначати напрями трансформації форми правління: за якої форми правління може бути розроблено і впроваджено стратегічний курс держави, спрямований на реалізацію стратегічного потенціалу і реальних спроможностей забезпечення та

гарантування: державного суверенітету, соборності, національної єдності, демократичного конституційного ладу, територіальної цілісності Української держави і недоторканності державного кордону, оборонного, економічного й науково-технічного потенціалу, кібербезпеки та інформаційної, безпеки об'єктів стратегічної інфраструктури, державної таємниці та службової інформації.

8. Встановлено, що, незважаючи на фактичне закріплення парламентсько-президентської форми правління, ініціатором удосконалення безпекового законодавства, передусім щодо розроблення й упровадження нової стратегії національної безпеки, виступає президент. А тому за критерієм форми правління: чи то парламентсько-президентської, чи то президентсько-парламентської, відсутні причини для ствердження про кореляцію зміни векторів державної політики відповідно до нового складу парламенту — таким критерієм виступає обрання нового президента і проголошений ним стратегічний курс. Доведено, що новообраний президент визначає зміст державної безпекової політики цілком та окремі елементи форми правління і вектори функціонування інституційної влади як цілісної та стійкої системи, практично реалізує механізми взаємодії особливо щодо розподілу функцій влади зосібно. Відповідно до сформульованих елементів форм правління, визначено життєво важливі національні інтереси, загрози ефективному функціонуванню, а також напрями функціонування форми правління на сучасному етапі.

9. Запропоновано внести зміни та доповнення до розділу 5 Закону України „Про національну безпеку України”, доповнивши його відповідною статтею такого змісту: *„Стаття. Стратегія державної безпеки України.*
1. Стратегія державної безпеки України визначає основні засади державної політики, спрямованої на забезпечення державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності Української держави і недоторканності її кордонів, стратегічного потенціалу, кібер- та інформаційної безпеки, стійкого функціонування об'єктів стратегічної

інфраструктури, захисту державної таємниці та службової інформації. За дорученням Президента України Службою безпеки України як державним органом спеціального призначення із правоохоронними функціями розробляється проєкт Стратегії на підставі і після затвердження Стратегії національної безпеки України. За результатами розгляду проєкт Стратегії державної безпеки України вноситься до Ради національної безпеки і оборони України для схвалення та подальшого затвердження Указом Президента України.

2. Стратегія державної безпеки України визначає: 1) основні засади державної політики, спрямованої на ефективне функціонування форми державного правління, визначеної в ст. 5 Конституції України; 2) пріоритетні цілі, принципи, основні напрями, завдання політики державної безпеки; 3) поточні та прогнозовані чинники різного характеру і походження, що впливають на розвиток держави, з урахуванням зовнішньо- та внутрішньополітичних умов і тенденцій; 4) пріоритети стійкого розвитку інституційної системи держави на довгостроковий період; 5) основні напрями діяльності вищих органів держави щодо забезпечення політичної та соціальної стабільності, громадянської злагоди з метою формування умов для ефективного функціонування форми правління; 6) напрями та завдання реформування інституційної системи влади з метою відповідності форми правління національним інтересам, стратегічному і ресурсному потенціалу та середовищу функціонування держави; 7) комплексні механізми системного забезпечення життєво важливих інтересів держави, в тому числі захисту від реальних та потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз.

3. Стратегія державної безпеки України є основою для підготовки державних програм, що стосуються формування достатніх умов для реалізації національних інтересів держави у найбільш важливих сферах життєдіяльності України. Реалізація Стратегії державної безпеки України здійснюється на основі національного стратегічного, в тому числі інфраструктурного, фінансово-економічного, інтелектуального потенціалу з використанням комплексних механізмів державно-приватного партнерства, а також із залученням міжнародної

консультативної, фінансової, матеріально-технічної та інших видів підтримки і допомоги”.

10. За допомогою логіко-семантичних підходів продемонстровано наукову необґрунтованість застосування оцінної категорії „концентрація влади” щодо президентсько-парламентської форми правління через послідовний аналіз реально здійснюваних легітимних повноважень Президента України як: 1) глави держави; 2) гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина; 3) Верховного Головнокомандувача ЗСУ; 4) голови РНБОУ. Сформульовано принцип: концентрація влади має дорівнювати концентрації відповідальності.

11. Унаслідок здійсненого аналізу причин та умов, інших детермінантів, які впливають на форму правління, пріоритетні національні інтереси, загрози формам правління, а також напрями державної політики сформовано достатні наукові засади для визнання оптимальною формою правління на сучасному етапі історичного і державного розвитку — президентсько-парламентську республіку. Доведено, що Президент України як глава держави формує і впроваджує стратегічну політику, окремі елементи її моделі, що має наслідком саме інституційні зміни, тобто зміни в балансі повноважень у межах владного трикутника, які й формують умови для визначення реального виду форми правління. Наголошується на важливості Щорічних послань до ВРУ „Про внутрішнє та зовнішнє становище України”, в яких визначається стратегічний курс розвитку держави як кінцева мета національного-політичного розвитку, що конкретизується у відповідних указах, розпорядженнях, директивах, дорученнях, вказівках і технічних завданнях. Розроблена матриця системних вимірів функціонування інституту глави держави уможливила додаткове наукове обґрунтування доцільності легітимації президентсько-парламентської форми як пріоритетної для нашої країни на даному етапі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. 492 с.
2. Актуальні проблеми теорії держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.] ; за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ : О. С. Ліпкан, 2010. 322 с.
3. Алексєєнко І. Г. Форма державного правління як парадигмальна основа розвитку інституційної структури політики : монографія / Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ : Пороги, 2011. 428 с.
4. Алексєєнко І. Г. Політико-правове значення судової влади в сучасних формах правління. *Політологія*. 2011. Вип. 1 (2). С. 196–203.
5. Альчук М. Богдан Кістяківський про раціональне та ірраціональне в праві. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. пр. Серія : Філософія. 2009. Вип. 462–463. С. 33–37.
6. Альчук М. Категорії доконечності та справедливості у філософії права Богдана Кістяківського. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)* : статті учасників Третього всеукр. «круглого столу» (м. Львів, 23–24 листоп. 2007 р.). Львів, 2008. С. 18–25.
7. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України „Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році”. Київ : НІСД, 2017. 928 с.
8. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України „Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році”. Київ : НІСД, 2018. 688 с.
9. Андрєєв Д. В. Взаємодія влади та громадськості: механізми соціально-правової комунікації : монографія. Київ : Бізнес поліграф, 2013. 336 с.

10. Антропологічний код української культури і цивілізації : у 2 кн. / О. О. Рафальський (кер. авт. кол.), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (наук. ред.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Кн. 1. 432 с.
11. Арістотель. Політика / [пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка]. Київ : Основи, 2000. 239 с.
12. Байден підписав закон про ленд-ліз для України. *Radio Свобода* : [сайт]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-baiden-lend-liz/31841701.html>.
13. Бариська Я. О. Форма державного правління: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2010. 20 с.
14. Батир Ю. Г., Помаза-Пономаренко А. Л., Лопатченко І. М. Демократичні та недемократичні форми політичного правління: виклики сучасному світу. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія : Державне управління. 2022. Вип. 2 (17). С. 149–157. DOI: 10.52363/2414-5866-2022-2-18.
15. Бачинин В. А. Философия права : конспект лекций. Харьков : Консум, 2002. 368 с.
16. Безсмертний Р. П. Соціально-політичний устрій українського суспільства (концепція Д. Донцова) : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ, 1997. 179 с.
17. Берназюк І. М. Конституційно-правовий статус та механізми реалізації стратегічних (програмних) актів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2017. 39 с.
18. Берназюк І. М. Концептуальні підходи до визначення стратегічної правотворчості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2016. № 23. С. 8–10.
19. Берназюк Я. О. Директива Президента України як одна з форм актів глави держави у сфері зовнішньополітичної діяльності та сфері національної безпеки і оборони. *Науковий часопис Національного педагогічного*

університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право : зб. наук. праць. 2011. Вип. 16. С. 157–163.

20. Бовсунівський П. В. Політичний розвиток та політичні системи країн арабського світу : навч. посіб. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Київ. ун-т, 2013. 207 с.

21. Богатир В. Зневага Рішеннями Конституційного Суду України породжує питання легітимності законодавчого процесу. *Закон і Бізнес*. 2020. 22 серпня.

22. Болдіжар С. О. Форма правління в державах Центральної Європи: теоретичні та порівняльно-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2014. 20 с.

23. Болдіжар С. О. Форма правління в державах Центральної Європи: теоретичні та порівняльно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2014. 210 с.

24. Бостан С. К. Класифікація сучасних форм державного правління. *Держава і регіони*. Серія : Право. 2010. № 1. С. 29–33. URL: <http://www.nbuiv.gov.ua>

25. Бостан С. К. Форма держави як предмет системного аналізу. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2012. Вип. 1. С. 12–16.

26. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики : монографія. Запоріжжя : Юридичний ін-т, 2005. 540 с.

27. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: теоретико-правові засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 36 с.

28. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: теоретико-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2008. 490 с.

29. Бурчак Ф. Г. Президент України. Київ : Ін Юре, 1997. 24 с.

30. Буття людини. Соціально-філософський аспект : кол. монографія / за ред. А. М. Федя, Л. І. Мозгового. Слов'янськ : СДПУ, 2004. 159 с.

31. Введение в украинское право / [С. В. Кивалов, Ю. Н. Оборотов, П. П. Музыченко и др.] ; под ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. [2-е изд.]. Одесса : Юрид. лит., 2009. 768 с.
32. Возьний В. І. Внесок С. С. Дністрянського в розбудову української державності. *Історія освіти, науки і культури в етапах, напрямках, школах, іменах* : матеріали VII наук. конф. молодих вчених (Київ, 20–21 трав. 1996 р.). Київ, 1996. С. 24–26.
33. Возьний В. І. Державно-правові погляди академіка С. С. Дністрянського : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 1999. 252 с.
34. Возьний В. І. Основоположник українського правознавства. До 125-річчя від дня народження академіка С. С. Дністрянського. *Вісник Національної академії наук України*. 1995. № 11–12. С. 59–63.
35. Возьний В. І. Правова концепція С. Дністрянського. *Право України*. 1999. № 6. С. 116–118.
36. Возьний В. І. Правознавець і політолог. До 125-річчя від дня народження С. С. Дністрянського. *Рідна школа*. 1995. № 12. С. 22–24.
37. Войчук А. Особливості інституту президентства за парламентарної форми республіканського правління. *Гілея* : наук. вісник : зб. наук. праць. 2018. Вип. 133. С. 225–228.
38. Войчук А. Ю. Особливості інститут президентства за президентської форми республіканського правління. *Політикус*. 2015. Вип. 5. С. 43–46.
39. Войчук А. Ю. Особливості інститут президента в Греції. *Регіональні студії*. 2020. № 23. С. 19–23. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.23.3>.
40. Волинець В. Функції держави і проблеми організації публічної влади у правовій державі (Б. Кістяківський). *Юридична Україна*. 2012. № 6. С. 4–10.
41. Воробйова О. Проблема визначення оптимальної форми правління в Україні після скасування конституційної реформи. *Віче*. 2011. № 4. С. 19–20.
42. Воскресенский Ю. В. Понятие формы правления и критерии её различия. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. 2002. Вип. 15. С. 178–185.

43. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: дороговкази в майбутнє : доп. Римському Клубові / [упоряд. В. Рубцов]. 3-тє вид., допов. Київ : ПУЛЬСАРИ, 2009. 248 с.
44. Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн : підручник. Тернопіль : Астон, 2003. 483 с.
45. Георгіца А. Парламентарна форма державного правління: особливості та видові ознаки. *Право України*. 2009. № 10. С. 67–71.
46. Головка О. М. Основні напрями забезпечення державного суверенітету Української держави. *Суверенність, незалежність, конституційність: становлення та розвиток української держави* : зб. матеріалів II наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 черв. 2015 р.) / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. С. 9–13.
47. Грицак Я. Й. Між федеративністю і самостійністю: українська політична думка у 1890–1914 роках. *Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття*. Київ : Генеза, 1996. С. 97–101.
48. Гришко Л. М. Державний лад монархій Арабського Сходу в умовах модернізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2013. 20 с.
49. Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху. Михайло Драгоманов і женевський соціалістичний гурток. Відень : [Б. в.], 1922. 212 с.
50. Грушевський М. Місія Драгоманова. *Україна*. 1926. Кн. 2–3. С. 3–28.
51. Гусарєв С. Д., Потапов Г. Г. Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки в Україні. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2008. № 4. С. 35-40.
52. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Державорозуміння і державознавство: діяльнісний та компаративний контексти. *Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна* : зб. наук. ст. Київ, 2013. С. 221–232.

53. Гусаров С. М. Суверенність, незалежність, конституційність як основні орієнтири розвитку Української держави. *Суверенність, незалежність, конституційність: становлення та розвиток української держави* : зб. матеріалів II наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 черв. 2015 р.) / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. С. 6–9.

54. Дахова І. І. Конституційно-правовий статус уряду в зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2006. 197 с.

55. Декларація про державний суверенітет : прийнята 16 лип. 1990 р. № 55-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

56. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин : прийнято резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 груд. 1992 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318#Text.

57. Дмітрієнко Ю. М. Проблема методології девіантної правосвідомості як метатеорії управління: монархічної чи республіканської? (Постановка питання за І. О. Ільїним). *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. 2005. Вип. 28. С. 24–32.

58. Донцов Д. Ідеологія. Харків : Фоліо, 2023. 576 с.

59. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. Київ : Тов-во „Знання” України, 1991. 48 с.

60. Драгоманов М. П. Историческая Польша и великорусская демократия. *Драгоманов М. П. Собрание политических сочинений* : в 2 т. Париж : [Б. и.], 1905. 376 с.

61. Драгоманов М. П. Новые русские статьи по польскому вопросу. *Драгоманов М. П. Собрание политических сочинений* : в 2 т. Париж : [Б. и.], 1906. Т. 2. 874 с.

62. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу / [передм. І. Я. Франка ; післямова М. К. Залізняка]. [Відень] : Наклад і друк партійної друкарні, 1915. 121 с.

63. Драгоманов М., Павлик М., Подолинський С. Програма. *Громада* : Українська часопись. Рік У. 1880. № 1. Ноябрь-декабрь. С. 1–4.
64. Древницький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. 304 с.
65. Дудченко В. В., Пасечник О. В. Теоретичні засади міжнародно-правових механізмів комунікації сучасних держав. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2022. Вип. 92. С. 15–25. DOI: 10.33663/1563-3349-2022-92-15.
66. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин : підписана в Страсбурзі від 05 листоп. 1992 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text.
67. Єллінек Г. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / [ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2. Д–Й. С. 417.
68. Єфремов С. О. Політична спадщина Драгоманова. *Рада*. 1908. № 28.
69. Завальний А. Держава є жандарм. *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 3 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ, 2003. Т. 1. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. С. 139.
70. Завальнюк В. В. Антропологічний підхід у цивілістичних дослідженнях. *Митна справа*. 2011. № 1. С. 113–117.
71. Завальнюк В. В. Генезис антропологічних знань в сучасному правовому бутті. *Держава і право: de lege praeterita, instante, futura* : тези міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 листоп. 2009 р.) / [уклад.: І. Г. Оборотов, Р. І. Обручков]. Миколаїв, 2009. С. 5–6.
72. Завальнюк В. В. Предмет юридичної антропології та теорії держави і права: особливості взаємодії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 359–363.

73. Завальнюк В. В. Природні права людини в антропологічних дослідженнях. *Актуальні проблеми держави і права* / голов. ред. : С. В. Ківалов. 2008. Вип. 40. С. 203–208.

74. Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 309–312.

75. Завальнюк В. В. Сучасні методи антропологічного дослідження права. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2023. № 1 (79). С. 342–347. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.1.56>.

76. Завальнюк В. В. Юридична антропологія як наука в сучасній Україні. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2007. Т. 6. С. 305–312.

77. Загальна Декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

78. Заяць Н. В. Особливості функціонування інституту народного представництва: компаративний аналіз. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. 2009. Вип. 45. С. 26–31.

79. Звернення Президента України до учасників саміту «Групи двадцяти». *УкрІнформ* : [сайт]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3614525-formula-miru-zelenskij-nazvav-10-umov-pripinenna-vijni-v-ukraini.html>.

80. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / [авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський]. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.

81. Кабанець Н. „Устрій чистої республіки” у контексті ідеї суспільного договору. *Право України*. 2004. № 9. С. 64–67.

82. Каплан Ю. Політичний процес в Україні: особливості переходу до парламентської республіки. *Віче*. 2005. № 4. С. 32–34.
83. Кармазіна М. Інститут президенства: походження і сутність феномена. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 36–50.
84. Кафарський В. І. Парламентська опозиція: проблеми правового регулювання в умовах переходу до парламентсько-президентської форми правління. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. 2007. Вип. 35. С. 139–148.
85. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет. [2-ге вид., випр. і допов.]. Львів : Галицька видавнича спілка, 2013. 192 с.
86. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права : підручник. Львів : Новий світ, 2003. 581 с.
87. Кістяківський Б. Держава і особистість. *Кістяківський Б. Вибране*. Київ, 1996. С. 237–274.
88. Кістяківський Б. На захист науково-філософського ідеалізму. *Кістяківський Б. Вибране*. Київ, 1996. С. 31–96.
89. Кістяківський Б. О. *Філософський енциклопедичний словник* / [В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.]. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
90. Кістяківський Б. Соціальні науки і право. Нариси з методології соціальних наук і загальної теорії права. *Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права* / [упор.: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд]. Київ, 2008. С. 839–896.
91. Ковбасюк С. В. Інституційний базис сучасної держави: аспекти цілісності та стабільності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 29–33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/4>.
92. Козій І. В. Соціально-філософські погляди Дмитра Донцова : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05. Львів, 2005. 180 с.

93. Колісник В. Відновлення дії Конституції України та зміна форми правління як засіб поновлення конституційного ладу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 103–108.

94. Колодій А. Конституційна реформа в Україні і взаємодія гілок влади: нові виклики. *Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні* : матеріали щорічної наук.-практ. конф. (ЛРІДУ НАДУ при Президентові України, 20 січня 2006 р.). Львів, 2006. С. 15–26.

95. Колодій А. Проблема вибору форми державного правління в Україні (в контексті конституційної реформи). *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 3–4 (83–84). С. 187–211.

96. Колюх В. В. Трансформація форми державного правління в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 3, ч. 2. С. 16–25.

97. Колюх В. Регіоналізм як одна з форм децентралізації влади в Україні. *Віче*. 2015. № 7. С. 34–37.

98. Колюх В. Трансформація форми державного правління в контексті конституційних змін в Україні. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 78. С. 374–384.

99. Комзюк Л. Х. Драгоманівська конституційно-правова концепція політичної самостійності України і ХХ століття : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 1998. 172 с.

100. Конвенція про запобігання злочинам геноциду та покарання за нього : підписана від 9 груд. 1948 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text.

101. Кононенко Н. В. Інститут президентства в Україні: політологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 1996. 17 с.

102. Конституційна реформа : зб. матеріалів Центру політико-правових реформ за 2007–2013 роки / за заг. ред. І. Б. Коліушка. Київ : Москаленко О. М., 2013. 166 с. URL: http://pravo.org.ua/files/Const_reform/Constitutional_Reforms13.pdf.

103. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. / [М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.] ; за заг. ред. В. О. Ріяки. [2-е вид., допов. і перероб.]. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
104. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
105. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України : затв. постановою Верховної Ради України від 16 січ. 1997 р. № 3/97-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
106. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала : лекція, прочитана в Національному університеті „Києво-Могилянська академія” 1.XI.1999 р. *Національний університет „Києво-Могилянська академія”*: [сайт]. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10273>.
107. Костенко О. „Нові очі” для нового часу (про соціальний натуралізм). Луцьк : Терен, 2022. 128 с.
108. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Атіка, 2005. 592 с.
109. Коцюбинський М. *Fata Morgana*. *Коцюбинський М. М. Твори* : в 3 т. Київ : Дніпро, 1979. Т. 3. 375 с.
110. Коцюбинський М. *Persona grata*. *Коцюбинський М. М. Твори* : в 3 т. *Коцюбинський М. М. Твори* : в 3 т. Київ : Дніпро, 1979. Т. 2. С. 214–216.
111. Кресина І. Українська національна свідомість у контексті сучасних політичних процесів : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.05. Київ, 1999. 451 с.
112. Крестовська Н. М., Головченко М. Ф. Естетичний образ сучасної держави. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 12–19. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.2>.
113. Лемак В. В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2003. 40 с.

114. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень : Buchdruckerei Carl Herrmann, 1926. 580 с.
115. Липсет С. М. Роль политической культуры. *Век XX и мир*. 1994. № 7–8. С. 35–40.
116. Лисяк-Рудницький І. Четвертий Універсал та його ідеологічні попередники. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе* : в 2 т. Київ : Основи, 1994. Т. 2. С. 1–27.
117. Литвинов О. М. Республіканська форма правління як засада конституційного ладу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2014. 20 с.
118. Ліпкан В. А. Безпекознавство : навч. посіб. Київ : Європ. ун-т, 2003. 208 с.
119. Ліпкан В. А. Національна безпека України у світлі теорії самоорганізації. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2002. № 16. С. 142–148.
120. Ліпкан В. А. Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення : монографія. Київ : Текст, 2003. 180 с.
121. Ліпкан В. А. Основи терорології (синергетична теорія тероризму). Київ : КНТ, 2006. 84 с.
122. Ліпкан В. А. Політичні засади геостратегії сучасної Української Держави : монографія. Одеса : Гельветика, 2024. 830 с.
123. Ліпкан В. А. Теоретико-методологічні засади управління у сфері національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2005. 350 с.
124. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2003. 600 с.
125. Ліпкан В. А., Зубко Г. Ю. Стратегія державної інфраструктурної політики України : монографія / за заг. ред. В. А. Ліпкана. Київ : Ліпкан В. А., 2022. 1008 с.

126. Ліпкан В. Держава у нас є, лишилося сформувати українців. *Незалежний Медіа Форум* : [сайт]. URL: <https://uacenter.media/about-us/131379-derzhava-u-nas-lishilosya-sformuvati-ukra-nc-v.html>.

127. Лукаш О. Л. Порядок заміщення посади глави держави: проблеми теорії і практики. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2010. № 2. С. 26–29.

128. Лупандін О. І. Гетьманські грамоти П. Скоропадського. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2004. Т. 2. Г – Д. 518 с.

129. Мазур Д. В. Акти правотворчості Президента в республіках зі змішаною формою правління (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2007. 23 с.

130. Майборода О. М. Етнічні пастки деколонізації: африканський досвід : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 216 с.

131. Майданник О. О. Конституційне право України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2011. 380 с.

132. Макарова З. Вплив типології форми державного правління на статус главу уряду. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія : Юридичні науки. 2012. № 94. С. 71–76.

133. Макарова З. С. Проблеми класифікації (типологізації) форми державного правління. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 1. С. 67–72.

134. Макарова З. С. Типологія форми державного правління. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 82–85.

135. Макіавеллі Н. Державець / [пер. с італ. Є. Тарнавського]. Харків : Фоліо, 2023. 192 с.

136. Манько О. Є. Конституційно-правові основи форми державного правління в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2012. 16 с.

137. Мартинюк Р. Класифікація форми правління: проблема вибору критеріїв. *Право України*. 2018. № 12. С. 207–219.
138. Мартинюк Р. С. Перегляд форми правління в Україні: мотиви та зміст конституційного реформування. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Право. 2013. № 2 (8). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13mrszkr.pdf>.
139. Мартинюк Р. Форма правління в сучасній Україні (в контексті принципу поділу влади): політико-правовий аналіз. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. ст. 2004. Вип. 229–230. С. 137–139.
140. Мациевский Ю. В. В ловушке гибридности: политический режим в Украине после революции 2014 года. *Polis. Political Studies*. 2018. №. 1. Р. 96–115.
141. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні : монографія. Чернівці : Книги-XXI, 2016. 551 с.
142. Меленко О. В. Методологія правознавства в науковій спадщині Б. О. Кістяківського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 21 с.
143. Меленко О. В. Методологія правознавства в науковій спадщині Б. О. Кістяківського : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 196 с.
144. Мережко А. А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права. Київ : Юстиниан, 2002. 192 с.
145. Мережко А. А. Юридична герменевтика и методологія права. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 159–162.
146. Мироненко П. В. Класифікація форм державного правління: базові напрями переосмислення класичних підходів. *Нова парадигма*. 2013. Вип. 118. С. 125–135.
147. Мироненко П. В. Теоретичне підґрунтя і практичні потреби дослідження процесу змін форми правління в сучасній Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2014. Спец. вип. С. 395–400.

148. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія. Київ : Академія, 2014. 220 с. (Серія «Монограф»).
149. Мироненко П. Визначальні проблеми і перспективи розвитку форми правління України. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. Вип. 4 (66). С. 147–157.
150. Мироненко П. Еволюція і поліваріативність республіканської форми державного правління. *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С. 5–15.
151. Митровка Я. В. Конституційні засади поділу державної влади в Україні та Чеській Республіці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2007. 20 с.
152. Михайло Петрович Драгоманов 1841–1895. Єго юбілей, смерть, автобіографія і спис творів / зладив і видав М. Павлик. Львів : [Б. в.], 1896. 442, XXXIV с.
153. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : підписана Українською РСР 7 берез. 1966 р. *Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1989. № 13. Ст. 108.
154. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : ратифіковано указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовт. 1973 р. № 2148-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
155. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 груд. 1966 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
156. Михайліна Т. В., Гоцуляк Ю. В. Криза методології сучасних юридичних досліджень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2021. Вип. 65. С. 26–30.
157. Національна стійкість України та національна безпека : аналіт. записка / за ред. О. М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 40 с.

158. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз : нац. доп. / [ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький] ; ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.

159. Нурмухометова М. Г. Вироблення стратегічного курсу розвитку України за умов парламентсько-президентської форми правління. *Вісник Національного університету „Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”*. 2014. № 3 (22). С. 166–173.

160. Нурмухометова М. Г. Специфіка реалізації стратегічного курсу розвитку країни в залежності від форми правління. *Політологічний вісник*. 2014. Вип. 74. С. 194–200.

161. Оборотов Ю. М. Аспекти розгортання методології юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 33–39.

162. Оборотов Ю. М. Місцезрозвиток в основі апологізації українського права. *Право України*. 2011. № 8. С. 142–150.

163. Оборотов Ю. М. Поняття «образ держави» та його різновиди в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2003. Вип. 21. С. 7–12.

164. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2003. 379 с.

165. Оборотов Ю. М. Філософія права та методологія юриспруденції : [фрагмент]. *Рабінович П. М. Філософія права* : навч. посіб. для студ. юрид. вузів : в 5 ч. Львів : Галиц. друк., 2014. Ч. 1–2. Філософія права як наука. Гносеологія права. С. 151–155.

166. Оборотов Ю. М., Горобець К. В. Методологія юридичної науки : метод. посіб. з навч. дисципліни „Правознавство” / МОН України ; НУ ОЮА. Одеса : Фенікс, 2013. 32 с. (Навчально-методичні посібники).

167. Оборотов Ю. М., Долматов І. В. Державна територія та державний простір: співвідношення понять. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / МОН України ; ОНЮА. 2006. Вип. 29. С. 7–11. URL: <http://www.apdp.in.ua/v29/02.pdf>.

168. Оборотов Ю. Н. Аксиосфера государства: устойчивость государства как ценность. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії* / МОН України ; ОНЮА. 2007. Т. 6. С. 61–69.

169. Оборотов Ю. Н. Апология права [тезисы]. *Правове життя сучасної України* : тези доп. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. і аспірант. складу, (Одеса, 5–6 черв. 2009 р.) / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2009. С. 71–74.

170. Оборотов Ю. Н. Изменение парадигмы методологии юриспруденции. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* / МОН України ; НУ ОЮА. 2013. Т. 13. С. 32–40.

171. Оборотов Ю. Н. Месторазвитие в пограничной (евразийской) цивилизации как основа правового развития Украины. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / МОН України, ОНЮА. 2009. Вип. 45. С. 7–11.

172. Оборотов Ю. Н. О необходимости построения сильного государства. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16–17 трав. 2013 р.) / МОН України ; НУ ОЮА ; Півден. регіон, центр НАПрН України. Одеса, 2013. Т. 1. С. 48–50.

173. Оборотов Ю. Н. О понятии „устойчивость государства”. *Визначальні тенденції генезису державності і права* : зб. наук. пр. [Міжнар. наук.-практ. конф. „Треті Прибузькі юрид. читання” (м. Миколаїв, 23–24 листоп. 2007 р.)] / голов. ред. В. І. Терентьев. Миколаїв, 2007. С. 25–28.

174. Оборотов Ю. Н. О проблеме государственного пространства. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії* / МОН України, ОНЮА. 2006. Т. 5. С. 31–41.

175. Оборотов Ю. Н. Современное государство : от образа к реалиям. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 6–13.

176. Оборотов Ю. Н. Современное государство: основы теории. Одесса : Астропринт. 1998. 132 с.
177. Оборотов Ю. Н. Содержание аксиосферы государства. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / МОН України ; ОНЮА. 2008. Вип. 40. С. 223–231. URL: <http://www.apdp.in.ua/v40/38.pdf>.
178. Оборотов Ю. Н. Уровни постижения правовых ценностей. *Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія* : матеріали Міжнар. круглого столу (м. Одеса, 9 груд. 2011 р.) / [відп. ред. Ю. М. Оборотов] ; НУ ОЮА. Одеса, 2012. С. 41–45.
179. Оборотов Ю. Н. Устойчивость государства как его ценность. *Правове життя сучасної України* : тез. доп. 10-ї ювіл. звіт. конф. проф.-викл. і аспірант. складу ОНЮА (Одеса, 27–28 квіт. 2007 р.) / МОН України ; ОНЮА. Одеса, 2007. С. 5–7.
180. Олійник В. С. Республіканська форма правління: її особливості в Україні. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія : Право. 2018. № 2 (4). С. 15–26.
181. Орзіх М. П. Президентська республіка – різновид республіканської форми правління. *Право України*. 2009. № 10. С. 72–77.
182. Павлик М. Михайло Драгоманів як політик. Львів : [Б. в.], 1911. 53 с.
183. Пам'яті Михайла Драгоманова. Відчит М. Павлика на вечірницях, устроєних в його честь українською молодіжжю у Львові 13 липня 1901 року. Чернівці : [Б. в.], 1902. 42 с.
184. Парламентсько-президентська форма правління: Україна та німецький досвід : зб. наук. пр. / ред. : І. В. Розпутенко ; Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України ; Ін-т підвищ. кваліфікації кер. кадрів. Київ : К.І.С., 2003. 194 с.
185. Парма Р. В., Расторгуев С. В., Тян Ю. С. Влияние экономических институтов на экономический рост в странах мира. *Политические исследования*. 2022. № 1. С. 102–119.
186. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики. Київ : Києво-Могилянська академія, 2006. 549 с.

187. Переш І. Є. Інститут конституційного контролю в Чехословаччині, Чехії і Словаччині: історико-правове дослідження (1918–2000 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2004. 20 с.

188. Петришин О., Серьогіна С. Змішана республіканська форма державного управління: питання теорії та практики. *Право України*. 2009. № 10. С. 57–60.

189. Питання координаційної зовнішньополітичної діяльності держави : указ Президента України від 22 груд. 2021 р. № 671/2021. *Президент України* : [сайт]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6712021-41005>.

190. Побочій І. А. Політична боротьба: праксеологічний вимір : монографія. Київ : Абрис, 2007. 352 с.

191. Погорілко В. Ф. Інститут президентства в Україні. *Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи* : монографія / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2001. С. 113–134.

192. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.

193. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. Київ : Генеза, 1997. 400 с.

194. Політологія : навч. енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.] ; за наук. ред. д-ра політ. наук Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ – 2000, 2014. 779 с.

195. Політологія : підручник / за ред. М. М. Вегеша. Київ : Знання, 2008. 556 с. (Вища освіта XXI століття).

196. Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 8 груд. 2004 р. № 2222–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 2. Ст. 44.

197. Про історично населені українцями території Російської Федерації : указ Президента України від 22 січ. 2024 р. № 17/2024. *Президент України* : [сайт]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/172024-49513>.

198. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

199. Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України : указ Президента України від 4 жовт. 2022 р. № 687/2022. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687/2022#Text>.

200. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.

201. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2834-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 46. Ст. 116.

202. Про проголошення незалежності України : постанова Верховної Ради Української РСР від 16 лип. 1990 р. № 56-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.

203. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 берез. 1998 р. № 183/98-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#n89>.

204. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовт. 1973 р. № 2148-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08#Text>.

205. Про Стратегію національної безпеки України : указ Президента України від 26 трав. 2015 р. № 287/2015. *Президент України* : [сайт]. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/19521.html>.

206. Про Стратегію національної безпеки України : указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. *Президент України* : [сайт]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

207. Протасова В. Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди : монографія / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків : Право, 2009. 208 с.

208. Протасова В. Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 20 с.

209. Протасова В. Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2007. 222 с.

210. Процюк І. В. Поділ влади в умовах різних форм правління : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2013. 35 с.

211. Процюк І. В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління : монографія. Харків : Право, 2012. 583 с.

212. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. [5-е вид.]. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

213. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 576 с.

214. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.

215. Семків В. Чорновіл. Ідея федералізму та її трансформації. *Збруч* : [сайт]. URL: <https://zbruc.eu/node/30884>.

216. Серьогіна С. Г. Форма правління в Україні: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2013. 42 с.

217. Серьогіна С. Г. Форма правління і політичний режим: взаємозв'язок і взаємодія. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. № 9. С. 3–13.

218. Серьогіна С. Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2011. 768 с.

219. Сівак В.М. Щодо визначення поняття «форма правління». Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 439–441. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-351-7-118>.

220. Сівак В. М. Державно-правові погляди Памфіла Юркевича на форму правління. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24–25 лют. 2023 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 395–397. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-292-3-112>.

221. Сівак В. М. Методологія дослідження форми правління. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73), № 6. С. 185–190. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/30>.

222. Сівак В. М. Системний вимір форми правління сучасної Української держави. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 197–206. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.28>.

223. Сівак В. М. Сучасний зміст поняття форма правління. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2023. № 4 (82). С. 319–324. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.50>.

224. Сівак В. М. Форма правління крізь призму сучасних трансформацій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 529–532. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/129>.

225. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2005. 656 с.

226. Сокурєнко В. Г. Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века. Львов : Львов. ун-т, 1966. 263 с.

227. Справа за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) : рішення Конституційного Суду України від 30 верес. 2010 р. № 20-рп/2010. Справа № 1-45/2010. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>.

228. Стратегія національної безпеки України „Україна у світі, що змінюється”: затв. указом Президента України від 12 лют. 2007 р. № 105. *Урядовий кур’єр*. 2007. 07 березня. (№ 43). (Втратила чинність на підставі Указу Президента ; 287/2015 від 26.05.2015).

229. Стратегія політико-правового розвитку України до 2030 року : наук.-аналіт. записка. Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2022. 176 с.

230. Супруненко В. І. Феномен держави: теоретико-правові засади формування та розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 18 с.

231. Суслопарова Е. А. Великобритания: реформы и модернизация. *Политические исследования*. 2008. № 3. С. 183–189.

232. Сухонос В. В. Інститут глави держави в умовах республіки: конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти : монографія / ред.: В. І. Кочубей ; Нац. банк України ; Укр. акад. банк. справи. Суми : Унів. кн., 2011. 317 с.

233. Сухонос В. В. Монархія як державна форма: історико-теоретичний та конституційно-правовий аспекти : монографія / Укр. акад. банк. справи Нац. банку України. Суми : Мрія-1, 2010. 368 с.

234. Сухонос В. В. Суверенітет як чинник диференціації форми правління і політичного режиму у контексті загальнотеоретичної юриспруденції. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 3 (16). С. 15–20.
235. Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник. Суми : Унів. кн., 2013. 544 с.
236. Теленик С. С. Правова природа щорічних Послань Президента України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1, т. 4. С. 243–249.
237. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [авт.-упоряд. М. В. Кравчук]. Київ : Атіка, 2003. 288 с.
238. Теорія держави і права : навч. посіб. / [упоряд. Л. М. Шестопалова]. Київ : Прецедент, 2004. 224 с.
239. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
240. Терещук М. М. Різновиди монархічної форми правління: порівняльна характеристика. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. 2007. Вип. 38. С. 143–147.
241. Терещук М. М., Долгий О. А. Форми державного правління: історико-правовий аспект. *Вісник Запорізького національного університету. Серія : Юридичні науки*. 2011. № 1. С. 70–76.
242. Терещук М. М. Різновиди республіканської форми правління: порівняльна характеристика. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. 2006. Вип. 33. С. 72–78.
243. Тихонов В. М. Проблеми права і держави в творчій спадщині П. Д. Юркевича і сучасність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2003. 203 с.
244. Тихонов В. Н. Государство и его сущность в работах П. Д. Юркевича. *Вісник ЛАВС*. 2002. № 4. С. 5–12.
245. Тихонова Є., Юзьков Л. Конституція юридична і фактична. *Право України*. 1992. № 1. С. 9–10.

246. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз) : монографія. Київ : Вища шк., 1998. 392 с.
247. Федоров В. А. Поняття сучасної держави та її функції. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.) : у 2 т. / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса, 2018. Т. 1. С. 80–83.
248. Філософський енциклопедичний словник / [редкол. : В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Довіра, 2002. 744 с.
249. Фінько А. Є. Державотворча теорія Богдана Кістяківського в контексті формування етичного реформсоціалізму. *Мультиверсум* : філософський альманах. Київ, 1998. С. 89–115.
250. Франко І. Життєпис Драгоманова. *Житє і слово*. 1894. Т. 1. С. 148–152.
251. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова. *Франко І. Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1986. Т. 45. С. 423–438.
252. Франко І. Дещо про себе самого. *Франко І. Твори* : в 50 т. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 28–32.
253. Харченко Н. П. Доктрина как вид нормативно-правового акта. *Leges Se Viata*. 2019. № 7 (331). С. 89–94.
254. Харченко Н. П. Особливості стратегії як нормативно-правового акта України. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 24–25 січ. 2020 р.). Львів, 2020. С. 111–114.
255. Харченко Н. П. Стратегічні акти в законодавстві України. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 31 січ. – 1 лют. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 121–124.
256. Харченко О. В. Напівпрезидентська форма правління: становлення і розвиток : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2008. 18 с.
257. Харченко О.В. Напівпрезидентське правління – «за» і «проти». *Віче*. 2008. № 9/10. С.35 – 37.

258. Хейман С. Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату / [пер. з англ.]. Київ : Основні цінності, 2000. 304 с.
259. Хитра А. Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2003. 19 с.
260. Хитра А. Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2003. 189 с.
261. Хитра А. Я. Павло Скоропадський про основи законотворчості в Українській Державі. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2002. Вип. 20. С. 92–97.
262. Хитра А. Я. Павло Скоропадський у контексті українського монархічного консерватизму. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 2. С. 119–122.
263. Хитра А.Я. Погляди П. Скоропадського на державу. *Молода Українська держава на межі тисячоліть: погляд в історичне минуле та майбутнє демократичної, правової держави Україна* : Матеріали всеукраїнської науково-теоретичної конференції присвяченої 10-річчю незалежності України (4-5 травня 2001 р.). С. 249-252.
264. Чістокляний Я. В. Проблеми модернізації конституційної форми правління в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2015. № 18, т. 1. С. 41–44.
265. Шаповал В. М. Форма держави в конституційному праві. *Вісник Конституційного суду України*. 2003. № 2. С. 47–58.
266. Шемшученко Ю. І., Аверьянов В. Б. Яка модель президента потрібна у змішаній формі державного правління. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 3–8.
267. Шляхтун П. Конституційне право : словник термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с.
268. Юрій М. Ф., Павлюк В. І. Політична антропологія : навч. посіб. Київ : Дакор, 2008. 408 с.
269. Якушик В. Типологізація держави. (Словник політичної думки). *Політологічні читання*. 1995. № 2. С. 275–281.

270. Ясюк В. М. Системи парламентського правління: питання класифікації в політико-правовій концепції Джованні Сарторі. *Держава і право* : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. 2002. Вип. 15. С. 585–592.

271. Almond G. Comparative Political Systems. *The Journal of Politics*. 1956. Vol. XVIII. № 3. P. 393–394.

272. Linz J., Valenzuela A. The Failure of Presidential Democracy. Volume 1. JHU Press, 1994. 192 p.

273. Middle East Economy: Top reasons the GCC is an economic powerhouse. URL: <https://economymiddleeast.com/news/middle-east-economy-top-reasons-the-gcc-is-an-economic-powerhouse>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

2. Сівак В.М. Системний вимір форми правління сучасної Української держави. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 197-206. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.28>

2. Сівак В.М. Форма правління крізь призму сучасних трансформацій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 529-532. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/129>

3. Сівак В.М. Методологія дослідження форми правління. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 6. С. 185–190. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/30>.

4. Сівак В.М. Сучасний зміст поняття форма правління. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 4 (82). С. 319–324. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.50>.

Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

2. Сівак В.М. Державно-правові погляди Памфіла Юркевича на форму правління. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 395–397. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-292-3-112>.

3. Сівак В.М. Щодо визначення поняття «форма правління». *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали IX Міжнародної

науково-практичної конференції, (м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 439–441. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-351-7-118>

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення та висновки дисертації були оприлюднені на двох міжнародних науково-практичних конференціях: «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Запоріжжя, 24-25 лютого 2023 р.), «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 22-23 грудня 2023 р.).